

АНЂЕЛИЈА

* * *

Бити рајетин, било је тешко.
Прогонили нас, вјекovima, са сопствених огњишта.
Убијали најбоље.
Најздравије дјечаке одводили у јањичаре, од њих
стварали најокорелије зликовце, који су нам чинили
највеће злочине.
Најљепше дјевојке одводили у хареме.
Као рајетини, нијесмо смјели живјети у граду.
Нијесмо капу смјели имати, нити је носити на глави.
Са пута смо се морали поскрајнути, кад Турчин
наиђе.
Нијесмо смјели прву ноћ са невјестом провести.
Нијесмо се смјели пјесмом огласити.
Зидану кућу, нијесмо смјели имати.

Човјеку не приличи такав понижавајући однос.
Крштена Европа је за то знала. Није прстом
мрднула. Чекали су да нестанемо. Да они населе
наша имања, кад Турци оду.

Зато смо живјели у збјеговима, у пећинама, у горама, по планинским висовима одакле смо надгледали:

"Куд пролазе Турци и трговци".

Планина нам је гнијездо савила и дала наду за живот и опстанак.

Савардак нам је био кула из које смо се прославили. У њему се рађали људи и јунаци, који нијесу зазирали ни од султана у Стамболу.

У савардацима, пећинама и планинским горама кована је слобода. Одјек слободе са планинских висова чуо се до Бога.

Све што нам је требало отимали смо од непријатеља. Плодно земљиште су нам били запосјели. Само отето од силника, давало је наду за опстанак.

А највеће богатство, ако уграбимо, био је коњ и оружје. Обоје је служило за спас и престиж. Са тим смо могли стићи и утећи и на страшном мјесту постојати.

Слободарским животом могао је да живи само отмен и поштен човјек.

Јер, "у фукаре очи од сплачине".

Човјек се не би звао човјеком, да не располаже умом и срцем.

Тешка и туробна времена су пратили неписани закони преточени у обичај, у неписани кодекс моралних вриједности по којима се морамо управљати.

Обичан народ је преузимао владарске норме опхођења, у свим временима. Били су увјерени да је тако најисправније.

Ако се круна преносила са оца на сина, имовина се код себра преносила са оца на сина.

Ако је владар бирао да ожени сина из њему равне владарске куће, без обзира да ли се сину свиђа дјевојка, јер владарски интереси налажу такав брак, то се преносило као обичај и у народ, па је и себар бирао да ожени сина такође из њему равне породице.

Ако се владар питао на двору, себар се као домаћин питао у кући.

Ако је владар доносио одлуке у држави, себар је то исто радио у кући.

У недостатку прописа и државног уређења, једини начин устројеног понашања у народу била је вјера и обичаји.

Једино по чему се обичан човјек разликовао од владара, у огромној већини, је љуцки осјећај и

А н ђ е л и ј а

одговорност уподобљавајући се према моралним вриједностима.

Владар је све подређивао материјалним вриједностима и личном интересу.

Себар је срцем ратовао и гинуо, за отаџбину и владара.

Владар је склапао брак из интереса, себар је у већини случајева то радио из љубави.

Владар је љубав сматрао сиротињском категоријом.

Обичан народ је љубав сматрао најдубљим љуцким осјећањем.

Властодршци су уредбама кротили љубав и слободу.

Слобода и љубав се не траже у уредби, већ у човјеку.

Уредба одгони дубинско осјећање.

Слобода и љубав не познају никакве тамнице, законске норме, нити рачунице.

Они који кроте слободу и љубав, нити је осјећају, нити је виде.

Слобода и љубав бјеже од закона, обичаја и равноправности у дубину човјекове душе. Тамо је прописи не могу стићи.

Душа је склониште најдубљих осјећања.

Зато морамо поштовати, превасходно, исконске вриједности човјека и његову слободу душе.

У времену витешког и моралног престижа стварала се српска историја.

У данашњем времену, кад се уништавају моралне вриједности, кад се човјек клонира према материјалним вриједностима, брише се и разара идентитет српског народа.

Зла времена су наметала и лоше обичаје и лоше прописе.

Али су сва времена носила са собом и добре и лоше људе, без обзира на пол.

И они тада и ми данас, стварамо слику времена у коме живимо.

Ми о њима имамо шта лијепо рећи.

Да ли ће наши потомци имати нешто лијепо рећи о нама, морамо увијек водити рачуна.

Они су у ропству направили небројено позитивних примјера и индивидуалних и колективних.

Ми се, у привидној слободи, мало можемо подичити позитивном енергијом, камо ли позитивним примјером, осим појединих успјеха на спортском пољу.

А н ђ е л и ј а

И то је резултат гена, који не умијемо или не желимо искористити на другим пољима само због чињенице што размишљамо туђом главом.

И данас нас тјерају, као у прошлим временима, да избришемо памћење као да се ништа није десило.

Да волимо убице као пријатеље.

Лицемјерство је достигло врхунац понижења у љуцком роду.

* * *

Прича о Анђелији носи у себи специфичну поруку моралне вриједности читавог народа из кога су поједини ликови израсли до неслућених висина. Народа који је претрајао у страшним временима.

Анђелија је стварни историјски лик.

Кроз Анђелијину љепоту душе и тијела, њену пожртвованост, храброст, оданост, непоколебљивост у вјери да дође до циља, а циљ је био слобода, приказан је цио један народ, са својим карактерним особинама, у слободарском поднебесју, окружен Богом-даном границом Лима, Таре, Пиве и Дрине.

Име преузето из Божјег окружења.

Анђели јој дали име Анђелија.

Колико само дражести, љепоте и наде постоји у том имену!?

Избором имена Анђелија на рођењу полагана је нада у њену будућност и заштиту од нечастивог, и ње и породице којој припада.

Колико умилности и снаге носи име Анђелија при изговору!?

Анђелија се изговара из пуних уста, пунога срца и наде, да ће се догодити нешто лијепо.

Анђелија доноси срећу и љепоту, снагу и сигурност, и тамо гдје се роди и тамо гдје дође.

Снага Анђела у њеном имену увијек трага за љубављу и правдом.

Патња, туга, подвиг, радост, понос, част, принцип, достојанство, пожртвованост, оданост, чојство и јунаштво срасло је са Анђелијом.

Анђелија је вјечно име. Она ће живјети док траје љуцког рода и док анђели буду управљали њеном душом.

И друге личности у књизи су стварне, историјске. Узео сам себи слободу да их из различитих времена спојим у појединим причама, да би прича и књига добила своју драж. У ствари, сви ти јунаци су доживјели исту или сличну судбину у свом времену.

А н ђ е л и ј а

Датуми нијесу важни, важан је карактер људи у описаном времену у коме су живјели. Снага воље и величина морала који је у њима био уткан, који су предали, несебично, у аманет будућим генерацијама, јесте основа на којој треба градити карактер цијелог народа.

Зато, уживајте у причи, не трагајући за датумима и историографским податцима.

* * *

Од старог Влаха до Дубровника простире се хумска област. Ово подручје, насељено Србима, омеђиле су чудновате ријеке: Лим, Тара, Пива и Дрина. Својим жубором разговарају са Богом. И никоме другом не исповиједају шта се дешавало у мутним временима која су и њима мутила извор. Обични смртник само наслућује страхоте које памте ове ријеке. Само ријетко одабрани може разумјети нешто од њиховог шапата са небеса.

У долинама ових ријека је зачета прва Српска држава. Триста година прије Немањића овим предјелима су господарили Владисављевићи.

Као и у свим династијама, и међу њима је било великих и малих господара. Велики су заслужни за утемељење и опстанак српске државе, а мале не треба ни помињати.

Један од њих - Часлав, био је млад и чудноват. После крваве разуре српског народа и Српске државе, од стране Бугара, кад је већина народа побијена, а остатак се разбјежао по другим државама, остало је само педесетак мушких глава, најхрабријих. Часлав их је затекао на српској територији.

Часлав је рођен и одрастао у Бугарској. Отац му је био бугарски заробљеник, па и он наравно. Тамо је и васпитаван. Управо, кад су најстрашније разурили Србију, повели су га са собом као будућег српског владара, којега би они подржали надајући се да ће им бити лојалан. Часлав је видио, сопственим очима, све злочине које су Бугари чинили његовом народу. Иако није рођен и одрастао у овој чудесној земљи, осјетио је дубоку патњу и бол који су Срби претрпјели од стране Бугара. Зато је ријешио, чим уграби прилику, да побјегне у Србију и помогне свој народ. Унутрашњи зов за слободом и својим родом био је јачи од обећатог српског престола од стране Бугара.

А н ђ е л и ј а

Са тих педесетак Срба, које је затекао, када је добјежао, у долинама Лима и Дрине, започео је обнављање српске државе.

Часлав, наследник властелинске породице Владислављевић, успио је да обнови државу, са постојећим становницима и оним најхрабријим, који су смогли снаге да се поврате на своја огњишта, на Часлављев позив, и придруже му се у његовим намјерама, да обнови државу. Храбри и одлучни Часлав је, том и таквом Србијом, владао пуних двадесет година.

* * *

Чудесно је поднебље Хум. Окићено високим и гороломним планинама, и омеђено непредвидивим ријекама. У њему је живио посебан сој људи. Свикли на невољу, али одлучни да буду своји, слободни и поносни. Само такве, посебне, моралне горостасе је и прихватила сурова планинска област, какав је био Хум. Само бистри, отмени и храбри су могли опстати у овом посном поднебљу. Други се нијесу ни задржавали у овим предјелима. Хватала их је језа од планинских мрчава, од завијања гладног вука, или од

муње кад начини крст са врх Дурмитора, према Ловћену и према Проклетијама, и даље до Неретве и Љубишње.

Језа би хватала сваког злонамјерника, или мекушца, од небеских прилика, које би се извијале над планинским висовима слободног Хума. Само је љуцке горостасе, срасле са овом дивљином, обузимала милина, од тутња и громолома, који парају небеса и личе на заштитника, оних који настањују ово поднебље.

А Срби, који су се рађали пространствима Хума, завољели свој камен који им је био колијевка. Куд год кроче, на камен би стали. Из камена су тражили варницу, да се огрију и окријепе. Та камена варница, давала је искру живота и наду за опстанак. На камену су се рађали и умирали. И живот им је на камен личио: чврст, темељит, али свој, на своме мјесту. Ни за шта нијесу марили, сем за слободом, као највећом светињом, која је била скупља од живота. Живећи таквим животом, покоровали су се само Богу и камену, на коме су рођени. Камен им је служио као бедем и последња одступница. Живот им је пролазио у борби за име и правду. Друго нијесу имали ништа ни чувати. Зато су се и стопили са суровим планинама, на које су личили. Нигдје не постоји веће

поштовање између природе и човјека као у Хуму. Из таквог живота су извукли потку и основу животног начела.

Испред живота су истурили част, име, правду, отаџбину, и све то бранили јунаштвом. Сматрајући да се то не може купити никаквим благом, остало се може продавати.

Готово сви владари, у свим временима, злоупотребљавали су искрени однос према отаџбини и нацији ових горштака, па су их слали у ратове и погибије, бранећи сопствени положај.

На моралним темељима ових горштака расле су будуће генерације Срба. Расељавали се из овог простора, градећи постојећу Србију и остале српске територије, носећи са собом све моралне карактеристике, стечене рађањем у хумским мрчавама. Али, равница омекша већ следећу генерацију. Тако да човјека претвара у другу личност, постепено губећи своје "ја", прихватајући мишљење средине као лично, повинујући се пруженим удобностима, претварајући их у лични принцип, и тако заборављајући исконску вриједност човјека, оличену у карактерним, а не у материјалним, цртама.

Стари Хум од Владисављевића наслиједили су Немањићи. Они су уредили државу законским

нормама, овјенчали је вјером православном и окитили богомољама. Како се с неба чујао громолом, тако је из Хума одзвањао молебан Богу, за спас.

Ријека Лим се може комотно назвати српским Јорданом. На својим обалама носи уздигнуте Божје храмове. Неко их је и набројао - седамдесет и седам.

Узводно од прибојске Бање, виде се уздигнути храмови, преко пријепољске Милешеве, Давидовице, Заступа, Мили, Петрове Цркве, Ћурђевић Ступова... Говори вријеме, само од себе. Колико је труда уложено, да се воздигне вјера, култура и име једног народа. Та епоха нас подсјећа на величину народа коме припадамо и подсјећа на вриједности, око којих треба да се саберемо.

Из те епохе су непролазни печати времена, са којима се заиста требамо поносити.

У лику Белог Анђела из манастира Милешеве, Мирослављевог јеванђеља из Петрове Цркве итд. можемо угледати пут српског народа, којим је покушао да иде. Са тим путем смо уписани у цивилизоване народе свијета. Тај пут су нам прекинули силници. Мада смо и сами криви, што смо скренули са тог величанственог пута. Да ли због немања моћи, колико су имали наши преци, који су

трасирали тај пут, или због своје лакомислености, незнања и лакомства, закључак може дати само сабрано вријеме нашег погрома.

Велики кнез Мирослав Немањић је владао Хумом. Да се радило о великом владару, у духовном и владалачком смислу, говори и Јеванђеље, које је наручио, да живопише, грешни Григорије Дијак. Димензије тог Јеванђеља су прелазиле дотадашње наруџбине писаних књига. То говори о намјери кнеза Мирослава да прикаже своју величину и моћ, и кроз димензије Јеванђеља, које се по њему прозвало.

* * *

Кнез Вукан Немањић, када је градио манастир Морачу, који је такође припадао Хуму, доживио је да види величанствену слику народне вјере у Бога којему подижу храм и елана који је тај народ носио у себи. Из Подмалинска, гдје се налазио истоимени храм "Подмалинско", и мајдан камена званог "сига", од кога је због погодности обраде сазидана већина православних цркава, вађен је и припреман камен и за манастир Морача.

Народ се са таквом вољом организовао, формирајући врсту дугу седамнаест километара од мајдана Подмалинско до будућег морачког храма, додајући камен по камен рука-руци.

Када је главни неимар дао глас да је доста камена, сваки од учесника је већ држао камен у руци, стало је непрестано додавање, спустили су сваки свој камен испред себе и сјели на њега да одморе. Кад су се разишли, камење је остало гдје је и потурено. Тако се дуго времена, док није срасло са земљом, могло прећи с камена на камен из Подмалинска до манастира Морача - седамнаест километара.

У тој незапамћеној народној акцији, двојица морачана нијесу жељели да учествују. Предање говори да су у питању два Јасеновца, вјероватно из Јасенове горе која припада подручју Мораче.

Они који су учествовали у акцији одлучили су да казне ову двојицу, који се нијесу одазвали на њихов позив.

На прагу, са чеоне стране, у манастиру Морача, постоје уклесана два лика. То су та два Јасеновца, које је народ казнио на овај начин - док год постоји манастир Морача народ ће отирати ноге о њихове ликове. То је вјечита опомена онима који се из људи испишу.

* * *

Десном обалом Лима, од Пријепоља преко Бродарева и Вранеша до ријеке Таре и Мојковца, за вријеме владавине цара Душана пружао се простор војводе Вратка.

У селу Слатини, изнад Бродарева, родила се и Враткова ћерка Милица. Вратко је имао још девет синова.

Још за вријеме службовања на Душановом двору, Лазар Хребелановић је загледао лијепу Враткову ћерку Милицу. Сам цар Душан му је био с руке, да се ожени са њом.

Доласком Лазара на српски престо, након Душанове смрти, јавила му се жеља и потреба да уједини разједињену српску властелу и успостави јединствену власт на српским територијама. Тако је своме тасту Вратку понудио приштинску област на управљање, да би га приближио себи и учврстио се што боље на престолу. Војвода Вратко је био веома утицајан властелин. Због свог надимка "Југ" историја и народна пјесма је заборавила његово име на рођењу - Вратко.

Када су деведесетих година, двадесетог вијека, вршили ископавања око манастира Давидовица, изнад Бродарева, пронашли су десет истоветних и пореданих надгробних плоча. Само на једној је било уклесано име Вратко, осталих девет биле су безимене. Тако се претпоставља, да је Милица пренијела посмртне остатке, свога оца и своје браће у родни крај.

Вранешка област, која се простире изнад Слатине, почетком планине Лисе, до краја Жубера и Барица, од Слијепач Моста до пљеваљске Вруље, одише својом питомином у долини, али и суровошћу у својим предјелима.

Слијепач Мост, гдје је природни усијек између два брда, куда ријека Љубовиђа прави кањон, а жељезнички мост спаја два брда, неко је назвао Вранешка капија. Ту је постојала и истоимена кафана. Очигледно је неко хтио наговијестити значај овога краја, по нечему. Није погријешио. Вранеш и одише својом посебношћу у своме окружењу.

По ријечи Вранштици, црква на њеној обали добила је исти назив "Вранштица". У овом предјелу, говори предање, живјело је племе Вранеш. Да ли је и племе добило име по ријечи, или ријека по племену,

није утврђено. Зна се поуздано, да су од два брата Вранеша, Љуба и Херака, настала два братства: данашње братство Ераковићи, настањени највише у Никшићу и Љубовићи из Мостара, чији је предак Љубо Херак примио ислам. Од њега су Љубовићи, који су преко триста година владали Мостаром.

Предање говори, да је после одласка војводе Вратка (Југ Богдана) са простора Вранеша, оvdје завладао војвода Златеш.

Када се властелин војвода Златеш није одазвао у битку на Косову 1389 године, Лазар га је проклео и пожелио да се овај крај не назива Златеш већ Вранеш.

Једна легенда каже да се овај крај звао Златеш, због прелијепог предјела.

Међутим, логичнија је истина о племену Вранеш, које и данас постоји у Пљевљима, о истоименој ријечи и цркви, тако да се овај крај по њима и прозвао Вранеш.

Друга легенда говори другачије: да је кнез Лазар, уочи косовске битке, задржао војводу Златеша, који је владао Вранешом, да остане као чувар Кичаве и Лисе. Па се поставља питање, зашто је Кнез донио баш такву одлуку, у моменту када му је сваки војник био неопходан.

Кичава је имала три богомоље, распоређене у низу од подножја села до на врх села.

Манастир Кладенац, поред ријеке Кичавнице, у шумовитим Ридовима. Штури су записи о овом манастиру. Али се зна да је посједовао конаке и воденицу. Једно вријеме су у њему служили калуђери из манастира Вољавац код Бијелог Поља. Налазио се у веома скровитој заравни. Радило се очигледно о веома значајној светињи.

Друга црква се налазила такође на обали ријеке Кичавнице, између двије притоке, које су извирале из планине Лисе, окићене буковом гором и питким изворима. Интересантно је, да се у Лиси, по војним мапама, налази триста шездесет пет извора, колико у години има дана.

Умјесто те цркве, данас се налази сеоска школа. Школа је саграђена после Другог свјетског рата. Доњи темељи школе налазе се на горњим темељима цркве. Сељани су подигли школу радном акцијом, да би олакшали својој дјечи, да не путују до Павина Поља, гдје се налазила најближа школа. И та лука школска је откупљена од једне жене, на коју се водила земља као власништво. Кад се куповала та земља од Хасанбеговића, 1919 године, нико није знао да је ту постојала црква. А Турци, који су је

продавали, ако су и знали, нијесу причали. Свакако су продавали туђу имовину, коју су били силом запосјели.

Сазнања казују, да је црква срушена 1804 године, за вријеме Карађорђева устанка. Кад су пронашли темеље цркве, сељаци су устукнули и прекинули радове. Али, партијска директива и идеологија, која је тврдила да Бог не постоји, била је да се даље настави са градњом, и да се искористе горњи темељи цркве, у недостатку камена.

Пронађене су и надгробне плоче, исписане старословенским писмом. Једна се данас налази у бјелопољском музеју. Једна је плоча била постављена испред улаза у учионицу, а једна испред улаза у омладинску салу, обје тако служећи да се бришу ноге. Тиме се десетинама година вршило светогрђе.

Школа је некад имала преко стотину ђака. Данас је затворена. Село готово опустјело, сведено на старачка доманђинства. Жена која је живјела на имању коме је припадала школска лука, коју је продала држави да сагради школу, добила је то имање од браће, на служење док је жива, пошто се није удавала живјела је сама.

Сви из генерације сељана која је учествовала у изградњи школе, дуго година после завршетка

радова, до момента када се почео смањивати број дјеце у школи, кад би некога ноћ затекла самог путем поред школе, пролазили би у страху као кривац, који је направио светогрђе.

Многима се, пролазећи поред школе кад падне ноћ, приказивало привиђење.

Мало даље од школе, при самом крају друге луке, коју је од школске луке раздвајала једна притока Кичавнице, налазила се редовничка воденица. Служила је воденица свим сељанима, па се знало којим даном иде који домаћин да самеље жито.

Једнога дана је запало Милутина. Носио је глас као најљепши момак, не само у селу, већ и даље. Изузетне физичке снаге и неустрашив. Чекајући мливо, ноћ је већ била одмакла. Кренуо је кући, пјевушећи неку момачку пјесму, која му је разгонила самоћу и односила мисли на лијепе тренутке младости.

Прешао је мостић на притоци и запутио се школском луком, путем сеоским, који је водио поред самих зидина школе. Тог момента је нека сподоба нагнала коња мркова на њега. Учиње му се да му се представи: "Ја сам Ацика! Дођоx да се осветим!"

Неустрашив и јак, Милутин није устукнуо корака, већ ухвати коња за узду, да свали јахача, мислећи, да

неко хоће да га устраши. У том моменту, у руци му се обрео пас, гаров, са искеженим зубима, да га искаиша. Није имао времена да мисли на страх. Скренуо је са пута и окренуо уз брдо, пречицом, према кући, кроз шибље и трње, рвајући се са псом. Тако је стигао до куће и успио да падне преко прага, сав изгребан, од трња и шибља, готово без душе. Изнемогле снаге, сломљен, лежао је на постељи мјесец дана.

Кад се опоравио, размишљао је само да одсели из Кичаве. Догађај који је преживио, за њега је био знак нечијег гријеха, који се ето дијелом искалио на недужног човјека. Продао је имање. Са супругом и троје дјеце, одселио је у село Ливадице, изнад Бијелог Поља.

И осталим сељанима, који су пролазили поред школе увече, искакале су слике привиђења, поготову од тог момента, када се то десило Милутину. Савјетовали су млађим укућанима и сами су настојали, кад би негдје отпутовали, да се за дана врате поред школе. А дјецу, која су похађала од четвртог до осмог разреда у Павино Поље, обавезно су пратили и исчекивали, на бријегу, на домак школе, која је зјапила у луци као сабласт, да се групишу и прођу шутке и у страху. Јер, у зимском периоду, кад

су дуге ноћи, ђаци су полазили док је још мрак, пошто им је школа била удаљена осам километара од куће, или се враћали кад већ падне вече.

Трећа црква се налазила у засеоку Бреза, испод Локве. На Локви, која је чинила невидљиву границу између Србије и Црне Горе, после припајања данашњег црногорског сјевера, 1913. године, Црној Гори, одржан је вашар, седмог јула, у част "револуционарног" устанка у Србији, и почетка братоубилачког рата 1941. године. Код Срба се тај дан славио, као дан Св.Јована. Десило се управо на тај дан, једном сеоском домаћину, који није поштовао светац, већ окупио мобу да му косе ливаду, утопио се син. Други домаћин је исто тако, на тај дан неке друге године, купио љетину. Било је лијепо вријеме. Одједном се навукосе облаци са Лисе и с Локве. Готово као да се ноћ навлачи над селом у три сата послије подне. Са Локве се народ разилазио, журно, да се уклоне са висоравни од кише и грома. Момци и дјевојке, пркосећи времену, занешени младошћу, пјевају и довикују се са свих страна.

Одједном, сину муња, запара небо, затутње гром и земљу затресе. Само се видио одсјај муње, погоди Славка на пласту сијена који је газио, продужи даље

и погоди му сестру Млађенку. Били су једино двоје дјеце у мајке и оца.

За црквицу испод Локве није нико знао у селу. Домаћин, чија кућа се налазила испод црквице на петстотина метара, ријеша да прави шталу за стоку. Желећи да уштеди, као и сваки домаћин, сакупљао је камен, да би озидвао шталу. Пригна волове, који су вукли саоне, поред гомиле необичног камења и утовари. Рачунао је, да је овај камен можда некад нанио одрон у ову зараван и спрала га вода, те изгледа као обрађен, не знајући да је то камен од цркве. Узидвао је тај камен у шталу. Кад је штала завршена, почео је и стоку у њој затварати. Није прошло задуго, стока је почела крепавати. Пошто је већином затварао крупну стоку у шталу, није знао о чему се ради. Долазио је ветеринар, који није могао установити болест. Кад је саспио на једну краву, остале су покрепале, неко га наговори да пође код видовњака. Скрушен и ојађен од невоље која га је снашла, пође да исприча видовитом човјеку шта га је снашло. Овај га упита гдје затвара стоку. Описа му домаћин, како је направио добру шталу, и не зна шта може бити. Сазидвао сам је од камена. Градио је као кућу, да би било и стоци удобније.

- Е, ту је проблем! - рече видовњак. - Уградио си у шталу црквени камен!

- Откуд црквени камен, кад ту није ни постојала црква? - зачуди се Рашко.

- Савјетујем ти да не затвараш више стоку у ову шталу, и неће ти крепавати. А ти се распитај да ли је постојала црква на том мјесту, одакле си камен узео.

Рашко послуша видовњака. Није више затварао стоку у нову шталу, већ у стару и у помоћне зграде. Није му стока више крепавала.

После распитивања, сазнао је да је управо ту, одакле је узео камен, на тој заравни, постојала црква.

Поред ове цркве, која је била мањих димензија, пролазио је каравански пут од Дубровника, преко Лисе, силазио преко Куманице и продужавао даље, преко Сјенице, за Солун.

Негдје, седамдесетих година двадестог вијека, дошао је човјек из Сјенице у Кичаву, презивао се Тубић, навратио је кући код гостопримног домаћина Радоша, да се распита о селу Кичави, одакле су како је тврдио његови коријени. Гостовао је неколико дана код Радоша, распитујући се гдје се налази који топоним, или за назив неке ливаде или њиве. Кад је стекао повјерење у свога домаћина, извадио је

скривену књигу, писану на старословенском, из које је читао називе ливада, њива, лазина. Помињао је три наведене цркве. Свако мјесто које је поменуо било је значајно по тајанственим закопима блага и осталих вриједности. Читао је из књиге: Ливада, звана Пета, у којој се налази камен у виду рибе. Под њим се налази кеса злата, око ње је погинуло много људи. На крају пише: Проклето! Не дирати!

Чита даље: У ријечи Кичавници, поред манастира Кладенац, опет, налази се камен у виду рибе, у води, под којим се налази велика количина блага. На крају пише: Проклето! Не дирати!

Чита даље: Цефер јавор, у засеоку Селишта, наводи колико корака од њега, у ком правцу, је закопато благо. Затим, крушка у истом засеоку. Стоји опис, у ком правцу и колико корака од стабла је закопано благо.

На крају чита најзначајније, подижући тон: Вучје пећине. Налазе се у Лиси. На сами улаз у пећину се улази повијенио, јер су врата од пећине уска и ниска. На улазу стоји човјек са мачем у руци. Чувај се да ти главу не осигече. Ако успијеш да прођеш, наћи ћеш три огромна закопа блага Немањића. На првом закопу лежи лав. Испод њега можеш узети благо. На другом закопу, лежи ован. Тај се не смије дирати.

Проклето! На трећем закопу лежи змија. Може се узети благо. Али се чувај, да те змија не уједе!

Ако се упореди ово сазнање прочитато из записа књиге на старословенском са Лазаревим одобрењем војводи Златешу, да не долази у бој на Косово већ да остане као чувар Кичаве и Лисе, јасно је шта је чувао и зашто је помилован од косовске погибије.

Становници Кичаве носе свој гријех са собом, захваљујући неинформисности а не злонамјери, на каквој земљи живе. Већина њих, очигледно, није разумијевала ни небеске прилике, нити доброћудно окружење планине Лисе, која би их понекад кажњавала, кад привуче облаке и громове својим гороломом. А кичавци су са собом носили своје приче, само њима знане, о својим привиђењима и надприродним појавама, њима и обичном смртнику необјашњиве.

* * *

Падом Српске круне на Косову, Турци нијесу живом силом запосјели Српске земље.

Стефан Лазаревић је постао наследник српске круне, али је прихватио вазални однос према

Бајазиту, по наговору мајке Милице и њене савјетнице, монахиње Јефимије. Стефан је имао обавезу да са српском војском помаже Бајазиту, око освајања и успостављања власти по Азији. То су наставили и Бранковићи, за вријеме и после Стефана.

Царица Милица и монахиња Јефимија су одобровољиле султана Бајазита, одводећи му на поклон Оливеру, сестру Стефанову. Прво су је онеспособили да рађа, а онда му је повели у харем. Оливера је била мудра и способна. Завела је Бајазита својим чарима и постала прва султанија по чину. Тако су три жене, три српкиње, у најтежем тренутку по Србију, кад је земља остала без круне, без елите, без радне снаге, направиле тројство - царица, принцеза, монахиња, и на само један начин привољеле силника на сарадњу, придруживши му Стефана као савезника и поклонивши му његову сестру, спасиле су Србију.

Тек за владавине Бајазитова унука Мехмеда, Турци су поново кренули у освајање српских земаља и смедеревске престонице. И кад су успоставили административну власт у српским земљама, нијесу приморавали народ ни властелу на промјену вјере. Срби су имали право под тадашњом турском власти на вјеру, језик, сопствену управу, само су морали

плаћати данак и слати војску у испомоћ Турској. Срби избјегли у Крајину, данашњу Хрватску, на челу са патријархом Арсенијем, удружили су се са хрватима и аустријским официрима, који су их предводили да подривају Турску власт у Босни, што је користило искључиво Аустроугарској, а најмање Србима. И после опомене патријарху Арсенију, султановим ферманом, такви походи су се наставили.

Турска је тада преузела драконске мјере према српском народу. Издата је наредба за рушење цркава, убијање и прогон српских свештеника. Умјесто српских, доведени су грчки свештеници да врше службу. И најстарсније што се могло замислити, био је такозвани "данак у крви". Најспособнију српску дјецу су одводили у јањичаре, а најљепше дјевојке у хареме. Родитељи су били принуђени да онеспособљавају и сакате своју дјецу физички, да их Турци не би одводили.

Тада су, у највећем дијелу, прво српски властелини ставили чалму на главу и примили ислам, да би сачували свој иметак и положај. Затим, лакоми и страшљиви, а дјеци која су одвођена брисано је памћење преваспитавањем, и од њих су настајали најокорелији непријатељи српском народу.

Најспособнијим и најмудријим дијељени су чиновни. Тако су поисламљени српски дјечаци постајали - аге, бегови и паше. А четворица Срба су постали и велики везири, што је ранг данашњег председника владе. Од оних који су били здрави и јаки прављени су сурови војници, који су враћани да убијају српски народ. Ријетко који дјечак би се сјећао свога поријекла. Само по неком, који је био мало одрастао приликом одвођења, остало би му у сјећању мјесто рођења.

Како год тумачили турске зулуме и српску одбрану од њих и осталих непријатеља, очигледно је да се ради о јаком и квалитетном гену у српском роду, кога су сви искористили за своје потребе, а најмање сами Срби.

Данак у крви је закачио и Вранеш. Одведен је дјечак Миљан од дванаест година, из братства Јоксимовића. Изузетно бистар и надарен. Узели га зулумћари, да од њега направе јањичара.

Крваво је овај крај, као и сви српски крајеви, платио данак у крви, кроз мутна времена народног сломоврата, трпећи пасју милет, муке и невоље, које су им смишљали ноћу а спроводили дању. Није се Србин смио надати бољем вјековима, а опет, није му

дала буна у разуму да се покори тмурном и магловитом времену. Молио би Бога да разведри небо, да дуне вјетар да разагна маглу, да сине зора да растјера таму, да развргне зле прилике које су свезале српски народ, да могу пуштити слободно око да погледа, докле може допријети видик. Муке су остале да се памте, а многе још нијесу ни прошле. Остала је још само љепота вранешког краја, и они који памте зла времена и пореде са садашњим временом, које се не разликује од оног прошлог, ни по злу, ни по лакомству, ни по превјери.

Све пролази за Србе сем зло, које се надовезује и траје. Прелази у наследство генерацијама.

Надао се Србин да ће вријеме однијети зло. Да после зла долази добро. Али не и горе.

Гледајући у прошлост, живимо у нади да се неће поновити, а будимо се у страху да зло долази.

Вранеш нема међе ни границе која нема по два имена. Сваку је стопу земље омеђила нечија глава, или нечији подвиг, па се по томе и назива. Једно од таквих мјеста је и Павино Поље. На сву срећу, не зове се по погибији, већ је постало симбол једне романтичне љубави. То није предање, већ сушта истина.

Дјечак Миљан Јоксимовић, одведен у јањичаре и поисламљен, преименован у Ахмеда, школовао се и васпитаван у Стамболу. Напредовао у служби. Догурао до положаја паше. По личном захтјеву, кријући своје сјећање на родни крај, султан га је поставио за херцеговачког санцак-бега, са сједиштем у Фочи.

Док се школовао, у магловитим сјећањима је запретавао свој родни крај и мајку покрај огњишта. Отац му је био погинуо у боју са Турцима. Сјећао се бистре и плаховите Љубовиће и цркве Свете Богородице, задужбине Вукана Немање, у коју га је мајка водила, и крстила.

У сну му је долазио, често, очајнички врисак мајке, који га је испратио кад су га повели у Стамбол.

Као поузданом и способном паши, није му било тешко да измоли султана за службу у Вранешу, да руководи тим крајем. Живио је у нади да ће затећи мајку. Да је загрли и види родно огњиште.

Залазио је кроз села и обилазио саборе. Потајно се распитивао ко је платио "данак у крви". Тако је утврдио ко би могла бити његова мајка.

Увребао је прилику да тајно посјети изнемоглу старицу, која је сједјела крај огњишта, таркајући ватру, док је на веригама висио котао са проврелом

вареником. Тихо је тужила за сином, одведеним у бестрагију.

Сломљена тугом и годинама, није ни осјетила пашу са чалмом у рукама, наслоњеног на довратак оцаклије. Окренута леђима према вратима, тргла се кад је мушки глас назвао Бога. Кад се окренула и видјела пашу са чалмом у руци, испао јој је ватраљ са којим је разгарала ватру на огњишту.

- Не бој се, стара. - рече јој паша - Могу ли сјести и добити мало вруће варенике?

- Можеш, честити пашо, тако ми Бога! Сједи! Сад ћу принијети варенику.

С тугом је Миљан посматрао мајку и њене дрхтаве руке, док је приносила посуду са вареником.

- Добро ми дошао, честити пашо, у мој скромни дом, јутрос, ненадно. - и пружи му старачким рукама посуду са вареником.

Ни пашине руке нијесу имале мира, док је преузимао посуду од старице.

- Је ли понијела година како, стара? Чини ми се да је ово лијеп и плодан крај.

- Јесте лијепо, честити пашо! Само да подржи! Има ту и за нас и за вас, само ако не будете много тражили, и ако имадне ко да сабере плодове!

- Нећемо, стара, сем што се мора! Кога имаш још да живи са тобом?

- Немам, честити пашо, никога! Муж ми погибе прије тридесет година, убише га ваши. А сина ми, који је једва запамтио оца, одведоше опет ваши у Стамбол. Нијесам више гласа чула о њему, да ли је жив или мртав?

- Да ли би препознала сина, кад би га срела којим случајем?

- Кад би дао велики Господ, па да је жив! Сад је он зрео човјек. Али бих познала своје дијете, по младежу испод лијеве сисе.

Сави се старица у струку, бјежећи од пашина погледа, да јој не види сузу, и јекну од бола у грудима који је пресјече.

Паша се раскопча и показа груди и младеж испод лијеве сисе.

- Погледај, мајко, можда препознаш овај младеж? Ја сам твој Миљан!

Подиже старица главу, једва назирући младеж од наврелих суза које се нијесу могле зауставити, па викну:

- Миљане, сине! Благош мени јутрос. Хвала Богу и Богородици што ми те послаше данас.

Падеше једно другом у загрљај. Зајеца и Миљан, први пут на јави. Бол је до тада скривао у себи, да нико не види. Суза би канула у немирним сновима, кад би угледао завичај кроз сновиђење и своју мајку. Данас, у мајчином загрљају, пушти болу и сузи на вољу, да се испразни, да избаци тјескобу из себе.

После дугог и искреног загрљаја, након толико година, Миљан замоли:

- Мајко, кад изађем преко прага и ставим чалму на главу, ја више нијесам Миљан, већ Ахмед. Тако мора бити. Само сам за тебе Миљан, кад дођем и сједнем са тобом крај огњишта. Морамо чувати тајну. Тако ћемо помоћи и нама и овом народу. Ја ћу долазити кад уграбим згодну прилику, крадом, да нико не види.

Тако је и било.

Посјећао је Миљан своју мајку, кад год је увребао прилику, а она чувала тајну, само њима знану, и с усхићењем исчекивала сина, да узме жељу за живота.

* * *

Оде паша једне прилике на сабор, код цркве Свете Богородице, крај ријеке Љубовиће. Препознао је и

мјесто и цркву у којој је крштен и гдје га је мајка доводила на сабор.

Узаврела је туга и жал за прошлошћу у Миљану, али га сузбија Ахмед у њему. Мора издржати под чалмом, за рад свога народа. Скидање чалме и откривање себе скратило би му патњу, јер би га Турци одмах скратили за главу. Али, какав би зулум са собом донио онај који би га замијенио?

На сабору је загледао дјевојку, од које није могао ока одвојити. Од тога дана, није било сабора, ни већег скупа, коме паша није присуствовао, све у нади да ће срести лијепу влахињу. Од када је видио на сабору, дан му је почињао а ноћ мрцала са њом у мислима.

Паша је био увиђаван. Није користио могућности свога положаја, већ је хтио да се допадне дјевојци. Уграбио је прилику да поразговара са њом. Рекоше да се зове Пава Миликић и да јој је отац царски бератлија. Али Пава, поносна на своје поријекло и своју љепоту, није хтјела да чује, ни за пашу, ни његову пружену руку са прстеном. Рекла му је у брк, да је друге вјере и да, као хришћанка, не може бити жена мухамеданца.

Посјекло је пашу ово сазнање до сржи. И то га је често нагонило да се врати у вјеру. Због Паве би све

учинио. Али је знао да би тим чином пресудио и себи и њој.

Тражио је начин да јој приђе, да је убиједи, да је освоји као човјек. Није ишло. Имао је Ахмед и друге могућности, које му је пружала власт. Он је само хтио да јој се допадне.

Не знајући шта да ради од себе, повјери се мајци. Стидно и скрушено јој рече своје искрене жеље.

Мајка, као мајка. Урадила би све за своје дијете. Отишла је право код Паве. Прво је заклела да ником не смије одати тајну, па јој је испричала сву истину и запросила Павину руку за свога Миљана.

Погоди Паву старичина прича и истина о Миљановој судбини. Прескочи препреке због којих је одбијала пашу и приста да се уда за њега. Дала је услов под којим би прихватила да се уда за Ахмеда - Хоћу да останем у својој вјери до краја живота!

Мајка је пренијела сину пристанак Павин и њен услов. Тај тренутак среће у Миљану се готово равноо са оним тренутком кад је, без чалме, загрлио мајку крај огњишта.

Кад се срео Ахмед са Павом, обећа јој да ће она остати у својој вјери. Ако буде рађала мушку дјецу мора им дати турска имена. Женској дјецу, по њеној вољи, може дати српска имена.

Кад су се узели, Ахмед је испунио задату ријеч. Родила је Пава три сина: Муша, Хасана и Даута.

Од Муша је настала чувена породица Мушовићи, која је владала Никшићем триста година. Од Хасана су настали Хасанбеговићи, а од Даута Даутовићи.

Тако су настајале поисламљене турске породице у српским земљама.

Његови сејмени су је пратили, сваке недјеље и свеца, до цркве Свете Богородице и других богомоља и саборишта у околини. Хтјела је Пава да прикаже себе, да је остала у вјери. Хтјела је тим чином, поштовања своје вјере и останком у њој, без обзира што се удала за друговјерца, да прикаже и Ахмедову доброћудност и великодушност.

Умрла је на порођају. И новорођена ћерка је умрла, тако Пава није дочекала да јој нађене српско име. То је урадио Ахмед и дао јој име **АНЂЕЛИЈА**. Сахрањене су заједно, а на надгробној плочи је исписано Павино име и уклесан крст.

Ахмед је наредио да се овај крај назове по имену његове вољене жене Паве. И данас се ово мјесто у Вранешу зове Павино Поље.

У Вранеш је бануо некакав скадарски паша. Чуо силник да раја и није раја, сем што плаћа данак. Па је хтио да провјери и поткреше за главу оно што штрчи. Да прегледа Ахмедов начин владавине. Брзо је увидио да код Ахмеда и нема раје, да народ живи од свога рада, да поштује Ахмеда, и љубе му стопе куда иде. Криво бијаше паши што раја од њега не зазире, а дошао с мало војске, па крену код Ахмеда, да га урезали, због његове мекопутости према раји.

Негдје у саму зору, бијаше изгријало јако сунце и обасјало златну јабуку под позлаћеним крстом на кубету цркве Свете Богородице. Бијесни и претили вранац, заслијепљен одсјајем златне јабуке и крста, стрекну и плану у страну. Паша одлеће с коња на обалу Љубовиће. Удари главом о камен, оста на мјесту мртав.

Убрзо по овом догађају стигла је турска казнена експедиција која је, поред осталог, срушила до темеља ову Немањића задужбину. Урадили су то у страху, да се раја не умисли да имају заштитника у богомољи, која кажњава оне што чине зулуме.

Када је Ахмед умро, испуњен је његов аманет да га сахране крај гроба његове Паве. На његовој надгробној плочи исписано је Ахмедово име и уклесан полумјесец.

Очигледно, да љубав нема препрека ни граница. И Пава је временом завољела Ахмеда, који јој је пружио неизмјерну љубав. Чинио и оно што не би смио учинити неко други на његовом мјесту. Сачувао јој вјеру и име. И наградио је именом мјеста, да живи вјечно и Пава и Ахмед и њихова љубав.

За вријеме турске власти под Ахмедом народ се није осјећао рајом. Био је велики заштитник раје од турских зулумћара. Нарочито од оних који су хтјели да злочином забораве своје поријекло. А немилосрдно је кажњавао оне који су хтјели да ударе на моралне вриједности народа.

По казивању његове мајке, остао је жал и Ахмеду и Пави што Ахмед није бар умро као Миљан.

Црква Св. Богородице је обновљена 1929. године, залагањем и уз помоћ краља Александра Карађорђевића. Радови су повјерени радницима из Далмације, а кад је изиђиван последњи камен на кубету цркве догодила се несрећа. Главни мајстор, Јозо Кукавица (католик) некако се оклизнуо са скеле, пао и погинуо. Остали мајстори су истог часа напустили посао, а Јозо је ту сахрањен. Гроб му се и данас налази поред самих темеља цркве у Павином Пољу.

Неко је од Јозових радника проговорио, како се Јозо нашалио да би добро било да постави неки камен другачије него што треба, да кубе не би дуго издржало, чим они оду срушило би се. И десило му се то што му се десило, и ако није уградио ништа како не треба осим погано изречене ријечи.

* * *

Територија Дробњака простирала се између Пиве, Ускока, Шаранаца, Језера. Ово племе је било гласовито, по мудрости и јунаштву. У жељи за слободом, у злим временима у којима су живјели, не савијајући главу ни пред каквим туђином, убили су осам злогласних турских паша, на својој територији. За дробњаке је познато да три пута мјере, а једном сијеку.

Није лако опстајати између Дурмитора, Крнова, Сињајевине планине...

Више су нитили како да се одупру злом времену, које је доносио зулумћар у љуцком облику, него природним непогодама које су доносиле сурове планине. Али су те исте планине, у најтежим

тренутцима зулума, криле своје јунаке под својим скутом.

Ове су планине најзаслужније за слободарски дух, бистрину ума, опрезност, храброст и карактер становника који су живјели у њиховом подножју. Љети би становници ових предјела издизали са својим стадима на катуне, на врхове планина, ту би осјетили још вишу снагу и жељу за слободом, коју су им планине давале у својим њедрима. Свака невоља љуцка би нагонила становнике овог подручја да погледају према Дурмитору, који се гордо уздизао изнад осталих планина, пркосећи времену, својом снагом, гордо гледајући испод себе зулуме, које су чинили непријатељи његовим становницима.

И, кад би год невољници погледали небодерне обронке Дурмитора, као да су добијали исти одговор: сви ће они да прођу, а ја ћу остати на своме мјесту, слободан и велик, какви они никада не могу бити, и дијелити вашу судбину, пружајући могућност заклона под мојим скутом.

Када би на свој поглед добили такав одговор планине, своје заштитнице, и сами би добијали снагу да опстану, пркосећи непријатељу, више вољом слободног духа него физичком моћи, у жељи да се уздигну својим љуцким вриједностима, наспрам

Дурмитира, свог највећег заштитника у судњим временима. Кад се није имало куд, Дурмитор је био задњи бедем одбране од нечастивих здува.

У таквом крају се настанило и племе Косорићи, прогнавши племе Криче, заузимајући територију Дробњака, ту се затићили, савили своје племе као у гнијезду, и прогласили Дробњак својом територијом.

Њихова ћуд се стопила са ћуди осталих племена која су мећила Дробњак. Никома нијесу савијали главу, нити кога слушали до Бога.

Надирали су овим просторима и Грци и Римљани, прије Турака. Нијесу Косорићи бендали никога. Са свима су били краве битке бранећи слободу, остављали за собом краве трагове, затрпане непријатељским лешинама.

Били су вјечите мегданције, који су у сваком времену први излазили на мегдан, не жалећи да се окупају у сопственој крви, да сопственим животом одбране слободу, дату од Бога.

Кад би Дурмитор умио прозборити, једини би могао испричати праву истину о Косорићима и свим племенима које је гледао са висине у своме подножју.

Своју величину су вјековима градили јунаштвом и неписаним моралним кодексом. Сврставајући себе у

плејаду српских војсковођа, непревазиђене харизме и херојства. Куће су зидали као орловска гнијезда, у неприступачним предјелима планина, да их ненадни зулумћар не може затећи на спавању. Смисао живота им је и био орловски. Да се пењу у висине и слободом дишу. Без слободе смисао живота су сматрали безначајним.

Кад су Грци надирали овим просторима, дочекао их је Мирко Косорић код Буковице, и поломио им војску. Тако силовито их је дочекао, да су се морали повући преко Таре, напустивши бунтовни Дробњак, у страху од силине војничког дочека Мирка Косорића са својим ратницима. Уз Мирка је тада био Дракуле Косорић, чувени мегданџија, кога су Грци равнали са Херкулом, јер им је угонио страх у кости, својом снагом и храброшћу. Пролазио је кроз њихове штитоноше као кроз сир.

Војвода Лапац Косорић, је био први војвода племена Косорића, који је војнички организовао своје дробњаке.

Војвода Десимир Косорић са својим ратницима, како предање казује, поломио је Римске легије на крновској висоравни, тако силовито да једног живог легионара није остало, макар да исприча страхоту

Косорића удара. Као да их је затрпала крновска мећава.

Почетак турског времена у Дробњаку дочекао је војвода Стеван Косорић. Није поклекао са браћом дробњацима пред турском силом, крвавећи сваки камен дурмиторског подножја, крчећи пут до слободе својим јатаганом, којим је небо дотицао, молећи се Богу за слободу, а онда силовито спуштао ханцар на турске вратове, чије су одсјечене главе зијевале по дробњачким гудурама, у страху од војводе Стевана.

Стеванов наследник, војвода Бориша, није марио за турске фермане, ни када су му пријетили, ни када су му нудили мито. Његов ханцар је чинио разуру у турским редовима. Бјежали су пред њим, као да их громови гоне. А ријетко је неко могао утећи испод његовог ханцара.

Последњи војвода у Косорића племену био је Илија. Турци су дрхтали од њега, као прут над водом. Организовао је дробњаке, да птица није могла проћи да не примијете. А турски каравани од Пљеваља према Никшићу и обрнуто, морали су ићи преко Дробњака. Умјесто да дробњаци плаћају данак великој турској царевини, Турци су сваки пролаз преко Дробњака плаћали војводи Илији Косорићу. Понизно су прилазили његовој руци, носећи дарове,

да их пушти у миру да прођу. Илија је поштовао задату ријеч. Сваку погодбу би испоштовао. Било какав прекршај, са било које стране, плаћен је искључиво главом прекршиоца.

Они који су га упамтили, преносили су својим потомцима какав је био војвода Илија. Стасит, неустрашив, mudar, карактеран, љепоте му се човјек није могао нагледати, као да су га виле одгојиле за себе. Није било буле ни српкиње која је могла одољети његовој љепоти.

Сам назив "ускоци" говори о немирном духу и слободарском начину живота становника овог подручја.

Они који нијесу признавали ропство, ни под каквим условима, добјежали су у подножја планина Сињајевине, Семоља и Крнова, да савију своје гнијездо, одакле ће бранити част и име.

Некад су Ускоци били дробњачки катунци. Дробњачка добродушност и гостопринство су отворили своја врата и прихватили невољнике, који су бјежали од турског зулума и тражили уточиште код дробњака.

Знали су мурди дробњаци о каквим се људима ради. Ускоци, оштри на ханцару и спремни на сваки

поклич за одбрану од непријатеља, нијесу никога зазирали до Бога.

Требали су као такви дробњацима, који су били сличне ђуди. У тешким временима, када се омрцало у страху да се не осване, због најезде непријатеља, свака пушка је била неопходна и није могла бити вишка, још ако је неко умιο носити и употријебити као ускок.

Тако су ускоцима даривали своје катуне, од којих су ови направили своја станишта. Нијесу их дробњаци требали условљавати, нити молити, за услуге у рату, да би им узвратили гостопримство и уздарје.

Ускоци су добро знали да чојство врате чојством, а учињено поганство према њима најслађе су наплаћивали главама. Уосталом, њихов најомиљенији занат који су познавали било је ратовање против непријатеља, а највећи подвиг одсјечена турска глава. Никад није било проглашено такмичење у одсјеченим непријатељским главама, а био је престиж и највеће јунаштво одсјећи главу непријатељу у боју.

Ускоци су се незванично такмичили, ко ће више одсјећи турских глава. Свака одсјечена турска глава била би означена цртом на ускачком јатагану. Што је

било више црта, јатаган би бивао скупљи и код Турака и код ускока.

Турци би давали небројено благо за јатаган и главу онога ускока што га носи. Док су ускоци, сви одреда, зарезивали црте на својим јатаганима, из дана у дан, не би ли сустигли оног најскупљег.

Тако су ускочки ханцари постали најскупљи у турским очима, а Турска царевина је кроз времена сиромашила благом и најскупљим главама, залажући их за ускочке ханцаре не би ли их се дочепали.

Само су најхрабрији Турци уризикали да приђу ускоцима, да би се дочепали њихова ханцара. Ријетко би неки ханцар понијели из похода, а многе су главе турске пале од њих. Однијети неке оружје значило је, у том периоду, већи пораз од изгубљеног живота.

Тако су ускоци добили ореол ратника, увијек спремни да убију непријатеља и да погину за част и достојанство, своје и своје породице.

О њима се и данас пјева:

"ускоци су ко черкези,
вазда спремни на биљези"

упоређујући их са најелитнијим руским ратницима.

Братство Кршикапе се настанило у Ускоцима, село Сировац.

Кршикапе су се у племену Ускоци истицале, не по бројношћу већ по јунаштву. А истаћи се међу ускоцима по јунаштву, да то ускоци аминују, може се само замислити какви су то витезови били.

Славили су крсну славу Св.Луку. Пријатељска кућа Косорића је заузимала прочеље сваке године на крсној слави. И овога пута оде перјаница Косорића, Илија, у пријатељску кућу на славу, са мајком, јер му је отац погинуо у боју против Турака, па је он заузео његово мјесто, и у кући и у братству.

До њега је сједио такође пријатељ куће, војвода Лабуд, потомак војводе Дрекала из Куча, који је на славу код пријатеља дошао са сином и ћерком.

Уз домаћинску трпезу и љуцки разговор, војводи Илији сину око низ трпезу према наочитој дјевојци.

Вране косе јој пале низ леђа, прелазе јој појас. Учињеше му се дуже од његовог јатагана. Док је разговарала указаше се два низа зуба као бисери. Црне извијене вјеће су красиле њене очи, које су сијевале испод дугих трепавица као жеравице.

Осјети на себи Илијин поглед. И поред жеље да задржи скромност и ничим не покаже заинтересованост према неком мушкарцу, макар у кумовској кући и пред својим оцем и братом, очи јој се приковаше за Илију у челу трпезе.

Опијена његовим стасом и изгледом, није могла ока одвојити, као ни он од ње.

Учини им се, за тренутак, да су сви за трпезом престали да дишу, примјећујући њихове пламене погледе.

Истог момента Илија осјети потребу да јој се приближи. Била му је другачија од свих дјевојака које је познавао.

Знао је да своје срце не може обуздати, нити умирити осјећања која су га запљуснула тога дана за славском трпезом, гледајући ватру у њеним очима, која га је запалила.

Знао је и пријеку нарав војводе Лабуда. Није се тако отворено, у том времену, могла гледати Лабудова ћерка за трпезом, гдје сједи он са сином.

И стари војвода Лабуд је знао Илијину нарав и карактер. Примивијетио је ватрене погледе своје ћерке и Илије, удахнуо је дубоко и сачекао тренутак. Године су га научиле да се обузда. Цијенио је Илију и његово братство.

Илија докопа здравицу, да наздрави у част породице Кршикапа и у славу Св.Луке, крсног имена дома Кршикапа.

"Желим, да се у здрављу и слободи састајемо, сваке године на крсној слави овога честитог дома. Да нам дарује Бог, среће и берићета! Да нам да Бог здравље и лијепе чељади, лијепих дјевојака, спремних и способних да рађају људе и јунаке, који ће бранити нејач и огњишта од турских газија и злог времена! Дао Бог и срећа јуначка, да очистимо губу из торине. Да нам слобода сине и да никад више турска нога не крочи на наш праг!

Ову здравицу подижем војводи Лабуду, Дрекаловом потомку, пријатељу ове куће!

Прије него му пружим здравицу, имам намјеру да га приупитам нешто врло важно:

Оца немам, сродника нијесам повео са собом, сем старе мајке, па не иде да она збори испред мене, а старијег по чину у племену нема од мене. Указала ми се прилика да узмем себи за право да прекршим обичај и, у име своје, питам војводу Лабуда да ли би ми дао руку своје прелијепе кћери, да ми буде невјеста у мојим дворовима?

Здрав да си ми, војводо! Наздравље ти пиће, које ти од срца пружам!"

А н ђ е л и ј а

Док је говорио **АНЂЕЛИЈА**, мимо свих обичаја, није скидала поглед са Илије. Отворених уста, горела га је својим црним очима.

Мада је обичај налагао да дјевојка, у овим тренутцима, гледа испред себе, за њу су сви обичаји у том тренутку престали да постоје, нити је кога за трпезом примјећивала, осим Илије.

Прену је глас њеног оца Лабуда, и тек тада спусти поглед предасе.

"Здрав ми и жив био, војвода Илија!

О теби чух и до сада, а данас те ето, виђох и чух!

Причали су му људи о теби и твојим подвизима!

Данас видим, да су ми мало рекли!

Јунаштво и част се огледа и за трпезом и у тананим осјећањима твоје младости!

Твој љуцки карактер не даде ни данас да одлута, већ разумједе и себе и мене! А изгледа ми да се и моја Анђелија са тобом разумије преко трпезе!

Част ми је војводи што си запресио руку моје ћерке! Прихватам твоју понуду и дајем благослов, родитељски, мојој Анђелији, да ти буде невјеста!

Нека сте ми сви живи и здрави!

А ти, војводи, приђи да се пољубимо, у име оца и сина и светога духа, и у име твоје и Анђелијине љубави!"

Пољубише се три пута, како налажу обичаји, а онда сви присутни почеше честитати Анђелији, Илији и војводи Лабуду.

Кад се изредаше честитке, приђоше и будући младенци, да се по први пут рукују.

Обичај је налагао само руковање двоје младих у овим тренутцима, док невјеста гледа испред себе.

Илија и Анђелија, очигледно, нијесу били обични људи. Њихов немирни ген и осјећања која су се пробудила међу њима скрајнули су обичај у заборав. Пружали су руку закованог погледа једно за друго.

Гледајући у њене црне очи, Илија проговори:

- Надам се да ћеш ми бити одана, колико и лијепа!

Анђелија без пардона одврати:

- Надам се да ћу имати мушку заштиту и да ћу имати коме бити одана!

Потраја слава још за дуго, у весељу и шали.

Војвода Лабуд и војвода Илија уговорише свадбу за петнаест дана.

Илија и Анђелија одоше својим кућама, носећи у мислима једно друго. Са тим мислима су им

пролазили и ноћи и дани, за тих петнаест дана дугог исчекивања свадбе.

Прође и тих предугих петнаест дана исчекивања двоје младих. Опреди се Илија са стотину бираних сватова.

Није лако било прећи планинске висове, стићи до Куча и вратити се назад. Могли би их Турци сачекати за бусијом.

Зато Илија и зове оне који могу "стићи и утећи, и на страшном мјесту постојати". Све хајдуке, гласовите јунаке, који за Турчина не маре, а спремни су, на војводин миг, потурити сопствену главу и откинути је другоме.

Ујака Мину из Мораче, позва за старог свата. За дјевере одреди стричевиће, Тока и Боришу, пошто није имао рођеног брата. Барјак пред сватовима понесе хајдучки харамаша Бајо, који је угонио страх у кости турским зулумћарима од Неретве до Никшића, а није му била далека ни Романија планина ако би увребао прилику да западне Турцима са својом хајдучком дружином. За њега је султан из Стамбола давао небројено благо, само да му види главу на коцу, да душу наслади.

За јенђу уз младу одреди своју сестру Стамену.

Поређаше се кићени сватови на пољани испод Војводине куле.

И ако бијаше зима на прагу, сунце гријаше као усред љета. Одбијају се сунчани зраци од златних тока на сватовским грудима и џамаданима срмом извезеним. Засијала долина као да пркоси сунцу и његовим зрацима, па се надмећу од чега ће више радознали поглед забљеснути, да л` од сунца или од Илијиних сватова.

Мајка Илијина гледаше сватове, очију пуних суза радосница, јер жени сина јединца.

Чу се абердар, даје знак за покрет сватовима. Заметну се пјесма из момачких грла, узјогунише се бијесни коњи под сватима, разиграше се пољаном и однијеше сватове на срећан пут у Куче.

Знао је Илија да су Турци сазнали за његову вјеридбу и дан кад ће поћи за дјевојку. Знао је да пјесмом и пуцњем пркоси Турцима, јер се рајетин, како су Турци сматрали, није смио веселити.

Али није могао замислити да се шутке жени и да му се сватови не веселе, па макар главе не изнио тога дана.

Ни овога пута му није фалило опреза, па је послао извидницу, дан прије, да надгледају пут куда ће сватови да прођу. Знао је, такође, да се треба чувати

више у повратку него у одласку. Јер Турцима није стало само да убију Илију, већ да га и осрамоте ако би успјели да му преотму дјевојку.

Знајући да су путеви контролисани, сватови су се веселили шенлучећи и разигравајући бијесне коње на свакој широј заравни.

Пређоше напорне планинске путеве и стигоше у Куче, код војводе Лабуда, прије заласка сунца.

Дочека их Лабуд како доликује војводској кући. Посједаше за богату трпезу. Сваком свату је одређено мјесто за трпезом. До Лабуда стари сват Мина.

Кад се мало окријепише од дуга пута, војвода Лабуд понуди сватове да се одморе, док сунце изађе, па ће наставити са весељем.

Прихвати Стари сват са сватовима Војводин предлог.

Чим сунце изађе, сватови се окупише за трпезом. Испија се вино и ракија, замећу млађи пјесму и шенлуче. Кад поставише трпезу, устаде војвода Мина са здравицом:

"Захваљујем се, у име моје јуначке дружине, на пријатељском дочеку и часној трпези, у домаћинској кући војводе Лабуда!

Све што сам ја јутрос требао рећи, то је рекао мој сестрић прије петнаест дана. Па је мени остало само да вам се захвалим на гостопримству и да искажем задовољство што се орођавамо са племенитом и јуначком кућом Дрекаловића.

Замолио бих Војводу да допушти дјеверима да пођу и преузму обећано благо за мога Илију, које ће од данас сијати у кући Косорића, а ја и ти да наздравимо младенцима за срећан живот и здрав пород."

Војвода Лабуд прими здравицу Старог свата, даде знак дјеверима да пођу по дјевојку, а остале замоли да се стрпе док дјевери са дјевојком не заузму своја мјеста, па ће одздравити старом свату.

Не потраја дуго, вратише се дјевери са дјевојком.

Када млада са дјеверима бану у одаје, наста тајац. Такву љепоту нијесу видјели да хода земљом, до овог момента.

Као анђео да је сишао међу свате, нико ријеч да проговори, док Анђелија са дјеверима иде према прочељу, да цјелива оца и старог свата. Златни Ђерђеф је сијао, док се она у струку увијала као срна ходајући међу дјеверима. Коса врана, низ леђа пала

до појаса, таласајући и преливајући се као морски валови.

Испод вела је сијало лице, као да је сунце огријало Илију и његове сватове, док је испод дугих трепавица крадом посматрала војводу Илију, каквог њене очи нијесу видјеле. Црним очима, као жеравицама, је горела Илију, мутила му разум и давала наду у непогрешивост његових осјећања.

Приђе Анђелија, пољуби оца и старог свата у руку и сједе међу дјеверима за трпезу.

Устаде војвода Лабуд са здравицом у руци:

"И мени је задовољство што је моја Анђелија дорасла да буде разлог нашег пријатељства, а част ми чини што је то јуначка и честита кућа Косорића у којој ће савити своје гнијездо.

Гајио сам је у нади да ће дораси да уљепша дворе неком честитом витезу. Нада ми се ето испунила, да одабере баш најбољег, и нека им је срећан и дуговјечан заједнички живот.

Да и ви, младенци, дочекате дане да удајете и жените своје кћери и синове.

С ким би се пријатељили, да нам није лијепих дјевојака!? Ко би нам дјецу рађао, да није отмених и пожртвованих дјевојака!? Ко би нам крваве кошуље прао, да нам није вјерних љуба!? Ко би нам ране

превијао и душу лијечио, да нам није разумних и љупких жена!?

Анђелија, кћери, живјела си у роду сличном као дом у који идеш! Чекају те сличне ствари. Само што си овдје била заштићена као сестра, тамо ћеш бити заштићена као супруга и мајка! Остало се не разликује. И тамо те чекају кржаве кошуље из љутих мегдана војводе Илије!

Свикла си на то од браће и оца! Неће ти бити необично! Мораш бити достојна свих недаћа које те, не дај Боже, могу снаћи! Јер, недаће сваки дан вребају. Сви ми очекујемо исту судбину.

Од данас је дом Косорића и твој, који мораш поштовати и с поносом чувати!

Нијесмо ми овакво вријеме одабрали, оно нам је наметнуто! Ми само желимо да живимо као слободни људи!

А други хоће да нам отму слободу!

Зато су нам кошуље кржаве!

Зато, наша дјеца и жене трпе патњу и бол, али имају понос и љубав!

Зато си и ти, кћери, једна од многих која воли више слободу у планини, уз оскудан оброк, и велику љубав, него богатство прљавих харема, без љуцког осјећаја и мекоћом која душу разара.

А н ђ е л и ј а

Драги зете, војводи Илија, нека ти је са срећом
моја Анђа!

Не могу те сјетовати, и ако ми године то
дозвољавају!

Али како, кад си ме достигао чином а прстигао
јунаштвом!?

Војводе се не сјетују, већ разговарају!

Зато, прими моју здравицу уз родитељски
благослов!"

Илија прихвати здравицу и захвали се.

Није ред да поред ујака одздравља тасту. Само
подиже здравицу, високо, и наздрави куму.

Здравица крену у накрст, преко трпезе, док
сватови наставише са причом и пјесмом до сванућа.

И овај сунчан дан је намијењен Илијиним
сватовима.

Стари сват устаде, захвали се још једном војводи
Лабуду на домаћинском дочеку и на највећем благу
што им дарова да окити Илијине дворе.

Опремише се и кренуше са невјестом пут
Дробњака, уз пјесму и пушчане плотуне у знак
срећног пута.

Док пјесма и плотуни не утонуше у планинске мрчаве, војвода Лабуд није улазио у кућу. Врати се забринутог лица.

Прибојава се Турака, да не запану за бусију сватовима, у подножју планине. Ако прођу подножје, даље ће лако. Јер у планине Турци не смију од хајдука.

Скочи Лабуд и нареди да се опреми тридесет бираније Куча, да пођу за сватовима, за сваки случај. Да им се нађу при руци, док се сватови не докопају морачких клисура.

Веселе се сватови, играју коње преко Златице пут манастира Морача.

Младенци хоће да се вјенчају у овом храму Немањића, и да се врате заобилазним путем у Дробњаке, јер је обичај налагао да се не враћају истим путем, којим су дошли.

У трену, пред сватове бану Илијин гласник. Каза му да су Турци заузели бусију на улазу морачког кањона. Има их око двјеста. Предводи их Сулејман Мекић.

- Нас двадесетак има, који смо се пришуњали иза леђа, само чекамо вас да почнете.

А н ђ е л и ј а

Војвода Илија савјетова извиднику да мало сачекају, па кад сватови почну бој, нека Турцима ударе са леђа.

Распореди Илија сватове у војну формацију, како би ударио Турцима.

Четрдесет сватова посла пјешке да зађу иза леђа Турцима. Једну групу остави да чувају њихове коње.

Илија са Бајом и Мином, са педесет сватова, сачека да одмакну пјешаци и заузму бусију. Разиграше коње, уз пјесму и плотун.

Дјеверима нареди да чувају младу, кад се приближе Турцима и да не улазе у бој, а он ће са осталима учинити јуриш.

Анђелијин пламен љубави у оку замијени пламен срџбе према Турцима, који би да јој стану на путу среће. Без страха затражи ханџар од Илије, да и сама окуша срећу, јер су је отац и браћа и таквом занату научили.

- Дај ми ханџар, Илија, ако погинеш а ја не уграбим да те замијеним, макар да се могу убити да ме Турци не срамоте. Шта би ми живот представљао без тебе.

Илија је пресјече погледом и оштро одбруси:

- Док је моје главе на раменима, моја ће жена бити заштићена и неће носити оружје барабар са мном.

Остани са дјеверима, Анђелија, ја ћу се потрудити да се жив вратим из боја. Није се моја десница још насјекла Турака да би данас завршио на улазу морачког кањона. Кад се тебе нагледам и Турака насијечем, нећу жалити да погинем. За сада је рано.

У Анђелији се помијешаше осјећања поноса и страсти према Илији.

Приближи се Илија са остатком сватова, на пушкетом од турских положаја. Зачу се плотун из пушака Илијине предходнице.

Међу Турцима наста паника и метеж, не зна се на коју страну бјеже. У исти мах и Илија са коњаницима и они његови хајдуци, који су држали засједу два дана и вребали Турке, учинише јуриш у Турке. Коњаници осуше плотун из кубура, па исукаше ханцаре.

Престрављени и збуњени Турци, истјерани из својих лога одакле су били наумили да дочекају Илијине сватове и да их побију до задњег, а да уграбе невјесту и поведу Мекићу у харем да се наслађује на срамоту Куча и Дробњака, бјеже на четири стране измичући пред сватовским налетом.

То је био тако силовит удар да Турци нијесу имали времена за сналажење. Многи су са литице скакали у

Морачу, надајући се да ће прије остати у животу на тај начин него да чекају оштре сватовске ханџаре.

За непуна два сата, борба се завршавала. Од оних који су скакали у Морачу, можда је неки и претекао. Оне који су имали храбрости да за тренутак сачекају сватове са ханџарем у руци, а многи нијесу ни уграбили прилику да потегну ханџар из корица, стигла је сватовска здравица иза врата.

Војвода Лабуд, са својих тридесет Куча, у пуном трку на коњима, хитао је да помогне сватовима у боју. Препознао је уједначени плотун из пушака и знао је да се развила борба.

У моменту кад је пристизао, Илија се враћао са својим сватовима из љутог боја, овјенчан ореолом славе, стао је пред војводу Лабуда и захвалио му се на жељи да помогне у боју.

- Срећна ти побједа, војводо Илија! Да мало причека, можда бих и ја старачком десницом допринио овој побједи. Али се од Илије не стиже више посјећи турска глава! Не остаде, чини ми се, ђавољег, макар да исприча како је било. - нашали се војвода Лабуд.

- Остало ти је доста Турака у Подгорици, па удри, војводо, са својим Кучима, као што сте научили, нећу ти замјерити! - рече Илија, сакупљајући сватове, и

прикључи оне који су вребали Турке у морачком кланцу. Међу сватовима је било десетак рањених. Погинулих није било.

Стари сват, Мина, наздрави војводи Лабуду:

- Жив да си ми, војвода Лабуде, и добро дошао на моју границу! Немам те чим даровати, него љуцком здравицом и обрадовати, нако овом побједом над зликовцима и да смо сви извукли главе из боја.

- Здраво био, војводо, и нека вам је срећна побједа и пут на који сте кренули! Видим да вас је сад више, него што вас је било код мене. Јасно ми је сад што је тешко Илију изненадити! Мудрости му дробњачке не мањка! А што се тиче вашег дочека и дара, војводо, нијесам до сад у моје године нагазио ни на љепши дочек ни на већи дар од овога што видјех и осјетих данас.

Здравица обиђе, из руке у руку, сватове и пристигле Куче, поздравише се и одоше с пјесмом и једни и други. Сватови према Дробњцима а Кучи својим кућама да испричају о великој турској погибији и подвигу дробњачких сватова.

Сватови се одморише у манастиру Морача, гдје се вјенчаше Илија и Анђелија. Прије заласка сунца стигоше у Дробњаке на кулу Косорића. Веселе је трајало сјутри дан до ручка. Игра, пјесма, шенлук и

А н ђ е л и ј а

препричавање јуначког подвига у морачкој клисури није престајало, све док су се сватови разишли, и собом понијели причу која се преноси до данашњих дана.

* * *

Пролазили су дани и године у великој љубави Илије и Анђелије.

Немирна граница није давала Илији да би могао посветити пажњу Анђелији и породици, колико је желио.

Остварило се предвиђање Анђелијиног оца о Илијиним крвавим кошуљама, које су крвављене веома често у боју са Турцима, бранећи слободу и огњиште. И док их је прала, молила се Богу да јој сачува Илију од турског јатагана. С молитвом на уснама га је пратила и дочекивала.

Сви тренуци ван Илијиних ратних похода били су посвећени њиховој љубави. Из те љубави су изродили два сина, који су васпитавани у слободарском духу, како се једино и знало васпитавати. Једино такво васпитање давало је наду за опстанак на своме огњишту, јер туђин је вребао сваки час да све побије и уништи.

Зато су се све генерације храниле јуначким подвизима својих предака. Циљ је био достићи, па чак и престићи, особинама своје претке.

Из таквог васпитања су се рађале оштроумне и непоколебљиве генерације. Навикли на оскудицу, скроман и тежак живот, налазили би начин како да превазиђу препреке и дођу до циља. У добру се заборави на опрез, чак и на карактер. Губи се осјећај препознавања, себе и својих поступака.

Оскудицу прати опрез и води се рачуна о карактерним вриједностима. Карактер је једино имање које су посједовали и које су несебично бранили. Из оскудице се само карактер може уздићи изнад ништавила и љуцког лакомства. Само карактер побјеђује животињски нагон у човјеку.

Све што се купи може се и продати.

Само пред љуцком врлином падају сви бедеми.

Само част и љубав нема цијену, нити се износи на пазар.

Илија и Анђелија су управо имали такве карактерне вриједности, тако да благо нити бољи живот није могао замијенити њихову љубав и пожртвованост за одбрану слободе, што је највредније у човјеку.

Слободу су бранили животима, сматрајући да живот нема вриједност без слободе.

Тако је Илија са својим дробњацима контролисао дробњачке друмове. Стекао углед код својих и код Турака. Многи су га Турци поштовали, а већини је сметао. Смишљали су начин како да му доакају. Да га скрајну.

Било је зазор Турцима да плаћају друмарину кад пролазе преко Дробњака. А није било Турчина да га је смио на мегдан изазвати. Било је тешко и засједу направити, због Илијине опрезности. Зато су прибјегли лукавству, да га позову на преговоре.

Једно јутро дођоше код Илије гласници паше Селмановића. Он је управљао пљеваљским санџаком, коме су припадали Шаранци и Језера, па је бацио око на Дробњак и Ускоке да би проширио свој вилајет, али му је Илија правио велику сметњу у тим намјерама.

Поручује паша Селмановић у послатом писму Илији да га уважава и цијени као јунака и човјека, па би радо са њим промуабетио о будућим пословима између дробњака и Турака из пљеваљског санџаката. Још му наводи да је ологорио на равна Језера. "Надам се, уважени војводи, да ћеш прихватити моју молбу.

Дајем ти ријеч да ти се ништа неће десити, тако ме туркиња не родила!".

Прими Илија Селмановићево писмо. Кад видје шта му паша пише, учиње му се искрен позив и рече да ће доћи чим сјутра дан сунце огране на Дурмитору.

Илија оста на кули да се припреми за сјутршњи сусрет са Селмановићем, не осјећајући да се први пут преварио, док аскери ошинуше коње да што прије јаве веселе гласе паши на Језера.

Спремио је све за сјутрашњег пута, није желио никога да води са собом.

Предосјећао је Илија турску силу и знао да им се једног дана неће моћи одупријети на начин како је то радио до сада. Зато је одлучио да иде на преговоре, не би ли мирним путем направио некакав договор да се мање гине. Било је превише погибија. Ако га паша превари, боље да погине он сам него више његових дробњака.

Кад утрнуше свит у кули Илијиној, леже са Анђелијом, која га обгрли њежно уз дубок уздах.

- Бојим се Илија сјутрашњег дана! Нешто ме стегло у грудима.

- Не бој се, Анђо, - помилова је Илија по коси - Хоће Селмановић да тражи слободан пролаз преко

А н ђ е л и ј а

Дробњака. Зна он да Илија није сам у Дробњацима. Ако ме смакне, биће још Илија и горих од мене за Турчина! Неће Селмановић овога пута ићи на најгоре.

- Вољела бих да је тако, Илија. - приви се уз њега као бршљан. Као да се не ради о злом времену. Као да сјутра не иде крвнику под ханцар. Илија, уз присуство Анђелије, заборави на све опасности. Њена љепота и планинска свјежина, која се осјећала у њеној коси, опила му је душу. Снажно се увијала око њега, као тигрица на моменте, дивљајући у рукама хајдука, који је поамно кидао одјећу, и са себе и са ње. Силина љубави и инстинкт дивљине, које су нашли обоје у себи, давала им је необуздану страст. Зора их је затекла у миловању и необузданости у љубавном заносу.

Зажали Илија што сунце прекиде тамну ноћ. Још му бијаше мало Анђелије. Али се мора ићи на уговорену ријеч.

Поздрави се са Анђелијом. Поздрављајући се са синовима, остави им у аманет да чувају кућу и имање, и да штите мајку. Скочи на Алата и одјаха према Језерима.

Узнемирен Селмановић, чекао је Илију под шатором на серцади. Плашио се да Илија не поведе са собом љуте дробњаке и ускоке, па је припремио велику војску за одбрану. Али је Турчин такође знао да Илија држи дату ријеч и надао се да ће доћи сам, пошто му је дата тврда вјера да му неће длака са главе фалити.

Пашине дубоке мисли прекиде аваз да стиже Илија сам на алату. Обрадова се паша сусрету са горским хајдуком, који му је задао много јада и коме су се Турци до данас клањали.

И сам се поколеба, да ли да изврши нечасно дјело што је наумио. Али њему част и достојанство ништа не значи. Ако су његови добровољно превјерили у ислам, зар се може надати неко да у њему тиња жеља љуцког карактера. Једном невјера, увијек невјера.

Одрастао у свили и кадифи. Научио да не бира пут, нити средства, да се домогне циља. Шта му је значило да и данас превари Илију и погази ријеч дату на тврдој вјери.

Знао је само за правило да пун стомак, мек душек и послушност његових поданика задовољавају његову душу.

Колико понижавања претрпе они који му чине задовољство, колико живота се угаси да би довео рају

до послушности, колико сеира у њему се види док све то посматра, не осјећају да човјек у себи треба да носи нешто што се зове карактер.

Испред његовог шатора бану Илија.

Засијала срма и кадифа, од чега забљеснуше очи пашине. За Илију је до сада само чуо, али га није видио. Учиње му се још страшнији него што га приче описују. Сјаха са Алата и привеза га пред шатор.

Висока стаса, широких рамена, два би Селмановића у њега стала. Густе обрве се надвиле испод широког чела, испод којих стријеља очима као орао на сурој литици.

Повијеног орловског носа, дугих бркова који су падали до златних тока на прсима, са присутим перчином преко рамена.

Кад назва Бога, као да муње ударише о дурмиторске обронке.

Стрекнуше Турци испред шатора, а и сам Селмановић, који је кренуо да га дочека испред шатора, да би отклонио сумњу за оно што је наумио, направи корак назад. Тако да Илија, да би ушао код паше, подиже сам руком крило шатора.

Руковаше се и посједаше на серцаду.

Илија исука ханџар и стави преко крила.

-Не треба ти ханцар, каурине, у гостима си код мене. Ријеч ми је тврђа од камена.

-Нека, честити пашо! Он ми је највјернији друг!

-Зар мислиш да би ти помогао код оволике војске коју сам окупио?.

-Помоћи ће да се замијеним, ако до тога дође, а после шта Бог дадне, и мени и теби!

Насмија се паша кисјело. -Аферим! Нека ти буде! Но, ја сам те звао на договор, а не да кавцимо!

-Ја сам због договора и дошао, вјерујући на твоју ријеч! Да нијесам вјеровао, не бих ти ни долазио!

-Грди ме султан у Стамболу што Дробњак и Ускоци не плаћају харач, па сам мислио да се договоримо да платите колико сами одредите, само да се оправдам пред султаном. Још му је дошло до ушију да плаћамо друмарину преко Дробњака, па сам мислио да и то удеверамо, да се укине.

Осјећа Илија да га паша није звао баш због преговора, па одлучи да не савија главу.

-Честити пашо, да смо хтјели плаћати харач не би ни преговарали, него би извршили наредбу. А што се тиче друмарине, сваки странац је мора плаћати кроз нашу територију. Поручите то султану, ако би кренуо преко Дробњака морао би платити друмарину.

-Какву вашу територију, каурине! То је територија Турске царевине!

-Јесте у твојој глави, Селмановићу! Али, док год плаћате друмарину није, него Дробњачка територија! Кад престанете плаћати, онда сте је и покорили!

Није Селмановић навикао да му се противурјечи. Савладава бијес у себи. Би некако да искуша Илију, да процијени, какви су ти горштаци што их Илија данас заступа.

-Ако укинеш друмарину и прикупиш харач, пола ћу ти прихода дати, каурине! Само да ме остави султан на миру, а и твоја граница са моје стране биће мирна!

"Слушај, Селмановићу! Нијесу се Дробњаци никада за паре продавали! А поготову узимали од своје сиротиње! У ове планине смо се збјежали пред великим освајачким налетом, тражећи слободу! Слобода и част нам је преча од живота! Зато пјевајући гинемо!

Ти се ето бојиш од Султана, а вјерно му служиш! За разлику од тебе, ми служимо Богу, и једино се њега бојимо!

Шта је човјек ако слободе нема?

Нама гнијездо слободе не дозвољава да размишљамо туђом главом!

Пуно корито је за свиње, паша, да их умиримо, да не скиче, јер се поведе за нагоном! Ми се поводимо за чојством и јунаштвом! Обоје је за нас престижно! Једним бранимо другог од себе, другим себе од другог! То је наш смисао живота коме смо покорни! Том циљу стреме све генерације наших потомака, то је завјет наших предака уклесан у овим небодерним планинама!

Ми смо дошли, честити пашо, до ових висина да би докучили слободу и удахнули зрачак наде! Одавде се иде само у смрт, бранећи оно што смо стекли!

Ето, Селмановићу! Залуду је моја прича коју ти не можеш разумјети!

Имамо оно што ти немаш!

Имамо слободарски дух и карактер, који нема цијену!"

-Дух се не једе, каурине!

"Запамти, Селмановићу!

Свако се корито испразни, ма колико дубоко било!
Љуцки карактер остаје вјечно! Са њим се напајају генерације које долазе!

Част и брука живе довијека!

Чашћу се кријепимо, а бруком опомињемо!

Тако правимо равнотежу у смислу живота којим живимо!

Што се тиче мира, док год сте на мојој земљи, миру се немојте надати! Плаћај друмарину, и слободно пролази кроз Дробњак!

У супротном, ко кога уграби!"

Сијевају очи Илијине, као муње из мрког облака, док држи руку на ханџару.

Паша смирује себе, види да је преблизу до Илије. Ако направи погрешан покрет, може прво његова глава полетјети с рамена.

Позва слуге да их послуже.

-Аферим, каурине! Наставићемо као до сада! Неће то бити мило султану! Ако нареди да дигнем војску на Дробњак, то ћу морати учинити!

-Разумијем, честити пашо, разуми и ти нас! И ми се морамо бранити! Није Илија сам, па би са њим лако! Дробњаци и Ускоци у свакој кући имају по једног Илију! И они који се рађају би да постану Илије! Сумњам да ће султан имати толико добрих Турака колико се буде рађало Илија!

-Знам, Илија, али султан не зна за оно што сам ја данас видио и чуо! Част ми је што сам те коначно срео! Надам се да ћемо сарађивати у миру!

Паша полако, кроз помирљиву причу, омекшава Илију.

Кад су се мало подгријали вином и ракијом, паша се поизмаче неким послом и даде знак целатима који су чекали скривени иза застора под шатором.

Хајдучки опрез код Илије пробуди шесто чуло. Скочи са ханџарем у руци и посјече тројицу Турака. Искочи пред шатор, али га погоди стријела, затим насрнуше на њега и одсјекоше му главу.

Одмах је натакоше на колац испред шатора, како је тадашњи обичај налагао.

Селмановић погази своју ријеч дату Илији да му неће хвалити длака с главе. Скратио га је за главу.

Мало му је било што је убио Илију на превару, већ је смислио да га што више понизи. Наредио је аскерима, док он буде преговарао са Илијом, да му доведу Илијину жену Анђелију док је још жив Илија, да се наслади пред његовим очима.

Аскери, да би одобровољили Анђелију, казаше да је Илија поручио да дође. Знала је добро да то није истина, већ да је Илија у невољи. Знала је и то да не смије дати знак дробњацима за узбуну, само би узалуд гинули. Одлучи да пође са аскерима и жртвује себе.

Рече свекрви, -Илија је поручио да пођем са аскерима, причувај ми синове док се вратим.

Старицу нешто оштро пресјече по срцу. Наслутила је несрећу, од које је стрепила сваког дана. Времена су неумољиво односила најбоље главе. Изгледа да је дошао ред на Илију. Стеже старица срце. Не проговори ријеч, само пригрли унуке.

Анђелија се спреми и сакри нож испод јелека, појаха на коња и крену пред аскерима. Генетски инстинкт који је стекла и код свога оца у Кучима гдје је одрастала и сада код Илије у Дробњаку нагонио је на опрез.

Пошто је била ноћ, нико се од дробњака не разуми немилим гостима.

Кад аскери бануше с војвоткињом испред пашина шатора, згледаше се аге и бегови не могавши да се начуде Анђелијиној љепоти.

Уведоше Анђелију под пашин шатор. Кад Селмановић угледа Анђелију, једва је обуздавао животињски нагон у себи. Покушавао је да се смири, изгонећи аге и бегове испод шатора, да би указао наводно почаст војвоткињи од Дробњака.

Анђелији је све било јасно, још кад је пошла, и зашто су дошли по њу и зашто су је довели под пашин шатор. Онога момента кад је угледала

Илијину главу на коцу испред шатора, њене сумње су се потврдиле.

Доби нагон за осветом и крену инстинктивно руком према појасу, да би се дочепала ножа, али је нека сила заустави.

Сјети се Илијиних очију, кад му је угледала главу испред шатора, које су још пркосиле, а у истом моменту биле су најљепше. Увијек су као и сада исказивале најдубља осјећања према њој.

Загрцнула се, али су је Илијине очи молиле да се не заплаче. Да покаже достојанство војвоткиње и Илијине жене.

Знала је да се назад нема куд, а напријед, шта јој Бог додијели.

Прекрсти паша ноге на серцади, позва и Анђелију да сједне преко пута.

После неколико тренутака ћутње, док је паша палио чибук, упита га Анђелија:

-Зашто прекрши ријеч, Селмановићу?

-Какву ријеч, кауркињо? Шта то значи ријеч? До циља се долази на начин какав одабереш! А ријеч, и онако је вјетар однесе кад је изговориш, па гдје се заустави! То за мене ништа не значи!

-Оно што је за тебе ништа, за нас је све, Селмановићу! Људи се вежу за ријеч, волови за

А н ђ е л и ј а

рогове! Илија данас поста ријеч која ће се памтити, и неће се зауставити никад, вјетар ће је носити од уха до уха! Ти си постао ништа, које ће се такође памтити! Вас двојица, од данас идете барабар! Илија као примјер добра и пожртвованости, ти као примјер зла и преваре!

-Обуздај мало хајдучку крв, кауркињо! У мојој си кући! Можеш завршити као Илија!

-Не бих се изненадила! Кад вам ријеч не значи ништа, зашто не би опробали своје јунаштво и на немоћној жени, кад нијесте смјели изаћи Илији на мегдан. Мени живот без Илије не значи ништа!

Паша не протумачи добро Анђелију, већ му се учиње да она тражи од њега некакву удобност.

Намјести се ближе до Анђелије на срцади, па развезе са причом:

Би некако да је намами, да је одобровољи, не би ли прихватила да буде једна од десет була у његовом харему, да јој навуче димије, па да сеири на рачун Илије и свих дробњака.

"Ти си до сада са Илијом у дробњацима живјела у мраку! Никаква добра и љепоте нијеси видјела!

Док је Илија сјекао Турке на граници, и по Дробњаку, ти си носила дрва на плећима из

гороломне Буковице, прала му кржаве кошуље, чистила оборе и стаје.

Ево указала ти се прилика да остатак живота проведеш као госпођа, да се шеташ мојим одајама. Да коначно осјетиш љепоту живота. Видјећеш моје жене из харема, лијепо одјевене, у шареним димијама, са ђерданима око врата, златним минђушама, живе у свили и кадифи, у изобиљу и пажњи слушкиња. Мушко око их не може видјети без моје дозволе, само у моментима када ми заиграју, кад правим дернек са угледним гостима. Тада приказујем љепоту и раскош мојега харема.

Заштићене од рада и утицаја споља. И ти би била једна од њих, која би уживала у том цехенету. Мислим, кад би те видјеле у харему, застидјеле би се пред твојом љепотом!

Ако пристанеш да живиш у мојем сарају, приковаћеш ме за твоју љепоту. Остеле буле нека чекају кад ће доћи на ред да ме виде! Са тобом бих провео вијек, била би најсрећнија жена."

Ушећерио Турчин са причом, мислећи да је надмудрио Анђелију ласкавим понудама које у већини случајева одговарају женама. Али, очигледно, од Илије није ништа научио какав је горштакчи

А н ђ е л и ј а

карактер, да се не разликује код мушкараца и жена у овим планинама.

Док га је слушала, у Анђелије је врела крв до кључања.

Кад поче одговарати Селмановићу, учињело му се да испред себе гледа Илију, а не до тада невиђену женску љепоту.

Зажали што је отпуштио стражу испред шатора и наредио да се удаље, да му не би сметали док буде уживао у страстима са лијепом кауркињом.

Док је Анђелија говорила, као да су муње с дурмиторских висова засипале шатор паше Селмановића, и ако се трудила да не изговара прегласно ријечи, да не привуче пажњу осталих Турака. Паша је сваку ријеч осјећао као оштро сјечиво, које засијеца по његовој души.

"Твоја ми је прича срце распарала. Да ли постоји ишта љуцко у теби, осим физичког облика? Преварио си Илију! Дао си тврду ријеч! Чула сам да Турци нијесу таква тањич, као што си ти!

Види се да си потурица!

Није узалуд речено: -Потурица гори од Турчина!-

Твоја ријеч је слабија од пса за коцем!

Чудим се само Илији, како ти повјерова!

А говорио је: -Псу и Турчину не вјеруј!-
И сад завијаш трње у кучине и брабоњаш!

Мислиш да оставим два сина на огњишту, без и једног родитеља! Неко им мора испричати за пасју вјеру и милет, научити како се с нељудима поступа који им нељуцки убише оца, на превару! Грехота је да такви газе земљом!

Ово је света земља натопљена невином крвљу, просутом за слободу. Данас је газе такве ништарије као што си ти са твојим потурицама. То треба убијати гдје му мјесто стоји!

Осветиће се синови Илијини, дајем ти јемца! Нијесу они рођени у свили и кадифи, па чим мало застудни пут под ноге! Како су се родили гледали су кржаве кошуље свога оца и стрепјели да ли ће им се жив из боја вратити!

Главна играчка, чим проходају, био им је ханцар. Циљ у игри им је, увијек, посјећи замишљену турску главу! То је њихов непријатељ, који вреба иза сваког грма, од којег се морају бранити!

Ако га не убију, убиће он њих! Главна игра им је била ратовање! Како и неће, кад су окружени непријатељем.

Док се они играју рата, очеви им на граници стварно ратују! Сваки трен у игри погледују да ли ће

им се отац вратити, да му се похвале шта су научили у вјештини руковања ханџаром!

Кад га жива угледају, радости нема краја! Тада занемаре његове кржаве кошуље. И док чекају размишљају, ако се не врати отац, да ли су они дорасли да га замијене у боју.

Врло често су малољетни и још не дорасли одлазили у бој, да замијене погинулог оца, да кућа има представника, тамо гдје је најтеже, да му породицу по прсту не би казивали.

Многи се из боја нијесу вратили, у жељи да што боље замијене оца. Многи су постали знамените мегданције и страх за турске газиде.

Својим дорастањем за ханџра, игру замјењују стварношћу.

Тако се васпитавају и Илијини синови!

То је једини начин и нада да преживе и да постану људи, а не потурице као што си ти!

А ја, никад не бих могла саћи у прљави харем, да кроз прозор гледам турске ћепенке и да удишем мирис лоја са тијела твојих була које се њим мажу ради вјеровања. Да слушам урлик хоце са минарета, умјесто завијања слободног вука из горе. Не бих могла замијенити слободан поглед са планинских висова, гледајући орлове како лете и уживају у својој

слободи и небеском простору који нас обичне смртнике наткриљује, гдје нико не може да га докучи завидећи њиховој слободи. Не бих могла оставити планинске изворе са којих се напијам хладном водом и огледам се у њиховој бистрини. Нити бих могла замијенити звук свирале за звук ваше зурле. Нећу да трунем у твоме харему не гледајући сунца ни мјесеца.

Зар мислиш, да мирис планинског цвијета замијеним смрадом ваших прљавих сокака који воњају турчетином!

Никад не бих напустила цилик струна са српских гусала и небески глас гуслара који, оживљавајући мртве, уздиже гласом свој народ до Богада да истрају у борби против таквих Селмановића!

Зар се не стидиш свога харема и разврата у који си утонуо?

Незамисливо ми је да се десет жена граби око такве стрвине као што си ти! Свака Српкиња би се одрекла таквог понижавајућег односа! Црно је, без иђе бијела, Селмановићу, живјети завезаних очију и чекати твоју милост! Не бих то могла преживјети! Прије бих скочила у Буковицу, с каменом о врату, него пристала на твоју понуду!"

У паши се помијешао страх од свега што је чуо, љутња и животињска страст која га обузимаше све вријеме док је слушао Анђелију. Мисао му је била само једна - да обљуби Анђелију, да срце наслади, да је осрамоти, да јој таквим понижењем докаже да може да ућутка њен понос, да јој сломи хајдучку нарав.

Већ јој је био на дохвату руке.

И док је пун жудње, пружених руку, кренуо да зграби Анђелију, она трже нож сакривен испод појаса и оштро сјечиво зареза преко пашина гркљана.

Зину паша да нешто каже, али га загуши сопствена крв. Паде поред Анђелијиних ногу без душе.

Ова прилика показа оправданост ријечи њеног оца Лабуда и браће, који су је учили вјештини руковања оружјем.

Анђелија, као права хајдучица, докопа пашин ханџар и одсјече му главу. Скиде са паше одијело и навуче на себе. Намаче пашину чалму на главу и његов ханџар опаса. Метну му главу у зобницу и излеће пред шатор у мркли мрак.

Турци су, по пашиној наредби, били одмачени од шатора, тако да нијесу познали Анђелију у пашиној одори по мрклој ноћи. Уграби на тренутак прилику и непажњу Турака, скиде Илијину главу са коца, метну

је у бисаге и забацаи их преко пашиног дората, који је био везан поред Илијиног коња.

Није смјела одвезати Илијиног алата, да се Турци не досјете. Ошину пашина јайћака и утече преко Језера према гори Буковици.

Тек у зору Турци су осјетили да нешто није у реду. Опазили су да је паша отишао некуд на Дорату, али нијесу смјели ништа питати нити провјеравати. Очигледно, имао је обичај да након обешчашћивања српских дјевојака пројаше мало на своме коњу.

Тек спазивши да нема Илијине главе на коцу, један од буљубаша се осмјелио да уђе под шатор. Имао је шта видјети!

Обезглављено пашино тијело лежало је на окрвављеној серцади. Тада су схватили да је Анђелија однијела Илијину и пашину главу према Дробњацима.

У саму зору, Анђелија је стигла на Илијин чардак, обавјештавајући уз пут дробњаке, да би били на опрезу и кренули са оружјем према Буковици, ако Турци навале да освете пашу.

Затече свекрву са унуцима испред куће. Успут је већ скинула пашино одијело, чим је зашла у гору Буковицу, да је не би Дробњаци замијенили са Турчином, те би је неко могао убити.

А н ђ е л и ј а

Кад је свекрва угледа, попрскану пашином крвљу, би јој јасно шта се десило. Још кад извади Илијину главу, скамени се лице у старице.

Узе старица синовљево главу, уми је водом, помилова и пригрли на груди.

Није закукала.

Већ рашири онемоћалу руку, док је другом придржавала Илијину главу на грудима, крену према Анђелији.

"Благош мени јутрос, моја соколице! Из Дрекалова гнијезда се није могло излећи ништа друго, до соколица! Хвала ти Анђо, кћери моја.

Освијетли образ куће Косорића и сачува име мога Илије! Не подаде се богатом Селмановићу, а могла си! Него ми главу његову донесе на дар, да ми ублажиш бол за мојим Илијом.

Срамота је плакати за војводом, какав је био Илија! За фукаром се плаче, зато што су се уопште рађале и живјеле!

О јунацима пјесме пјевају!

Како ја онда да кукам и да наричем, а Дробњаци ће га уз пјесму славити!

А хвала Богу ево му наследника! Остао је траг од Илије! Неће остати само на Селмановића глави!

Мисле Турци да су убили Илију, а не знају да су Дробњаци и Ускоци пуни Илија! Иза сваког грма чека по један Илија, да Турцима на јаде дан осване!"

Унесе Илијину главу у кућу, потури је на астал! Пашину главу постави на колац испред куће. Скиде цефердар са клина, изађе на главицу и даде знак пушком да се дробњаци окупе.

Чекала је поносита старица више одра гледајући синовљеву главу без тијела, не пуштајући гласа нити сузе, разговарајући са њом у себи, примала је саучешће од Дробњака.

Док је обред још трајао рече снахи Анђелији -Кад се ово заврши, узми синове и пођи у род код твојих, док дјеца одрасту. Учи их ко су и одакле су! Можда се једног дана врате на своје огњиште.

Док су дворили дробњаци и ускоци изнад припремљене раке, мајка Станија приђе да цјелива сина. Приви га уз груди и окрену се дробњацима:

"Честити дробњаци и ускоци, мој живот се завршава данас са мијим Илијом! Нека су ми здраво унуци, Илијини синови и нек живи њихова мајка Анђелија, рука јој се посветила којом освети свога мужа и донесе ми на дар крвникову главу! Зато и не

плачем! Крвникова глава је на коцу, а Илију испраћам као човјека и јунака!

Чувајте Дробњак и Ускоке од Турака, то би вам и Илија рекао! Сахраните ме са Илијом заједно! Не одвајајте ме од њега! Није он престао бити моје дијете! Али га нијесам могла миловати као јунака, па макар на оном свијету да се сита намилијем синовске главе!"

У трену се сручи поред раке, без даха, са Илијином главом коју је миловала на грудима!

Тек јој тада једна суза полеће низ лице.

Дробњаци испунише старичину жељу и сахранише је у истом гробу, са пригрљеном синовљевом главом на грудима.

Анђелија поведе синове у род. Била је код својих све док су синови дорасли за оружја. Тада се вратила на своје огњиште, са Огњеном и Страхињом Косорић, који су угонили страх у кости Турцима и огњем ништили све што је турско, ништа мање него им отац Илија.

Постали су хајдучке харамбаше, предводећи чете и чувајући границу од Турака. Чистили су "губу из торине" док их је десница служила.

* * *

Пролазиле су у немирном Дробњаку године од смрти Илије Косорића.

Његови синови, па његови унуци и сви Дробњаци, Ускоци и околна брда, готово вијек не моглоше с миром заспати од турских зулумћара, који су се загонили да поробе непокорне дробњаке и ускоке.

Некад би и пристали да плате харач, кад би осјетили да се не могу одупријети бројнијем непријатељу.

Притаили би се, па чим се укаже прилика дизали би буну.

А и кад су били у некаквом миру, кретали би хајдучке чете и ишли у походе Турцима. Пресретали турске караване, отимали благо, плијенили стада и убијали биране Турке. Њихова жеља за слободом била је јача од пристанка да плаћају харач у миру.

Тако се није смањивао борбени дух генерацијама у овим крајевима.

Прављени су јуначки подвизи, добијани војводски чиновни и признања од српских владара, и са Цетиња и из Србије.

После погибије Илије Косорића, Дробњак и Ускоци су прешли у руке Селмановића од Пљеваља. Одупирали су се и једни и други, колико су били кадри, да се тотално не подјарме Турцима. Одбијали су да плате харач, сачекивали турске караване, отимали им имовину, плијенили стада и убијали најбоље, односећи славу.

Селмановић очигледно није имао начина да се супростави овим непослушним и поноситим српским племенима. Дојадиле су му свакодневне давије на ове јунаке, одлучи да прода ово подручје чувеном турском јунаку Смаил-аги Ченгићу из Гацка.

И силни Смаил-ага је имао свакодневне проблеме са дробњацима и ускоцима, тако је морао сваке године подизати велику војску да би покупио харач од ових непокорника.

Једном приликом покупи харач у Дробњаке. Спушти се на Бару Дајовића у Тушини, на почетку Ускока. Повео велику војску, ако затреба, да их устраши и натјера да плате харач.

До тада су Ускоци ријетко плаћали харач. Кад год би раније Селмановић послао буљубашу да им узме харач они су му наплаћивали главама пљеваљских Турака.

Велика војска турска и сила Смаил-агина, овог пута, примора Ускоке да плате данак.

Промакао бијеше Смаил-аги један Дробњак из Буковице, Илија Сератлић, који није донио харач.

Илија, како му и презиме налаже, није могао себи дозволити да се пода силном Смаилу те се оглуши о позив на покорност.

Како да се покори бивши хајдучки харамбаша. Набројао седамдесет љета, оставио хајдуковање и хајдучко вођство предао млађима, па се савио кући да остатак година броји у миру али достојанствено.

Слободарски дух и понос није му дозвољавао ни најмању покорност, а камо ли да данак даје туђину.

Његове године и пролазак Смаил-агин даље у Ускоке даваху му наду да се разминуло без белаја и да су на њега заборавили.

Смаил-ага љут, посла аскере да доведу Илију јер ни остали Сератлићи нијесу платили харач. Затекоше га код тора. Преставио тор за овце, па заспао испод омара на ливади.

Ухватише га Турци и поведоше са собом. Молио их је Илија, да се пресвуче, да не иде несређен пред честитог Смаил-агу.

Не смједоше га пуштити у кућу, да се не би забарикадирао и докопао оружја. Онда би неко морао

погинути, а наредба је била да га жива доведу. Без њега не би имали куд Смаил-аги на очи. Потјераше га испред себе.

Уз пут се натура Илијина керуша, која је уз њега пазила на стадо оваца, сад пође за газдом. Покуша Илија и аскери да је отјерају натраг, али она упорна, мало би шмугнула иза омара, па опет за домаћином.

Замоли Илија аскере да је завеже силавом, који му је био замотан око струка, јер је брука да пуштимо пашче да истрчи пред Смаилагу. -Могао би се Ага и на вас наљутити, па би било белаја.

Страх Турке од силног Смаила, па дозволише Илији да свеже кучку и поведе је за собом.

Кад се приближише аскери са Илијом, који је ступајући према Агином шатору водио керушу везану за силав, дозвола га Ченгић испод подигнутог крила од шатора:

-Јеси ли то, Илија, повео дјевојку да женимо попа Гола?

Илија, оштроуман, пријеке нарави, не дозвољава на његов понос ни трун да падне и ако му је тренутно без оружја у руци глава јефтина, обрецну се на Смаил-агу:

-Не, честити Смаил-ага, него сам чуо да Ризван паша нема у свом харему жене која би задовољила

његове прохтјеве, па сам повео дјевојку на дар, а ја и ти да идемо у сватове!

Не даде се Илија понизити, стаде у заштиту свога свештеника и уздиже га изнад паше.

Турцима синуше руке на јатагане, али их Ченгић пресијече ријечима –Не, Турци! Ово је јунак са којим ми је част промуабетит! Приђи Илија и сједи!

Сједе Илија наспрам Ченгића поносито, не љуби агу ни у skut ни у руку, већ сједа као раван равноме.

-Зашто не плаћаш харач, Илија?- упита Смаил-ага, гледајући проницљиво у њега и нестрпљиво чекајући одговор.

-Нико мој, никада, није плаћао харач па неће ни Илија, честити Смаил-ага!

-Знаш ли да за непослушност царског фермана иде глава, Илија?

-Знам, честити аго! Али, боље глава него част!

Смаил-ага, без ријечи, упитно гледа у Илију, у очима му дивљење према једном љуцком горостасу којему је част преча од живота. За живот не мари, већ размишља о свом поносу.

Илија поносито сједи на спрам Смаил-аге, као орао на сурој литици, чекајући агин миг да га скрате за главу.

-Илија! Моју до сада није нико препорекао! Штета таквом јунаку да одлети глава данас! А могао би још живјети прилично! Добро се држиш!

-Честити аго! Шта је ужица крви просуте на овој пољани наспрам части! Ја сам се најивио, а и осветио своју главу и многе друге! Кад бих прихватио да платим харач теби, да ли би ме сматрао јунаком?

Смаил-ага заћута, не миче поглед са Илије. Гледа смркнутог хајдука који не даје пардона за његове пријетње. Као да се подмладио стари харамбаша Илија Сератлић, што му се пружила прилика да се још једном поинати с Турчином, па макар погинуо.

Само изусти -Ја!

Нареди писару да напише ферман: Док Ченгићи владају Дробњаком, Сератлићи не плаћају харач.

-Аферим Илија! Нека ти је срећна слобода! Ако се сретнемо на мегдану, нећу ти живот опростити!

-Хвала, честити Смаил-ага! Виђох данас јунака пред очи! Божја воља, једва чекам час кад ће нам се сабље укрстити! Ни ја теби нећу опростити сва зла што си учинио моме роду! Па чија прва уграби, нека му је срећна слава! Млађи си и спретнији, ја сам мегдан оставио! Не би била грехота да погнем од таквог јунака!

-Данас однијесмо славу и ја и ти! На мегдану ће само један!

-С Богом, честити Смаил-ага!

-Бог ти био у помоћ, каурине! Душу ми напоји јуначким пићем данс!

Ни Илији ни Смаил-аги се није остварила жеља да укрсте ханџаре на мегдану.

Већ следеће године, Ускоци одбише да плаћају харач. Смаил-ага љут, поручи да ће им сатријети све што имају, прогнати са огњишта и побити и дијете у колијевци, ако не плате харач.

* * *

Крену Смаил-ага у Дробњаке и Ускоке са великом војском. Силном војском је требао да устраши и подсјети на обавезе према Турској царевини.

Освануо је на чардаке Ђока Маловића, дробњачког кнеза и чувеног трговца.

Ђоко је био у карађорђевој устанку барјактар. Обагонећи се једном приликом са Турцима око Сјенице срео се и са Смаилом, тадашњим турским буљубашом, али су се разминули без великих рана.

Прошло је од тада доста времена.

Смаил-аги се учиње да га однекиуд познаје, па га упита -Од куд се ја и ти знамо, каурине?

Смаил-ага је онда, када су се срели код Сјенице, био млад буљубаша.

-Не знам, честити аго, наше се очи до сада нијесу гледале!- А знао је добро гдје су се срели.

Мудар је био Ђоко, послао је сина ван куће и наговорио га да се врати кад Смаил-ага са војском буде на доручку, па да му пренесе, али тако да Смаил-ага чује, позив од Селмановића на Језера због неке трговине.

Син је тако и поступио, те се Ђоко извинио Смаил-аги и пође наводно према Језерима. Смаил-ага крену према Ускоцима и ологори војску на Мљетичку, на самој граници Ускока и Дробњака, на висоравни званој Ивица.

Са те висоравни је имао преглед на Ускоке, а они су могли примјетити силну турску војску на домаку својих кућа, па је рачунао да ће се уплашити и послати харач по мудрому Новици Церовићу, кога је Ага био задужио да прикупи харач у Ускоцима.

Новица је прихватио тај понижавајући чин од Смаил-аге, не само да би спасио Ускоке, иако се могао као бан и сенатор измаћи на Цетиње, већ је био

обећао владици Раду да ће му донијети Смаил-агину главу.

Тако је, под изговором да прикупља харач, прикупио ускоке и морачане, довео их под Ивицу да чекају ноћ, да би ударили на Турке.

Шуја Карацића из Дробњака је Новица задужио да са групом дробњака послужује Смаил-агу. Да му калаузи пут и да га доведе на Ивицу да ологори, гдје је било најзгодније ударити Турцима. Шујо је вјешто одиграо улогу понизног слуге Смаил-аги и довео га на уговорено мјесто, пошто је био побратим са Ахметом Бауком, који је дошао са стотину никшићких Турака у испомоћ Смаил-аги. Ага је имао повјерење у Шуја.

Управо њих двојицу Смаил-ага задужи да распореде страже и устроје логор како треба.

Шујо обећа побратиму да ће распоредити стражу из правца Ускока, а Ахмет оде да распореди стражу из правца Шавника и Буковице. Шујо на својој страни распореди по једног Турчина и једног дробњака. Дробњацима подвуче да, кад чују први плотун, сваки убије Турчина до себе на стражи како је и био договор.

Врати се у логор и спуту коње букагијама.

Смаил-ага је хтио ту ноћ да понизи ускоке и дробњаке, па је наредио да му приведу под шатор тек доведену невјесту попа Гола, да се наслађује њеном љепотом на срамоту ускока и дробњака.

Новица је знао да ће Смаил-ага покушати да приведе попадију, јер му је то и поручио кад му је најавио долазак са војском да купи харач. Није смјела отићи од куће, да се Турчин не би досјетио да му се припрема замка. Морало је све изгледати наивно и поданички. Зато је Новица отишао код попа Гола и казао му план за ту ноћ. Замолио је попадију да буде прибрана и заводи Агу док чује плотун из пушака, а они ће учинити све да је спасе од напасника. Поп Голе је у договору са женом прихватио сопствену жртву и понижавајућу улогу, за рад спаса од силника из Липника којему није смио нико на мегдан изаћи.

Спусти се тамна ноћ над Мљетичком. Чују се гласови у логор и дозивање. Наложеше Турци ватру и започеше пјесму. Њихово понашање је обећавало мирну ноћ.

Уведоше попадију код Смаил-аге.

Млада и лијепа попадија, по наговору Новичином, покушава да сузбије страх и непријатност пред Турчином. Расплела косе. Ишла је гипким корацима

према Смаилу, покушавајући да га заведе не би ли заборавио на опрез.

Одсјај луча није могао одати тајну коју је попадија скривала у својим очима.

Рачунајући да ће ову ноћ провести уживајући у сласти са њом, Смаил-ага се био раскомио до појаса. Зачу се плотун. Није успио ни да је додирне. Заборави на попадију.

Он се не збуни. Такав без чалме и ознака, са ханцарем у руци, излеће пред шатор. Помислио је да му Илија Срдановић и Петар Кршикапа ударају са ускоцима и ето му прилике да се обиду на мегдану.

Није био далеко од истине, јер су и Петар и Илија учествовали у организацији силовитог напада, молећи Новицу да им препушти Смаил-агу да га сретну са ханцарем у руци.

Дробњачки стражари побише турску стражу, како им је Шујо наложио. Збуњени Турци почеше бјежати.

Смаил-ага скочи на коња, који спућен није могао да крене. Осјети завјеру. Сјаха и поче да убија своје Турке који су бјежали да би их вратио у борбу. У том иједу приближи се другом коњу и скочи на њега. Још у њему тиња нада да ће га храброст спасити погибије као и до сада. Овога пута није имао среће. Погоди га синцирлија у груди и Смаил се свали низ коња.

Наста расуло и бјежанија у турској војсци.

Ускоци, морачани и дробњаци навалили са исуканим ханџарима међу Турке, уз бојни поклич и псовке. Турци бјеже главом без обзира. Мало који даје отпора разјареним хајдуцима који немају узмака. Сваки у подсвијести носи славу, ако би баш њега запало, да се домогне Смаил-агине главе.

Мало је Турака спасило главу из овог боја.

Смаил-агу је мало ко познавао од српских ратника. А мрак им је још више смањιο моћ препознавања и брзина изненадног удара, кад се није имало времена распознавати Турке, већ је био циљ побити их што више. Смаил-ага није имао на себи до појаса никакву одјећу, нити чалме на глави. Први плотун га је убио, па се мртву Турчину нијесу ни разумали, нити га је ко препознао.

До њега дођоше Новица Церовић, Пушеља Алексић, који је био кнез на Малинску и ушао у позне године и његов унук Мирко Алексић од својих шеснаест година.

Препознаше Смаил-агу, Новица и Пушеља. Одсјече му Пушеља главу и даде је своме унуку Мирку, кога је био намијенио за свога наследника. Мирко је био млад и још није осјетио одсјечену турску главу у руци. А бити кнез међу Ускоке, а не

одсјећи турску главу, није било могуће. Са Смаил-агином главом у руци, сви ће га Ускоци поздравити и аминovati му наследну титулу.

-Ето ти, Мирко, главе највећег српског крвника и срећна ти титула кнеза од данас. Од данас си главосјековић. И запамти, ти си је осјекао!

-Како, ђеде, ја кад си је пред моје очи ти одсјекао?

-Кнежева се не пориче, Мирко! Ти си је одсјекао! Моја десница се заморила сијекући турске главе толико година! Вријеме је да ме замијениш као кнеза, а без те главе нећеш моћи! Твоје вријеме тек долази, па ћеш се и ти доказати у боју!

Мудри Новица Церовић рече Мирку да сакрије главу и да се склони са бојног поља. Кад се све заврши, јавиће му да иду заједно на Цетиње да понесу Смаил-агину главу на дар владици Раду, како је и обећао.

Пошто је Агу погодила синцирлија, није се знало чија је. Јер је једна била Дуловића из Мораче, друга у Јакића из Дробњака и трећа у Ускока попа Мића. Бојећи се да неко не сазна да је Агу убила синцирлија, па ће сви да би однијели славу и престиж имати право да тврде да га је погодила његова пушка, те да може због тога настати велико крвопролиће, Новица је одлучио да прећути Смаил-агину погибију,

док се битка не заврши и сви се не врате својим домовима.

Петар Кршикапа је имао жељу да се сретне са Смаил-агом на мегдану и јуначки подијели мегдан са њим. Али није имао среће. Налетио је само на Смаил-агин џефердар, гонећи Турке, и задржао га као плијен. Јер му се свидио.

Наставио је да гони Турке по мрклој ноћи према Буковици, са осталим српским ратницима, све у нади да ће сусетићи Смаил-агу. Кад је зора сванула и указала грдну турску погибију, кад није имао више кога гонити јер је већина побијено а неки умакоше кроз густу буковину, Петар се врати кући не мирећи се са судбином да је Смаил-ага побјегао.

Знао је Петар да такав јунак не бјежи са мегдана и да му се леш за сигурно налази међу мртвим Турцима расутиим по Мљетичку. Али, није Петар никад пребирао мртве лешине. За њега је само човјек на ногама, са оружјем у руци, био достојан погибије, његове или своје.

Зато није могао пребољети, што га његова десница не докучи.

Кад се све смири, Новица позва Мирка Алексића и Шуја Караџића који је имао непроцјењиву улогу у

овом боју, те однесоше главу Смаил-агину на Цетиње владици Раду.

Ахмет Баук је спасио живу главу са Мљетичка, али му је остао спућен Вранац кога заплијени Шујо Караџић и ево га јаше уз Мирковог Кулаша и Смаил-агиног коња Галеша.

Овом сликом тројице витезова на турским коњима остварило се пророчанство Мата Глушца из Херцеговине, којег је Смаил-ага позвао када је законачио код пивског манастира кренувши задњи пут да купи харач од дробњака и ускока.

Мато се загледа у плеће, мало поћута, замишљено га обрћући.

-Причај, каурине, како пише у плећки? Немој да ми нешто увијаш!- викну Смаил на Мата.

-Честити ага! Видим да си овога пута јак! Силну војску водиш! Главом ћеш стићи на Цетиње, а коњи ће ти поиграти Обилића пољаном!

-Аферим, каурине!- овесели се Смаил-ага и дарова Мата кесом дуката. Мато истог момента умаче испод шатора.

Смаил се прво развесели са својим Турцима, чује се пјесма и звук зурли. Ори се око пивског манастира од турског весеља, јер се прочу шта је Мато прорекао.

Међутим, Мато је већ одавно напуштио логор и ко зна на коју страну пивских мрчава се станио.

Оста Смаил у жељи и увјерењу да ће се остварити Матово пророчанство.

И остварило се!

Ево, Новица и Шујо јашу његовог и Бауковог коња Обилића пољаном, а Мирко носи Смаилову главу у зобници.

Није могао већи ни милији дар замислити владика Раде, него што му ова три хајдука донијеше главу највећег крвника који му је убио девет Петровића, својим цефердаром и чинио увијек метеж на граници Црне Горе.

Дуго га је вребао Његош. Слао појединце и војску на силника, али би му увијек умакао а врло често односио и побједе са мегдана.

Данас му донијеше на тацни главу великог Смаил-аге.

Кад се мало примири од усхићења, упита Новицу:
- Ће ми је крвница којом ми поби браћу?

- Пушку је пронашао, господаре, Петар Кршикапа и понио као плијен, не знајући чија је. Ишао сам код Петра да је затражим. Али му се она допала. Није лако Ускоку узети ратни плијен из руку, а камо ли

Петру Кршикапи! Нек се мало дружи са њом! Нек се хвали и издоста! Донијеће је сам, господаре!

Хтио је Новица да сачува Петра, па није рекао шта је поручио господару, кад му је затражио пушку да је понесе и преда владици уз Смаилову главу на дар у црногорску престоницу.

А Петар му је одбрусио, како само он зна:

-Мало ви је што ми узесте жељу да срце насладим, да се потјерам са Смаил-агом по Мљетичку са ханцарем у руци, да се види ко је бољи, јер онакав јунак заслужује да погине у двобоју! Него ми тражите још његову пушку, која ме подејећа на великог јунака и крвопију мога рода! Сматрам да нема бољег од мене да је носи! Шта ће пушка владици, да бије птице по Обилића пољани? Боље ја са њом да чувам границу од Турака!

Прећутао је Новица Петров коментар, али залуд.

Владика, као и сви Петровићи и сви владари, пријеке нарави, увјерен да је увијек у праву, да се његова не смије порицати, нареди перјаницима да му доведу Петра жива или мртва и донесу "крвницу".

Одоше перјаници по наредби владичиној.

Наста мук у оцаклији.

Нико не проговара, сви гледају испред себе.

Новица ћути.

Одједном из гробне тишине, чу се Новичин глас: -
Освети ли Смаил-агу, господаре?

-Шта то збориш, Новица?

-То што чу, господаре! Јуче убисмо најбољег
Турчина, данас га светиш најбољим ускоком!

Његош заћута.

-Тако је Ноко!

Позва другу групу перјаника, нареди им да пожуре
за предходном групом и да спријече, како им глава
зна, да не убију Петра!

Петар ријеша да сам пође на Цетиње и понесе на
дар пушку владици, кад му је стало толико до ње.

Поведе са собом у пратњу синовца.

Што би му је, синовче, други носио кад сам је ја
заплијенио! Није то обична пушка него Смаил-агина!
Жао ми је. Али је са њом Смаил убио девет
Петровића. Крвница је то! Нека му је срећна, а ја ћу
за себе отети другу од Турака!

Испод Крнова, на једној заравни, среташе се стриц
и синовац са првом групом перјаника.

Синовац заузео бусију и ухвати на нишан
перјанике.

Петар им назва Бога и рече да је кренуо код Господара да му дарује Смаил-агину пушку и предаде је перјаницима.

Обрати се синовцу да изађе иза заклона, да нема потребе држати браћу на нишану, он им је све објаснио, па да пођу са њима заједно на Цетиње да поздраве Господара.

Синовац предаде свој цефердар.

Тога момента, са главице, друга група перјаника дозиваше ову прву да не би убили Петра. Међутим, због вјетра који је фијукао и односио глас у супротном правцу, перјаници који су већ били спремни да крену са Петром и његовим синовцем према Цетињу погрешно разумију ове што су их дозивали.

Окренуше цефердаре према Петру и његовом синовцу и убише их. Та зараван се од тада зове Петров до.

Перјаници однијеше "крвницу" на Цетиње и предадоше Господару.

Кад Његош видје да донијеше пушку, било му је све јасно.

Пушка за којом је толико жудио више му није била важна. Сопственом несмотреношћу данас је убио најбољег ускока.

* * *

Побједом против Турака на Мљетичку и убиством Смаил-аге Ченгића, највећег турског јунака тога времена који је газио српском земљом, дробњаци су сматрали да више неће пасти на памет ни једном паши да крене на њих.

Опуштили су се у слави, што је за њих било необично.

Увијек су били на опрезу.

Али сила Бога не моли.

Крв није вода.

Тако син Смаилов, Дедага, својом храброшћу је личио на оца а безобзирношћу га је превазишао.

Присила и злочин су му чинили мерак.

Није дуго чекао од погибије свога оца да би га осветио. Знао је да је тренутак освете дошао. Треба дробњаке што прије изненадити док су још опијени славом.

Како је и предвидио, неспремно га дочекаше.

Дедага поби пола дробњака. Они који су имали среће да умакну испод турског ханцара, нађоше спас у окриље планина које су увијек пружале уточиште невољнима.

Турци спалише у Дробњаку све што је могло горети.

Лизао је пламен са дробњачких огњишта до неба, остављајући за собом гараж и пепео.

Дедага је у овом походу чинио злочин које љуцки ум не може ни замислити.

Можда је неопрезност дробњака и злочин турски био искушење пред вишом силом.

Како год било, после Дедагиног злочиначког похода над дробњацима, кад се све стишало и ватра се угасила на њиховим огњиштима, указујући само гараж и пепео као остатке њихове имовине, скупише се преостали главари и донијеше чврсту одлуку, уз заклетву на Јеванђељу и крсту, да Турска нога више у Дробњак не смије стати док траје једнога дробњака.

Такву одлуку су тајно пренијели околним племенима: Ускоцима, Морачанима, Шаранцима, Језерцима, и Пивљанима.

Биће опрезни.

Знају да ће Дедага кренути на Дробњак, јер су и њему поручили да се неће главе наносити, већ ће завршити као и његов бабо Смаил, главом на Цетињу.

Кад је Дедага примио поруку од Дробњака, плаховит и незауостављив у своме бијесу, покрену

силну војску да дотуче ово хајдучко и непокорно племе.

Овога пута није имао среће.

Дробњаци су били на опрезу. Знали су за његов покрет и обавијестили околна племена, који су стигли на њихов позив, без узмака. Бранећи Дробњаке, бранили су и своју слободу.

Сличним лукавством као и Смаил-агу, навукли су и његовог сина Дедагу у дубину Дробњака.

Дедага је гонио свога бијесног вранца преко дробњачких згаришта, мислећи да су Дробњаци пред његовом силом утекли у планину.

Кад су изненада ударили са ускоцима, морачанима, шаранцима, језерцима, пивљанима није се знало ко од куда пуца, нити куда лете турске главе под хајдучким налетом.

Побили су и разагнали Турску војску, а Дедагину главу, како су обећали, послаше на дар Господару на Цетиње.

И прије Смаил-аге и после Дедаге, турске паше су ударале на Дробњак.

Дробњаци су у чврстој вјери и заклетви свакога дочекали по мјери, као Смаил-агу и Дедагу. И сваки је оставио кости у Дробњаку.

Укупно осам паша, који су окушали војничку срећу на Дробњак, није имало среће ни да извуче живу главу, камо ли да однесе побједу над дробњачким соколовима.

Турци су их својатали као своје подручје и после Дедаге и ако дробњаци нијесу плаћали харач, већ су ову територију заједно са ускоцима припојили слободној Црногорској држави.

Тако је Турцима остала жеља да су њихови, а дробњацима слава и слобода.

* * *

По бираним и заслужним војводама израсло је и братство Војводића.

Из ове куће су одрастали све бир јунаци, познати по пушци и крвавој руци.

На челу куће Војводића налазио се барјактар Пеко. Није се лако добијао барјак код ових соколова. Носити барјак пред дробњацима или ускоцима могао је само најбољи. А најбољи се бира. Такав је био Пеко. Увијек први у крвавом боју са Турцима, водећи рачуна да барјак не испушти. А испуштити барјак било је равно поразу. Зато, Пеко није дао барјак док

му је глава на раменима. Многе су главе пале под његовим ханџаром, залијећући се да би се дочепали Пековог барјака.

За непријатеља је било најважније убити војсковођу или барјактара и отети барјак. Те мете су увијек биле најинтересантније. Јер, док се год барјак вио на бојном пољу, војска је била у побједничком заносу. Пад барјака је био и знак пораза.

Ако погине војсковођа, настаје расуло у војсци. Ако погине барјактар а не уграби барјак неко први до барјактара, већ га однесе непријатељ, опет настаје расуло, али и понижење због отетог барјака.

Знао је то добро барјактар Пеко.

Носио је деветнаест крвавих рана бранећи барјак, али га није дао из руку.

Такав је био и у породици. Угледан домаћин. Са својих осам синова и супругом Госпавом, личио је на Југ Богдана у његову породицу.

Гдје је Пеко са осам својих синова кренуо на Турке, хватала би паника и бјежанија. Није се знало ко је жешћи јунак, да ли отац, да ли синови. У сваком боју, браћа су хтјела да престигну барјактара у јунаштву, а барјактар, својом строгошћу и јунаштвом, штитио је своје синове да не погријеше, да им главе живе сачува. Тешко је било прићи

Војводићима. Увијек би се правила крвава гомила од турских лешина, гдје су они ударали. Потурајући сваки себе, да би заштитио брата до себе.

Тако су се Војводићи јуначили на Турке. Тако су заједно ишли на саборе, гдје су их гледали дробњаци и ускоци са поносом.

Уздисале су лијепе дјевојке за овим сератлијама. Али љубав не жури, већ стрпљиво чека и вреба прилику. Десило се да се први Станко, најмлађи од браће, загледао у прелијепу **АНЂЕЛИЈУ** Косорић. Била је то праунука војводе Илије. На сабору, код цркве Ружице, на Сињајевини планини, сретеше се двоје младих. Нијесу могли ока одвојити једно од другог.

Није Станко часио. Запросио је одмах Анђелију, а она му се обећа мимо свих обичаја. Ивер не иде далеко од кладе, каже се у народу. Тако се и њена прабаба Анђелија загледала у војводу Илију, на први поглед и одлучила одмах да му поклони своје срце.

Ни праунука, као ни њена прабаба, не могаде одољети првом погледу нити првом љубавном заносу, она Илији Косорићу, а праунука Станку Војводићу, већ узне његов прстен. Тог истог дана, Станко рече оцу да је вјерио Анђелију Косорић.

Пеко се обрадова, и ако му је он најмлађи син. Потражи њеног оца Илију, пренесе му жељу двоје младих и уговорише свадбу за петнаест дана.

Остала је прича у народу, да ништа љепше нијесу видјели од Војводића сватова.

Пошто нијесу прелазили велики пут, нити пролазили турском територијом, нијесу морали скупљати велики број сватова.

Кренуо је Пеко са осам својих синова да доведе снаху за најмлађег Станка. За јенђу је одредио ћерку Станицу, јединицу међу осам брата.

Тако је Пеко стао пред сватове, као харамбаша пред четом хајдучком. Сви у чоји, срмом опточеној. Под њима коњи јайћаци. Ни једнога нијесу одгајили, већ отели од Турака на мегдану. Сви су носили уз себе здравице да наздраве уз пут кога сретну, то је налагао обичај кад би им и случајни пролазник честитао срећан пут да му одздраве.

И то се сматрало великом срећом, срести случајног намјерника.

Кад запуцаше из кубура, помамише се коњи под сватима. Огријало петровско сунце, засијала срма на сватима, док Пеко започе сватовску пјесму.

Разиграше коње пољаном да би прије стигли у Дробњаке на чардаке Косорића. Кад се буду враћали са невјестом неће ићи уз планину, већ преко горских кланаца да би се вратили другим путем како је обичај налагао.

Чује се грмљавина цефердара кроз пуну дивљину, јака јеку додаје као да иде стотину сватова а не десет. Њиште коњи и поигравају под веселим сватовима, које пјесмом соколи и подвикује отац Пеко, као да се и сам подмладио. Оштрог ока, као у горског вука. Засио на виловна Вранца, као камен станац. Таквог ата није било на далеко. Преко коња пребачена волујска пустина, а самог Пека прекрила некаква дивина, рисовина или вучетина, сам би Бог знао. Све му то пада низ рамена, до коњских сапи. Узенгије од туча коване, нарочито из Млетака донешене за његовог коња, седло опточено сребрним везом, на којем је урезан полумјесец. Пеко је отео коња од Турчина на домак Колашинског Липова.

Тражио је и молио Турчин, који једва спаси живу главу тада али оста без коња, да му се врати Вранац. Давао је за њега силу пара. Али се Пеко не чини мукает, већ разиграва коња по Лоли планини као и данас пред сватовима.

Зорио се Пеко и прије са вранцем по Крнову, ево га данс у Дробњаке, на седло прилег'о, огрнут дивином, с јатаганом у кајасама, док му играјући Вранца бркови прамају од вјетра који га шибаше по лицу. Чело му смркнуто као ноћ, над густим вјећама испод којих сијевају вучје очи. Плећи широке као пољана на којој вранца разиграва. На кољену држи циду, као да је момак нежењен а не отац осам синова и ћерке Станице.

Ђаво би се препао од њега да га сретне сама у планинским мрчавама.

С десне стране до њега, јаше на коњу јенђа Станица, засијала као јабука од злата.

Златни ћемер наткрила њедрима. Испод вела подавила косе увијене у плетенице. Око грла нанизала ћердане. Амајлија од осам дуката сија око врата, знак да има осам брата од заклетве. Тек јој је било шеснаест година, а својом љепотом је освојила дробњаке.

Није било стасалог сератлије што је није сањао и живио у нади да ће бити његова. А она је била заклетва своје браће.

По блузи јој извезене змије присојкиње, окренуте према амајлији као да је чувају. Преко седла пребачена кожа од јелена, опточена златним

гајтанима. Док испод ње мрков поиграва Станица га вјештим покретом узде кроти, притежући му алке на дизгинима, да јој љепше игра преко планине

Зора јој рујна са лица изгријава. На ноге натакла кожне нануле, као да је из харема а не љута хајдучица. Опута од срне извезена на коломат око нанула, да би боље кожу затегла. Танке шаре извезене вјештом руком по кожи, наврћу момачко око да погледа и у нануле. Стегла се ћемером око струка, па се извија на седлу као присојкиња. Низ прси јој срмом извезена ошвица, која крије цвјетне латице и притеже их да не искоче док се Мрков разиграва планинским пољанама.

Ко је знао Војводиће знао је и Станицу. Сви су се питали кога ће срећа западнути, ко ће јој се допасти, ко ли ће је испросити, кога ли ће усрећити.

Поред Станице јаше њен најстарији брат Радован који јој је поклонио Мркова, кад га је једном приликом заплијенио од турског буљубаше кога је убио. Поиграва Радован коња Лабуда без биљега. Око врата носи крст од тисовине, да га чува од урока. На чело му навучена шубара, а на плећима кабаница изаткана од горштакког сукна. Преко крила залегла пушка аберданка, којом најављује долазак сватова. Појас су му ткале и извезле вјеште руке. Срма

украсила чојани џемадан. Преко седла, да би му љепше изгледало, претурио кадифу. Како су пошли од куће мамузама није такоа Лабуда, јер је обучен да иде уз пјесму и арлак још док су га Турци јахали.

С десне стране до Радована, нагони коња Гаврана брат Јован. Име коња казује какве је боје, без биљега, потежен црним коланом. Јован, забачен у седлу, опаљеног лица од планинског вјетра. Пуштио перчине преко рамена, а на глави капа окићена орловским пером. За тромболосом зађевене двије леденице, златни џамадан сија као сунце иза горе, док поиграва хата, би рекао да ће полетјети.

До њега, на помамном хату јаше брат Вукосав. Скоро га је заплијенио од некаквог турског бимбаше, кад га посјече на мегдану испод Сињајевине.

Тим чином је осветио свога побратима, кога је бимбаша прије тога на превару убио у Колашину.

Сад Вукосав јаше бимбашиног помамног Кулаша, ни море му до кољена није.

Окићен златним токама, огрнут суром међедином, преко два метра висок, страшно га је било погледати, а камо ли изаћи предањ'га.

И његовом брату Божу синуло сунце са златних тока, док гони помамног Зеленка. Још силнији Божо од Вукосава. Увијао је коњску плочу голијем рукама.

Причало се за њега да је, негдје у гори Семољској, удавио гладног вука што га је напао. Изгледао је на зеленку стамен као Морачка литица.

Преко рамена пребацио струку, испод које вири свилена долама и златне токе скидене са турског барјактара, кад га посјече на Крновској равници. Завезао ћемере око појаса са златницима, да дарује снаху кад му је њена браћа предају.

До њега, на Ђогату јаше брат Симеун. На глави му сромом исплетена капа. Док игра Ђогата перчини му лепршају по врату, очи сијевају као жеравице, а црвена душанка му још више истицаше лице опалено вјетровима.

Није могао сакрити немир момачког ока, нити мерак да разигра коња, куцкајући га мамузама по слабинама. И буле и српкиње су мерачиле своје очи и слале уздахе за овим сератлијом.

До Симеуна, обавијен у срму и кадифу, подврискује брат Новак. Све на њему стоји као саливено. И оружје му је опточено златним везама.

Новак је био одређен за ручног дјевера, па је наручио златни прстен из Дубровника, да дарује дилбер Анђелију.

До Новака јаше Бошко на Дорату. Намрштеног чела и сурих бркова, који су падали по златним

А н ђ е л и ј а

токама. За појасом му сијева турска аламанка, златом опточена, коју је скинуо са турског аге из Никшића. Још му скиде златне токе, којима се окитио и данас у сватовима, и коња Дората, што га зорно јаше у братским сватовима.

Младожења Станко јаше на Путаља. Путаљу до кољена сијева бијела длака на све четири ноге. Другог биљега није имао, осим црне длаке. Прекрио га свиленом пустином, испод које се не могу умотрити Путаљеве ноге док играше раван преко поља. Сестра Станица је китила младожењу, да јој што љепше изгледа. Да му завиде дробњаџи.

Није шала, кућа Косорића и праунука Илијина.

Станка бијаше тек тргла наусница која је указивала мушку зрелост. У њедрима завукао златну бурму и јабуку срмом обложену, да дарује своју Анђелију са којом ће градити кулу љубави.

Овакве сватове нико није гледао, прије ни после. Сви су личили један на другога. Како и не би, кад их је једна мајка родила.

Није се знало ко је љепши, а ко је силнији.

Али је ипак љепотом издвојила сестра Станица.

Није чудо што су коњи, оружје и одјећа отети.

Било је престижно и јуначно у том времену отети непријатељу све што је вриједно, а поготову коња и

оружје. То је била потврда да су кадри "стићи и утећи и на страшном мјесту постојати".

Од непријатеља, који је запосјео твоју земљу и хоће да ти угаси огњиште, није срамота отети а још мање убити.

То што су набијали главе турске на колац, то су преузели од Турака који су тим чином хтјели да их застраше и понизе, па су им враћали истом мјером.

Бануше сватови наспрам чардака Косорића, по сунчаном дану сијевају златне токе на прсима, разлива се срма и кадифа као да се ради о царским сватовима а не о хајдуцима из горе, који све што носе на себи скинули су и отели од Турака, па се са тим зоре по хајдучком обичају.

А нијесу могли ништа уграбити а да не би ризиковали сопствени живот.

Зато се и Косорићи зоре што дају дјевојку у кућу Војводића, сматрајући да је нашла дом раван ономе у роду.

Загрмјеше цефердари сватовски са главице, дају знак да пристижу сватови.

Одговорише Косорићи плотуном и пјесмом.

Радују се Косорићи Војводићима. Питају се за јуначко здравље. Точи се вино и ракија.

А н ђ е л и ј а

Пјесма и весеље траја читаву ноћ. Кад сунце огрија, изведоше дјевојку браћа Косорићи.

Анђелија узе прстен од дјевера. Потekoше јој сузе, због тога што напушта свој род, и због радости што ће се скрасити у загрљају Стојановом.

Кад је доведоше за трпезу, Станко је дарова бурмом и јабуком.

Одабране дробњачке дјевојке ките сватове Војводића. И док цвијет задијевају за златне цамадане, погледују испод ока нежењене момке Војводића, у нади да ће им и оне за око запасти и можда доживјети срећу Анђелијину, да и за њих дође неки Војводић на уговорени дан.

Дође вријеме да сватови крену на срећан пут.

Измијенише здравице и појаше на помамне коње, који се бијаху узјогунили од пјесме и шенлука. Узја Анђелија на коња Лабуда, којег доби на поклон од најстаријег брата. Огрнута коластом аздијом, сијала је срећом и љепотом.

Засјенила је љепотом и своју заову, чијој су се љепоти дивили ускоци и дробњаџи.

Помолише се на домак чардака Војводића и огласише плотуном из пушака.

Кад бануше испред куће, истрча мајка Станкова Госпава са кубуром у руци и опали у знак

добродошлице. Затрча се до коња Лабуда и скиде Анђелију у наручје, благосиљајући је и грлећи.

Додадоше невјести накољче, окрену га три пута наспран сунца, у славу оца и сина и светог духа, да и она ороди кућу Војводића.

Баци решето преко куће, да берићет крене њеним доласком.

Свадбоваше три дана, а онда се окренуше прикупљању љетине.

Зло вријеме не даде ни младенцима ни Војводићима да уживају.

Турски зулумћари су ударили на границу свакодневно.

Војводићи су били хајдучке крви. Ни један бој није могао проћи без њих. У свакој битци су предњачили.

Утркивали су се браћа међу собом у јунаштву. Ко ће више зарезати црта на ханцару. Али, гдје се бије, ту се и гине.

Зло вријеме не штеди никога.

Начеше Турци и Војводиће. У једном дану погибе Пеко са тројцом синова. И ако је битка добијена, весељу није било мјеста.

Погибоше најбоља троица ускочко-дробњачких јунака. Оба племена су данима жалила Војводиће.

Ни за жалбу није имало времена, јер су у њој довијека били.

Увијек су најбољи гинули, док су се најгори китили туђим перјем и стицали славу на мученичкој крви невино страдалих за слободу свих. Гинули смо мимо друге народе. И увијек дочекивали наопаку судбину. Те су најгори проглашавали себе за најбоље.

Тако редом, из боја у бој, гинули су Војводићи и барјак предавали брату по старини.

На крају оста кућа и барјак на најмлађем Станку. Сви изгинуше осим њега.

Станко не могавши сам да води битку без браће, а није могао мирно гледати турски зулум, организова хајдучку чету и поста харамбаша.

То га је и западало. Доказан у боју, из јуначке куће Војводића, а барјак остао на његовом имену да га носи и чува. Сви су га прихватили за старјешину, без поговора.

Није дао Турцима ока отворити са својим хајдуцима, нити издићи стада на планину. Убијао их је и плијенио им имовину.

Редовно су Турци дизали чете, да би се дочепали Станка и његове хајдучке дружине. Али би Станко увијек умакао, или би се мало који Турчин вратио кући.

Млад и поносит, лијеп, као да су га виле за себе чувале. Уз оца и браћу научио ратне вјештине. Толико је јада задао Турцима да је и султан у Стамболу чуо за њега.

Давали су Турци небројено благо за Станкову главу, ономе ко га изда.

Ријетко се Станко враћао кући. И кад би долазио, било је то изненада, ради опреза, кад се ужели сина и младе Анђелије.

Био је зазор Турцима и понос Србима.

Једном приликом нестало у њему опреза.

А како ће имати опрез у побратимској кући, код којег је јатаковао.

Узе побратим Јанко благо од никшићких Турака и издаде Станка у својој рођеној кући.

Кад вечераше и вина се понапише, Јанко убаци нешто побратиму у пиће да би боље утврдио сан. Тако га Турци ухватише на спавању, свезаше му руке и одведоше у Никшић пред Мушовића.

Јанка и његову породицу побише и вратише обећано благо Никшићком капетану, како им је и

наредио. Јер је Мушовић знао, ако их Турци не побију то ће урадити хајдуци и још однијети благо којим је платио издају.

Тако Станко доживје злу судбину да труне у никшићком казамату. Лакше би му било да је погинуо негдје у боју. Јер његови Војводићи нијесу умирали природном смрћу, већ на мегдану у борби са Турцима.

Скочи стара Госпава из сна, сва у зноју окупана. Отвори прозор на кули, баци поглед пут Дуге и Голије, надајући се да ће јој око угледати Станка, откуд је увијек долазио, из горе, од својих хајдука. Или ће неко донијети добар глас. А дубоко је у себи знала да наде нема, нити неког добра у Турака.

Распусти плетенице низ прси, наслони се на прозор и јекну од бола који је стезаше у грудима.

Сузе теку низ старачко лице, једна другу сустиже.

Како и не би кад јој вријеме додијели судбину Југовића мајке. Њеног мужа и седам синова побише турски измећари, на правди Бога. Бранили су сопствено огњиште од туђина.

А Станка, осмога сина, заробише и већ три године труне у никшићкој тврђави.

Припала је слава капетану Мушовићу да зароби Станка Војводића и да се похвали у Стамбол пред султаном за такав подвиг. За Турчина је мање значајно што је Станка ухватио на превару.

Није му смио ни један Турчин, па ни он Мушовић, капетан од никшићког града, на мегдан изаћи.

Чамио је Станко у тамници, не гледајући бијела дана.

Никакав глас не допире до несрећне Госпаве. Зато и streца, и сања ружне снове. Једино што је сигурно, зна да је жив. Јер кад би га убили никшићки Турци, знало би се. Не би то шутке урадили. Станко је био хајдучки харамбаша, због кога су добијали прекор од самог султана.

Чу снаха Анђелија свекрву како нариче, па приђе да је утјеши.

-Зашто кукаш, мајко, у поноћ и призиваш зло? Не ваља по ноћи кукати! Знам да ти је тешко! Није лако надживјети сопствену дјецу! Али ето, оста нам још Станко! Немој га кобити, мајко! Док је жив, постоји нада да ће се вратити!

"Кћери моја, ноћас на сан видјела сам Станка, носи крвав барјак у руци. Сам остао на бојном пољу,

док на њега насрћу османлије у страшним и крвавим одорама.

Бијаше рањен, баш у руку која држаше барјак, док десница замахује сијекући Турке оштријем ханцарем, бранећи се од пасјег милета.

Видјех, не видјела Боже, својим очима, гдје му се ханцар на пола преби.

У једном моменту паде и Турци га исјекоше на комаде.

Путаљ му побјеже у гору. Из сна скочих, умало не полудјех.

Увенућу, кћери, за најмлађим сином. Моје године више не могу поднијети ову тугу.

Него сам нешто наумила, моја Анђо.

Спреми ми Станкова Путаља, хоћу да ломим врат проклетом Никшићу. Идем да молим Мушовића да ми пушти Станка из тамнице. Ако не буде хтио пуштити Станка, дариваћу му Путаља само да ме пушти код њега у тамницу, да узем жељу од сина и да умрем крај њега.

Живот ми више ништа не значи! Нека си ми ти здрава и жива, чувај ми унука и себе! Учи га да зна ко му је био отац! Бог ће дати и он ће дорасати за љута ханцара, да освети оца, дједа и стричеве.

Можда и гријешим. Можда су га већ убили. Али немам снаге више да чекам снове и у њима гледам црну погибију мојих синова.

Боље да ме и Турци убију, него да полудим од туге и бола."

Послуша је Анђелија. Опреми јој Станкова коња. Добро га истимари, таман онако као кад га је опремала Станку кад је ишао у бој. Стави испод седла татарију. Преко ње седло, сребром оковано, са уклесаним полумјесеком. Притеже га коланом, заметну посребрене дизгине и опреми Путаља у инат никшићким Турцима, да га виде како изгледа, јер је припадао некад њима.

Госпава се поздрави са снахом и унуком, узјаха Путаља и оде према Никшићу.

Пред сам залазак сунца стиже близу града.

Кад размину околна никшићка села, сјаха да почине. Напи се воде са извора, извади брашњеник да нешто поједе, више због треме од изласка пред Мушовића него што је гладна.

Кад се мало одморила, опет појаха на коња, крај Зеленог Вира, подбоде га мамузама и разигра равним никшићким пољем.

Спазише је Турци са градских бедема. Притежу димискије и хватају Госпаву на нишан цефердара, још не разазнавајући да ли је хајдук или жена.

Кад се Госпава приближи капији од града, заустави је Турска стража. Упиташе је да се представи, ко је и одакле је, кога тражи у сумраку дана?

Притеже Госпава дизгине Путаљу.

-Сашла сам, Турци, са Дуге планине! Пуштите ме до бега Мушовића, бих да га упитам за мога сина Станка Војводића. Ево вам кеса дуката, да се почастите, за ваше добротинство што ћете ми учинити.

Згледа се стража међу собом, па ријешеше да је поведу Мушовићу.

Затече га на златној серцади, окупљен булама из харема.

Кад видје старицу на врата, одмјери је дрско па подвикну на оне што су је довели.

-Зар се тако поштује бег и његова кућа? Умјесто лијепе невјесте, доводите ми бабе за харем!

Кад упути овакву увреду, ријешеш мало да сеири са старицом.

"Одакле си, стара, и шта тражиш?"

Да те случајно хајдуци не шаљу?"

Немају петљу да изађу Мушавићу на мегдан, па су почели да шаљу жене на преговоре! Причај брже, или ми се мичи са очију, да те не бих сасјекао на комаде! Обрукао бих онда јуначку кућу Мушовића, ако бих убио жену!"

Трпи Госпава Мушовићеве увреде, али је невоља довела па савладава бијес у себи, не би ли одобровољила Капетана да јој пушти сина из тамнице. Мајка, као мајка. Увијек живи у нади, да ће се нешто добро десити.

"Честити беже, ја сам мајка Станка Војводића, харамбаше са Голије. Дошла сам од невоље љуте. Изгубила сам седам синова. Сви су пали у боју са Турцима. И отац им је изгубио главу, бранећи барјак у крвавој Дуги.

Осмога сина Станка си ми ти заробио, честити беже. Издаде га побратим. Али и њега стиже заслужена казна. Такви ни теби не требају.

Ужељела сам се сина, честити беже. Не могу од жеље више живјети! Бојим се да не полудим! Па те кумим Богом, и свецима, и твојим честитим царем, и свим небеским тајнама, и тако ти очева гроба, пушти ми сина из тамнице!

А н ђ е л и ј а

Посебно те молим као војника, и провјереног јунака, послушај стару мајку, немој ми погубити сина!"

Још Госпава хоћаше да моли, али Бег нема стрпљења да је слуша. Избечи се на стару, па дрекну:

"Добро слушај, кауркињо, шта ћу ти за сина рећи!

По ферману царском, могу ти пуштити сина под условом да ми за његову главу платиш откуп: хиљаду дуката, бојно копље твога дјевера Мирка, што га је отео моме стрицу капетану Хамзи! Дотјерај ми стотину волова! И овнова преодњака, хиљаду! Мораш ми донијети ханџар твога господара Пека, што га је скинуо са мога ујака бега Селмановића! Станкове златне токе, и његовог Путаља, и његову доламу и сабљу, које нема ни у Срба ни у Турака. Све је поскидао и отео од мојих најбољих Турака!

Нека ми се све то спреми за ефту дана на Видровану. Кад све то прикупиш и предаш никшићким Турцима, ако мислиш да ти пуштим сина, довешћеш ми снаху Анђелију! Једино га тако можеш откупити! Једино са Анђелијом могу насладити душу и понизити Станка!

Ако све ово не испуниш, кунем ти се Дином, погубићу ти сина у недјељу која прва дође! Тако ћу на крају истражити кућу Војводића! А теби ћу, стара,

послати у Дугу Станкову главу да се разжелиш! Него поитај, ако мислиш да видиш жива сина!"

Кад Госпава зачу страшну и нељуцку причу бега Мушовића, ријеша да му одговори. Једино тако може олакшати души и замијенити свога сина, макар ријечима ако не може ханцарем!

"Слушај ме добро, капетане! Оно што си сад истртљао и што си наумио, нећеш добити преко мене живе! Али, мали је и султанов престо, да би добио то што си ти затражио! Знаш ли, потурице, да ти не бих дала Анђелију да ти буде робиња, па кад би дигао из мртвих седам мојих синова, и још да ми Станка пуштиш из тамнице, не бих ти дала снаху и образ! Ти знаш добро, беже, за хајдучки аманет! За част и образ живот се не може жалити! Не смије се клекнути пред твојом силом, па макар ми ноћас погубио сина! Милија ми је слобода од живота!"

Још нешто, умало заборавих! Кад кренух од куће, не понијех Станкове кубуре, мислећи да си човјек и да ћеш разумјети једну стару мајку! Али, видјех пред собом ноћас нечовјека! Да их понијех, ноћас бих ти срце изгорела!"

Мушовић се нашао у чуду и не знаде кад Госпава изађе. Бијаше се као постидио пред старом хајдучицом. Први пут осјети да је изгубио мегдан.

А н ђ е л и ј а

Замишљено гледа у срцаду. Чу, у магли, како се врата залупише. Старица утече из куле. Појаха Путаља, подбоде га мамузама и кроз мрки мрак замаче преко никшићког поља према Голији. У рану зору стиже на кулу Војводића.

Срете је снаха Анђелија. Скиде свекрву са коња и уведе у кулу.

Госпава изнемоћала од бола и туге, после састанка са бегом Мушовићем, не проговара ријечи, гледа у једну тачку, док сузе саме теку низ старачко лице.

Кад се мало окријепила уз помоћ Анђелије, подиже поглед према малом Пеку, Станковом сину, рашири старачке руке, знак да јој приђе, да га помилује и узме жељу за живота.

Пеко се приви на бакине груди. Обгрли га старица милујући га дрхтавом руком.

"Пеко, соколе мој!

Доћи ће и то вријеме, да се осветиш Мушовићу за свог оца, дједа и стричеве! Нијеси ти никоговина, него пиле од сокола! Не смије ти проћи а да не осветиш оца Станка, кога је Мушовић на превару заточио у тамницу! Неће дуго проћи, убиће га! Запријетио ми је да ће истражити кућу Војводића. Али неће, јемца ти дајем! И ти ћеш, ако Бог да и срећа јуначка, једнога дана с четом низ Голију, да

браниш огњиште и светиш свога оца и осталу браћу!
Многа ће Туркиња закукати због твоје деснице!

Чувај га, Анђо, док одрасте, он нам је једина заштита и нада да ће сачувати част и углед куће Војводића.

Била сам, Анђо, код бега Мушовића. Молила сам злогласног Турчина да ми пушти Станка из тамнице. Али нијесам могла замислити да у човјеку постоји толико неључког. Дабогда га мајка оплакивала прије свете недјеље! Црн му образ био пред људима! Не вјерујем да су прави Турци такви нељуди! Питам се, да ли знају колике су погани ове наше потурице! Скривио је Алаху што је уцјењивао стару жену, што га је молила за живот јединог преосталог сина. А рачунала сам на јуначки понос и ључки карактер, што код њега не нађох очигледно."

Каза снахи све шта Мушовић тражи за жива Станка. Више нема наде, Анђо, у његов повратак. Сву наду изгубих синоћ, лише ми мога унука Пека!

Умирује Анђелија свекрву, а нешто кључа у њој. Не зна шта је. Туга или бијес. Би нешто да предузме, али не зна како. Сјети се своје пра-бабе Анђелије Косорић, по којој је добила име, њеног подвига кад освети мужа Илију и уби пашу Селмановића на Језерима.

Оде у своју одају, па дохвати хартију да напише Мушовићу писмо:

"Честити беже Мушовићу, јуначко кољено, кућићу и оцаковићу!

Сумњам да си се надао овом писму и оваквом обрту, али ријеших да ти одговорим на твоје захтјеве.

Живјела сам до сада под пустом Голијом, у грчу и страху кад ћу остати без мужа. И то се ето десило.

Не желим да венем сама у пустој планини без заштите и мушке руке. Чула сам да си згодан као вила. Дојадиле су ми Дуга и Голија, носећи храну хајдучима, перући кржаве кошуље, чистећи оборе и штале Војводића. Живим као и друга раја. Без љубави и топлог загрљаја. Не бих да ми младост увене у овој пустињи. Сашла бих из ових бобија, да ти будем једна од робиња, да уживам у свили и кадифи, да ме коначно грле мушке руке.

Не куде ни моју љепоту, па би се могао похвалити Турцима како љубиш невјесту Станка Војводића. А и мене би коначно огријало сунце, на твојим рукама и у твом сарају.

Што се тиче откупа који си навео, све ћеш добити.

Чекај ме за недјељу дана на Видрованском пољу. Услов је да доведеш Станка, да га пошаљем његовој мајци на дар живог. Толико дугујем своме сину, кога

остављам у моме роду, да не остане замном прича како сам побјегла у твој харем због ђеифа, већ да испадне да сам се жртвовала за мужа.

Теби је све једно, један мање, или више, од хајдука. Опет ће он под твој ханџар.

Тврду ти ријеч дајем да те нећу преварити!

Биће према твоме ђеифу, само испуни ријеч и пушти Станка из тамнице.

А ја ћу умјети да ти се посветим, срцем и душом, честити беже."

Зареза пером по образу, да би се потписала сопственом крвљу, као знак да неће никад погазити задату ријеч.

Запечати писмо и тајно посла по хајдуцима, а они по својим јатацима, до бега Мушовића.

Кад посла писмо Бегу, договори се са хајдуцима да разгласе по селима ђе Турци нуде откуп за њиховог харамбашу Станка те да је рок за откуп недјељу дана.

Народ је давао, до жишке на огњишту, само да би вратили свога харамбашу.

Кад сакупи благо и стада, упути петнаест чобана да чувају стоку код Пресјеке, а да их хајдуци на пушкомет будно мотре да им Турци не би запали на превару. Да чекају, код Зеленог Вира, док им не јави шта да раде.

Све је Анђелија добро уговорила са Станковим хајдуцима и испричала им план. Они су јој чували одступницу у тајности.

Кад Мушовић прочита шта му пише Анђелија, заигра му срце у грудима од радости и силне помаме.

Није се надао овом чуду, да ће добити најљепшу жену коју су ове слободарске горе родиле. А таман је мислио, кад би било најзгодније да посијече Станка. Сад му се све изокрену. Мисли Бег шта да ради. Да ли да превари Анђелију. Да њу превари на срамоту Станкову па онда да га посијече, или да одржи ријеч.

Присјети се разговора са Станковом мајком. Радо би га посјекао због старичиног пркоса.

Исплативије је да га пушти.

Чуће се на далеко за такав љуцки гест, а Анђелија ће опет бити његова на Станкову срамоту.

Нареди Мушовић да се учини покрет према Видровану и да са собом поведу Станка из тамнице. Протури глас да га мијења за његову жену Анђелију и за небројено благо, да би оправдао себе пред Турцима.

Турци испоштоваше наредбу Бегову невољно, јер је Станко многе Никшићке буле у жалост отјерао, убијајући им мужеве и синове, па би свака да му се

наслади гледајући му главу на коцу. Упутише се никшићким пољем према Видровану.

Од тамновања у казамату никшићком, и мука на које су га стављали, Станко није могао појахати на коња, већ су га набацили као џак преко седла.

Тешко гвожђе, глад и крвничка рука сломили су му снагу. Можда му је само нешто слободарског духа остало, који се још није дао примијетити.

Анђелија појаха Станкова Путаља и ободу га пут Видрована.

Договорила се са хајдуцима да јој држе одступницу кад изврши што је наумила, ако јој успије. Ако план не успије, макар да се спаси стока, сакупљена од сиротиње, намијењена за Станков откуп. Она иде под Бегов шатор, па шта јој срећа донесе.

Анђелија је обукла на себе срму и кадифу. Оно што је имала најљепше. Дотјерала се, као да се удаје, да би што боље завела Бега на домак Видрована. Попе се на разгранату јелу и наслони Станков дурбин, да осмотри разапете шаторе и распоред Турака.

Препознала је шатор бега Мушовића.

Сађе са јеле и појаха на помамна Путаља. Крв јој бјеше узаврела, једва чекајући да сретне Мушовића да изврши шта је наумила.

Угледаше је Турци из далека. Мушовић изађе испред шатора да дочека Анђелију како доликује. Кад је угледа саму на коњу како га игра пољем, заборави на опрез и размишљање да му можда припрема замку са хајдуцима.

Ипак ће она бити његова робиња и залога, било шта да се деси.

Док се примицала шатору, Бега је обузимао животињски нагон.

Сунце бијаше већ при заласку, кад Анђелија бану пред Мушовића и назва му Бога. Одсјај задњих зрака сунца који падаху иза планине и њених златних зубуна још више истаче њену љепоту, док јој благи повјетарац таласаше косу распуштену преко рамена.

Бег задивљен Анђелијином љепотом, да би је што боље завео скиде са себе доламу и прострије пред шатор. Умилно приђе кауркињи да је скине са коња.

Анђелија притеже дизгине Путаљу и устукну назад.

-Прво да видим Станка, честити беже.

Бег затечен, даде знак да покажу хајдука.

Повијен на коњу, држећи дизгине, једва се одржавајући у седлу, појави се Станко кроз турске шаторе.

-Нека га спроведу, честити беже. Није ми пријатно да се сретнемо.

Бег показа руком да га пуште према планини.

После неколико тренутака, кад видје да је Станко одмакао, Анђелија сјаха са коња и предаде Бегу хиљаду дуката.

Прострта Бегова долама био је знак поштовања и добродошлице, да би је омекшао и задивио својом љубазношћу.

Навикао на свилу и кадифу, на лакомство и удвориштво градских жена према његовом положају, заборава на горштакку нарав и понос каурских жена.

И ако у Анђелији кључа бијес, одлучи да се препусти беговом гостопримству да га убиједи у своја обећања која му је у писму навела.

Бег опази Анђину попустљивост, па би да и он буде достојанствен. Не броји дукате, скрајну их незаинтересовано крај себе на долами, не пита за оружје и стоку коју чобани чувају на Превлаци. Знао је, јавили му гласници, да се чобани са стоком налазе на Превлаци.

Опијен Анђином љепотом, прича како ће јој бити у харему.

Станко се упути према Голији, попустио је дизгине коњу да га сам носи. Ноћ је већ покрила Видрован.

Наслађују се Турци, који га испратише ван логора, због доласка његове Анђелије, причајући како ће је Мушовић ноћас задовољити под својим шатором на Станкову срамоту. Кад не смију од Бега да га убију, могу макар овако да му се наругају.

Било би лакше Станку да му одсјекоше главу, него што га овим сазнањем понизише. У њега се скупило све.

Жали Анђелију што је ријешила да се пода Мушовићу, да би њега избавила из тамнице, постајући Бегова жртва. А опет је проклиње што је то учињела.

Прича ће се прести онако како је буду Турци саткали. Да је то урадила због сопствене пожуде за бегом Мушовићем, а не због жртве коју подноси за Станка.

Више га боли тренутна ситуација на души, него све ране на тијелу што му Турци направеше за три године тамновања.

Одоше Турци назад, подврискујући, дозивајући Станка како ће Бег ноћас сеирити с Анђелијом, док они буду слушали око шатора.

Станко немоћан да било шта предузме, с болом у грудима, зађе према Голији и осјети мирис слободе.

У том моменту око њега бануше хајдуци, који су све вријеме пратили на пушкетом њега и пратњу, држећи Турке на нишану, за сваки случај.

-Добро нам дошао, харамбашо! - повикаше из гласа.

-Какво добро, браћо? У срамоте нема добра! Нијесам ја више ни Станко Војводић ни хајдучки харамбаша. Данас ми Мушовић преузе Анђелију, на срамоту и моју и вашу! Мој живот више не вреди чарапе пепела! Ако се опоравим, Бог ће дати да се с Мушовићем сретнем под оружјем!

-Даће Бог, харамбашо! Срешћеш ти њега!

Одведоше га мало даље у шуму, не причајући му за планове. Дадоше знак другима на једном вису да запале ватру. То је био уговорени знак Анђелији, која још сједијаше пред шатором са Мушовићем, да су преузели Станка.

Кад искре пламена заиграше у планинској мрчави, прелеће Анђи осмијех преко лица. Бег помисли да га заводи очима, па предложи да уђу под шатор.

Прихвати Анђелија понуду, па уђе са Бегом, гледајући га заводљиво испод ока.

Посједаше на серцаду, срмом опточену. Исприча му за сакупљено оружје и чобане, да ће све стићи, како су се и договорили, док сунце изгрије на обронке.

Док му прича, заносно га мјерка очима смјешкајући се, да би га што више занијела и опуштила. Бег испија слатку медовину, док му пламови и жудња тијело одузимају. Анђелија се примакла близу њега, Бег и не чује њен шапат и објашњење о благу и чобанима, као да за то и не мари. Најважније му је сад што у загрљају држи најљепшу кауркињу са Голије и још жену Станка Војводића.

Анђа му распучи цамадан на грудима. Бег опчињен њеном љепотом, горијаше као зубља луча. Мрси јој косе расплетене, омамљен њеним жаром са усана, језа га од заноса хвата, кидајући јој ћердане. Све би дао, благо и имање, за вечерашњи севдах са Анђелијом.

Увија се Анђа на беговим рукама, као присојкиња. Но, стално узмиче беговој руци, чим би кренуо према њеном појасу. Док му прошапта на ухо.

-Послушај ме твога ти Алаха и отјерај Турке од шатора. Нијесам научила да неко има у близини док водим љубав. Не могу се опуштити на твојим рукама. Научила сам водити љубав са хајдуком. То твоје буле не знају. У заносу се знам помамити и завијати као вучица у гори. Знам да ће тако бити поред тебе, таквог делије. Па се бојим да се не помаме и твоји јаничари, удариће им крв у главу. Може се неки ђаво изродити.

Бег занесен љубавним чарима лијепе кауркиње, нареди бимбаши да одбије Турке далеко од шатора и нека чекају зору кад стигне залога са оружјем и стоком за Станков живот да се преузме.

Кад се врати Мушовић под шатор, Анђелија утрну кандило и поче се свчлачити. Приви се уз Бега и поче да га милује, задржавајући га у пожуди док Турци одмакну од шатора. Кад више није чула никакав шум изван шатора, муњевито трже скривен нож и снажно га зари Паши у груди.

Бег, скамењен, није уграбио ни гласа да пушти како га је ударила вјешто.

То више није била она Анђелија, занесена љубавним жаром на рукама Беговим, само неколико тренитака прије него га је убила. Претворила се у хајдучицу.

Брзо свуче са Бега остатак одијела, па навуче на себе, и оно што је прије тога скинула комплетира на себи. На крају сплете плетенице, сави око главе и намаче пашину чалму.

Поготову у мраку, нико не би рекао да није сам Мушовић. Узе му оружје, а ханџарем Беговим одсјече му главу и убаци у зобницу. Мало застаде и тихо помену своју пра-бабу Анђелију. Шта да радим, бако, кад нам је судбина одредила да сијечемо зулумћаре, бранећи сопствену част и достојанство наших мужева кад се нађу у невољи. Узе дукате које је дала Мушовићу за Станков откуп, истрча пред шатор, забаци бисаге на бегову бедевију, свеза Станковог Путаља за седло бедевије, скочи на њу и подбоде је мамузама разигравши је преко видрованског поља.

Хајдуци су се већ били пришуњали близу турских положаја и чекали по договору, да запуцају на Турке кад се Анђелија помоли изван турских шатора са коњима.

Док су Турци, збуњено у ноћи, гледали коњаника са два коња преко видрованског поља, запуцаше хајдуци са главице. Настаде комешање међу Турке и заузимање бусија да заштите логор.

Анђелија у том збуњујућем хаосу замаче преко поља пут Голије.

Тјерала је бедивију уз голијске мрчаве према оној ватри, која је још пламсала и давала путоказ као оријентир.

Још једном зачу размјену пушчаних плотуна. На тренутак се све умири.

Излећеше пред њу хајдуци и поведоше је према свом логору.

Већ су јавили чобанима да крену са стоком према Голији, да је Турци не би заплијенили а њих побили.

СТИГОШЕ у хајдучки логор. Угледа Анђелија сужња, само жив, крај ватре, не подиже главу. Још му нијесу казали сву истину, још је мислио на своју Анђелију и туговао над својом судбином.

Чула је његов тихи глас, говори са самим собом:

-Не може моја Анђа прихватити прљави турски харем и ферецу. Слободарка је то, еј! Моја вучица! Неће се она подати Мушовићу тако лако! Или ће га убити, или он њу! Зажалиће Мушовић због свога лакомства и своје бахатости! Као да гледам својим очима! На јаде ће му ноћашња ноћ доћи! Унука је то Анђелије Косорић!

-И дошла му је, Станко! - прговори Анђелија, слушајући Станка.

Баци Бегову главу пред његове ноге.

-Платио је ноћас за сва зла што је учинио Србима, и за понижење што је хтио нанијети кући Војводића! Ено ти и твога Путаља, а бедевију сам мислила да поведем сину Пеку на дар! Адет је Војводића да отимају од злих Турака, па нека се и Пеко дичи отетом бедевијом, док дорасте да и сам отима од њих и скраћује их за главу, све док напуште наша огњишта.

Станко подиже главу и угледа своју Анђу у Беговом одијелу, без чалме јер јој је пала са главе док је у трку јахала бедевију да би умакла Турцима. Са опасаном сабљом Мушовића и расплетеном косом као прчин, учиње му се за моменат као хајдук.

Искру љубави позна у њеном оку, која га окријепи у моменту, скочи као најздравији и дограби Анђелију у загрљај. Био је то тренутни осјећај олакшања и моменат жеље и радости. Руке му саме клонуше и изнемоћало Станково тијело крену да пада.

Анђелија га усправи и поведе крај ватре. Наслони га на камену плочу. Окријепише га ракијом. Тада поједе и први залогај из Анђине руке. Од како су га пуштили из тамнице није залагао ништа, нити је

осјећао глад. Само туга и чемер је навирао у његовој утроби, због Анђелије.

У зору кренуше даље уз планину према Станковом чардаку. И Станко се мало усправи.

Анђелија пригони бедивију уз Путаља Станкова, да буде ближа Станку милујући га погледом, тихо му прошапта:

-Опоравићу ја мога харамбашу, биће опет његова десница замашита као и раније! Опет ће Турци стрецати од харамбаше Станка са Голије!

Знала је Анђелија да га не може савити кући уз свој skut, нити то дозвољава Станков дух, нити вријеме у коме живе. Зато га и храбри да истраје.

Нијесу слали гласника да јави старој мајци радосну вијест.

Кад приђоше на домак чардака, зачуше лелек Госпавин.

Кука и нариче Станка.

Мислећи да је Анђелија отишла да испоштује Бегов захтјев, не надајући се у Мушовићеву ријеч, Госпава је проклињала Снаху и Бега, што јој снаха обрука кућу а Бег поби синове и мужа.

У том њеном нарицању и клетвама, утрча мали Пеко и прекиде је у кукању, хватајући јој муштулук

А н ђ е л и ј а

да му је стигла мајка са хајдуцима и воде неког невољника!

Не вјерује Госпава унуку.

Истрча испред куће, не вјерује ни својим очима. Да не види снаху Анђелију, не би познала сина Станка измученог у турским казаматима.

-Благош мени, данас па за довијек! Ево ти оца, Пеко соколе! Трчи срети га!

Притрча Анђелија да је загрли и поведе до Станка. Дрхте старачке руке око врата снахиног, док јој шапатам тражи опрост за клетве што јој је упутила и изражава захвалност што јој је сина избавила из тамнице.

-Не мари, мајко, имаш право, мајка си, нека ти је просто. - рече јој Анђелија - Битно је да си нам ти жива и да ти је Станко дошао, а ја и ти да га опремамо у бојак на Турке.

Приђе и Станко да загрли мајку, придржавајући сина уз себе.

Приви се старица на синовске груди као бршљен и заблагосиља:

-Хвала Господу богу и мојој Анђи, што ми те жива вратише! Бог ти дао све у животу, сине мој! Само сам чекала и молила Бога да те загрлим! Услишио ми је молитве! Сад одох њему на истину!

Испушти душу на синовој руци.

Тако је Госпава, за разлику од мајке Југовића, имала среће да је макар један син надживи.

Станко је још дуго задавао јаде Турцима по Дуги и Голији, по Херцеговини, а наслиједио га је син Пеко са пет брата, који су личили на своје претке, моралом и јунаштвом.

Никад се Војводићи нијесу подали Турцима, већ су им гонили и траг по трагу док су их прогонили са својих огњишта, заједно са својим дробњацима и ускоцима.

Војводићи за то и постоје, да би учили генерације чојству и јунаштву.

Из генерације у генерацију, преношен је аманет потомцима: чувати слободу и достојанство по цијену живота.

* * *

Времена су пролазила, потурице замислили да су азијати па се умислили да су газде. Чинећи зулуме брисали су памћење, себи, својим потомцима и онима које су прогонили. Бјежећи од истине улазили су у све веће злочине према Србима.

Омилила им власт што им је султан додијелио, па не умију да се зауставе у злочинима.

Зато су се Срби организовали у хајдучке чете, да би се могли бранити од тих зулумћара.

Тако су минули вјекови. Срби обикли на потурице и свакодневно ратовање са њима.

Било је престижно убити Турчина и обрнуто.

Али су вребали и лијепе дјевојке, и једни и други. Ко ће коме уграбити дјевојку, од стада или са извора. За оне који отимају био је подвиг, онима којима се отима била је највећа срамота.

У граду Никшићу, којим су управљали Мушовићи триста година, владаше примирје. Бијаше пред крај прољећа. И Турци из Никшића некако мирни. Не чине ар, нити изазиваху судбину код хајдука. Издизали су стоку на пашу као и сваке године.

Спорадично би се чуло за неке мање чарке у планинама. Насрнули би хајдуци изненада и заплијенили некоме стоку. Како и не би кад су им Турци заузели најбоља имања а њих прогнали у планине. Морало се од нечега живјети.

Једино се чуло, негдје скоро у Голији, да су хајдуци побили групу гатачких Турака који су се загнали да прођу планинама без договора са

хајдуцима, прецијенивши сопствену снагу, кренуше с пјесмом и алаком, изазивачки.

Нијесу могли тек тако проћи Голијом планином, а да их неко не засрете. Тако и би.

Сачекаше их мрки хајдуци, тако силовито, да ниједан гачанин не изнесе живу главу. Погибоше двојица хајдука и тројица задобише ране. Али однијеше побједу и плијен у планину.

Тек изгријало сунце над Никшићем и требјешким обронцима, мами својим зрацима уздахе раних пролазника никшићким сокацима.

Измамило је јутарње сунце и Хајку бега Мушовића на пенџер од куле, да удахне свјежину зоре. Наслоњена на пенџеру, без фереце, опојена сунчаним зрацима пуштајући их да јој својом топлотом милују набрекле груди које није мушка рука миловала.

Примијети своју мајку да уђе у одају носећи шербет у филцанима, да се оследи на зори са својом мезимицом.

Док испијају шербет разговарају о дивном дану и зеленим никшићким пољима. Изрази Хајка жељу да би радо прошетала никшићким пољима да разгледа околину града. Прошетала би мало и кроз град.

Напунила је шеснаест година, а још није изашла у народ да је виде никшићки Турци и њихове буле и кадуне. Чували су је иза затворених пенџера, како је турски обичај налагао, јер је вјерена још на самом рођењу.

Мајци би жао Хајке која је одрасла у кавазу, а знала је добро све опасности које би могле да искрсну ако јој испуни жељу да прошета ван града.

Али, молећиве Хајкине очи омекшаше мајчино срце, док је гледала своју прелијепу ћерку. Забатали строга правила турских закона и одлучи да удовољи ћерки.

"Хајде, кћери моја драга, нека виде никшићани какав цвијет је одгаио Мушовић у својим дворовима. Само, кћери моја, пази се, немој застидјети кућу Мушовића. Немој да те занесе младост и луде године, да нанесеш љагу и белај нашој кући. Није кућа Мушовића створена за несрећу такве врсте. Немој погледивати никшићке Турке, јер је твоју руку испросио Абди Љуца, турски племић и барјактар никшићког града.

Кад си била мала у колијевци, ставио је кесу дуката на бешику и запресио твоју руку. Без обзира на разлику у годинама, није се могло тек тако одбити

веома утицајног никшићког барјактара и великог јунака.

Твој бабо Халил те обећао. Само те двије хевте дана дијеле од дана кад ће банути на наше дворове вођа јаничара Љуца да уговори свадбу. Бојим се, кћери моја, каквог зла и небата ако би погазили ријеч коју је дао твој бабо Абди Љуци, похарао би нашу кућу са његовим љутим јаничарима.

Бојим се да не би стао ни на томе. Убио би ти брата Муселима."

Док мајка упозорава Хајку шта би могло да је задеси, Хајка је и не слуша. Од како јој је рекла да ће је пуштити да прошета никшићким пољима, њене мисли су некуд одлутале и не чује сјетовање своје мајке.

Тргну се из слатких мисли кад јој мајка пружи амајлију свеца Мухамеда, да је носи са собом негдје у одјећи скривену.

-Чуваће те, кћери, наш Пророк од сваког зла које те задеси.

Хајка враголасто сакри амајлију у њедра.

-Не знам, мајко, ако ме пресретну хајдуци да ли ће ми и Мухамед помоћи.

Моли старица Алаха и свеце да јој сачувају ћерку од каурске руке да јој не науде. У молитвама предаде своју ћерку Алаху, да је здраво врати на двор Мушовића.

Кад мајка напусти одаје, Хајка позва слушкиње да јој помогну у спремању за први излазак пред очи свијета.

Скиде са себе свилене хаљине, обгрли је сунчани зрак са пенцера и указа љепоту младе буле. Слушкиње устукнуше пред њеном љепотом. Сјетише се прича из турских механа и са никшићких сокака. И ако је нијесу гледали, све више су причали о њеној љепоти. Поготово у присуству Абди Љуце, будућег младожење. Не само истину о њеној љепоти, већ и више од тога. У већини случајева, да би му се додворили.

Поредили су је са љубом Ђерђелез Алије о чијој се љепоти надалеко чуло, са богињом Венером, са вилом из горских кланаца ...

Чак су се нашалили, да је којим чудом била на Цетињу извидала би владику Рада, а султан да је види одбацио би круну и турски престо само да би докопао Хајку. И Муса Кесеџија би уризиковао живот и стигао до Никшића, да преотме Хајку Абди

Љуци сматрајући да је бољи од њега и да Хајка припада бољем.

Тако су говорили Турци по никшићким седељкама и уздизали Хајкину љепоту, омамљујући Љуцу који је горио од жеље и с нестрпљењем чекао дан кад ће уговорити свадбу и коначно преузети љепотицу из куће Мушовића.

Ни Срби нијесу мировали, јер је прича о Хајки Мушовића прошла никшићке зидине и дохватила се планине. Па су се хајдуци надгорњавали у причи шта би било кад би се дигли стари српски витезови чујући за Хајкину љепоту која чами у Никшићким зидинама. Корећи се између себе, како нема јунака у хајдука који би уризикао живот и нашао начин да преотме Хајку од Љуце. То би била највећа хајдучка побједа и највећи турски пораз.

Тако су помињали Марка Краљевића, којему би био кратак пут из свога Прилепа да дојаше Шарца под никшићке бедеме, да уговара свадбу са бегом Мушовићем, на срамоту Абди Љуце. Ко би Марку смио противурјечити?

Никац од Ровина је у своје времену узимао харач од никшићких Турака и правио попис шта да му испоруче. Да је данас међу нама све би заборавио,

али би сигурно од бега Мушовића затражио да му пошаље Хајку као харач од Никшића.

Новак с Романије би засигурно пјешке прешао романијске горе, дурмиторске и крновске сунтулије и допро до Никшића да би докучио Хајку. Однио би је на плећима до високе Романије и своје пећине, одакле би "гледао доље на друмове, куд пролазе Турци и трговци".

Тако су хајдуци корили себе својим прецима, не би ли се нашао неко да уризика и покупи најљепши дар и најљепшу причу.

Ужива Хајка у спремању за први излазак. Припремише јој робиње топлу воду. Кад је окупаше, окадише је тамјаном и мирисом са кедрове гране, који омамљује мушку душу. Некаква сила јој не да мира, већ тражи изазов у себи за данашњи дан. Да ли у њој тиња превелика жеља за изласком, или нека врста освете према онима који је нијесу пуштали да изађе и према онима који ће је срести и угледати.

Прво бујну косу, која је својом дужином прелазила хајкин појас, почеше уређивати робиње. Сплетоше јој дванаест танких плетеница, које јој падаху низ леђа као водопад. Подви зелену мараму са усликаним грбом никшићких Турака, који окрену на чело, док

плетенице осташе да вире двије трећине низ леђа. Златне ђердане са дукатима спучи око врата. Затим на уши окачи четворо минђуша, на којима бијаше уграђено шеснаест рубина. Број рубина је означавао број њених година. На руке стави белензуке. На прсте златно прстење, ливено специјално за њу у Стамболу. Кошуљу од свиле на немирним грудима спучи брошем, опточеним црвеним рубинима у облику руже. Преко кошуље навуче танку свилену струку, спучи је златном дјетелином од четири листа, коју јој је поклонио брат Муселим, као амајлију, за њену срећу. Амајлију свеца Мухамеда, коју јој мајка јутрос дарова, завуче у њедра, да је чува од зла и пакости.

Робиње донијеше свилене димије, постављене са унутрашње стране меком кожом од кунице. До сада их није облачила. Донешене су из Стамбола и намијењене за њену младост, да их обуче кад се уда, да заводи будућег мужа, старог Абди Љуцу у његовим одајама. Јер њежно и мекано крзно од кунице је миловало њене ноге и распаљивало страсти до лудила. Тако ће заборавити године свога мужа, и биће увијек приправна да удовољи његовим жељама, што јој налажу обавезе једне од жена у Љуцином харему.

Нека је сила наговори да их баш данас обуче за шетњу.

Димије су споља биле извезене чудним везом. До кољена вуци и рисови, у дивљем бијесу, насрћу једни на друге, а од кољена хајдуци и Турци, са исуканим ханџарима у рукама, витлају једни на друге. Очигледна порука овога веза је била страст и отимање око оне која буде обукла ове димије.

Опаса златни ћемер, поклон свога баба Халила за први рођендан. Притезањем златног ћемера око струка, истаче се Хајкин стас и љепота.

На крају, Хајкине ноге умиљеше у златне нануле, у које су били уплетени парчићи тисовог дрвета, ради урока и сваког небата.

Тако уређена, Хајка крену уз пратњу највјерније робиње. Уз пут узме један божуров цвијет, да забавља немирне руке док без фереце буде шетала никшићким сокацима.

Кад је ишетала пред кулу Мушовића, никшићани Турци се згрануше у чуду.

Гледајући Хајкину љепоту, питали су се да јој није мајка полудјела јутрос, те је пушта да шета сама са једном робињом, без ичије заштите.

Други су додавали, да је она вјереница вође никшићких јањичара, те да зна стара беговица да нема Турчина који јој смије наудити, јер се не би главе наносио.

Хајка и не брига на завидљиве погледе никшићких Турака, пролази градским сокацима уз клепет нанула које одјекују у ушима пролазника.

Њена младост и жеља да се коначно покаже, не дозвољавају ни миран ход нити миран поглед. Враголасто ходање и ватрени поглед, измамљивао је уздахе никшићких Турака. Али су сви остајали приковани за мјесто, у страху од Абди Љуце. Јер, ако јој неко нешто науди, важно је да они нијесу били близу догађаја.

Брзо се градом ширио глас да је иштетала Хајка Мушовића, па су и никшићке буле, наслоњене на својим пенџерима, посматрале Хајку завидећи њеној љепоти.

Многе млађе су пожељеле да јој се деси нека несрећа, надајући се да би могле заузети њено мјесто.

Хајка осјећа завидне погледе са пенџера, али је сигурна у заштиту мајчине амајлије да јој ти пакосни погледи ништа не могу наудити.

Турци, у својој пожуди, размишљају шта би све били спремни да дају, само кад би смјели од Абди Љуце.

Шапатом би се исповиједали једни другима, у повјерењу, да нико не чује:

Дали би мерџане и злато, џефердаре својих славних предака, само да са њом продиване. А тек да јој косе замрси и да спушти руке на њене бијеле ружине латице, сваки би дао благо и имање.

Али пусти страх од Љуце, сабија страст и жудњу.

Нигдје се Хајка није заустављала по градским сокацима. Прошла је градску капију и дохватила се мирисног никшићког поља. Разигра се срце у дјевојке, од љепоте природе и мирисних цветних поља. Опијена слободом дана, који се можда никад неће повратити, Хајка није ни свјесна колико је одмакла од града.

Прошла је и турске страже на обронцима Требјесе. Стаса на хладни требјешки извор. Сједе коначно да почине са својом робињицом, да се умије и напије бистром изворском водом.

И док је разгледала шумовите предјеле Требјесе испред Озринића, огледајући се у бистром планинском извору, занесена својом љепотом, осјети узнемиреност робињице, која је вукла за рукав без

даха показујући у правцу шуме одакле је водио танки путељак близу извора.

Окрете се и угледа прелијепог младића, на коњу дорату, спучен златним токама, огрнут зеленом доламом, под оружјем. Нагна ознојеног дората до извора да га напоји.

Не вјерује својим очима да ли је видио стварну дјевојку или му је срећа донијела да се сретне јутрос са вилом из синоћњег сна. Јер је у хајдука остало вјеровање: ако видиш вилу у стварности постаће ти заштитница и нико ти неће ништа моћи. Само се мора пазити да се вила не наљути.

Стрекну Хајка пред хајдуком, који се појави изненада из требјешке горе и скочи са дората гледајући у њене прелијепе очи. Али се брзо прибра. И ако је осјетила неки до тада непознат немир у грудима, одлучи да са хајдуком промуабети.

Робиња се скружа са стране, на једну камену плочу крај извора, у страху шта ће се десити.

Хајка проговори:

-Откуд хајдук јутрос на имање бега Мушовића? Зар мислиш да је бег толико ослабио па можеш комотно шетати његовим имањем? Видим да си сашао однекуд с планине, да нијеси са Биовска, тамо су моји издизали стоку љети? Зар не знаш да су близу

турске страже? Пазе имање мога баба Халила. Могу банути сваког часа да ти пукне погибија! - омаче се Хајци те се представи хајдуку.

Кад сазна хајдук чија ћерка стоји испред њега насмија се па поче одговарати на Хајкина питања:

"Не плаши се, Хајко, јутрос од мене.

Синоћ сам кренуо из Херцеговине, и сађох да освјежим себе и Дората на извор, па ћу одмах продужити.

Тамо, одакле сам ја, твоји Турци не издижу стоку. То су слободне планине које чувају хајдуци. Тамо царује Бог на небу, а хајдук на земљи.

Предање каже да је султан некад ологорио код Царева камена, по њему се то мјесто тако и прозива. Рука му је и срце задрхтало пред налетом горских хајдука. Једва је живу главу изнио.

Само од Бога имамо страх, лијепа Туркињо, све остало је под нашим ногама.

Ја сам Стојан Вуловић, унук попа Вуловића и, по мајци, унук Станка Војводића, хајдучког харамбаше са Голије. Па сам ишао до Херцеговине да набавим мелем за рањене хајдуке. Јер нам твоји Турци мира не дају. Сваки дан се гонимо и убијамо око граница. Али нијесам могао одољети жеђи и умору, па свратих да се освјежим.

Нијесам се над'о да ћу јутрос на уранку срести прелијепу Туркињу.

Љепша си од јутрошњег сунца које те тако дивно приказа и изведе пред моје очи! Очи су ти бистрије од овог требјешког извора.

И немој мислити да ме страх од твојих никшићана, ако бану јутрос!

Кржавио сам и ја више пута сопственим ханцарем никшићким Турцима. Отац ми је побио осам угледних никшићких Турака и осветио своје синове. Али су и њега савладали Турци, кад му пребише ханцар. Погуби га Абди Љуца, на прилазу Гори Ђеранића. Зато бих се радо срео са никшићанима, поготову са Абди Љуцом који ми погуби оца! На мене је аманет остао да га осветим. Не бих побјегао са мегдана, тврду ти вјеру дајем Туркињо!

А што пријетиш са турском стражом, да их зазовеш, зар ти нијесам преблизу да те уграбим? Који би ме смио напасти, док је ћерка капетана Мушовића у мојим рукама?

Али мој адет и хајдучки понос не дозвољава да отимам дјевојку присилно. То је за мале људе. Ти си створена, Хајко, за освајање. Да те неки сератлија заволи. Но, судбина и обичај праве границу!

Имам задатак, Туркињо, да стигнем здраво на конаке, јер у хајдучким пећинама завијају хајдуци, као горски вуци, од нанесених рана и болова. Надају се и мотре да ме што прије угледају јер им носим мелеме да ране извидају.

Зато те кунем, твојом љепотом, немој се огријешити о своје дјеговање и моју рањену браћу да јавиш турској стражи да сам ту на требјешком извору.

Покажи ми богазе да с миром прођем и спасим невољнике ако их затекнем у животу.

Знаћемо да цијенимо твоју наклоност.

Моја ће ти мајка послати златни ђердан, кад чује да си помогла њеном сину."

Омекша Хајкино срце од Стојанове приче, па сједи крај извора у дебели хлад.

Радо би га позвала да јој се придружи, али јој дјевојачки принцип не дозвољава.

Ни Стојан не смије дуго да одмара. Боји се да не бану Турци, а мора за вида стићи до рањених хајдука који га једва чекају под боловима.

Радо би се придружио Хајци под смрчком. Нешто му прирасла срцу.

Хајку освајају неке мисли и осјећај до тада непознат.

Док је Стојан прилазио своме коњу у намјери да крене, крочила је према њему Хајка, у чудно извезеним димијама које су је, са унутрашње стране постављене кожом од кунице, омамљивале и распламсавале младалачку машту у присуству хајдука.

Учиње јој се мајчин глас, дозива је и опомиње да ће је наћи јади од хајдука.

Али, разум јој помути ватра из Стојанова ока, те заборави на свога вјереника и на упозорење мајчино.

Несвјесно је прилазила Стојану, гипким ходом, док су јој пламови унутрашње ватре лизали уз образе.

-Можеш ићи, хајдуче, куд те воља носи! Показаће ти робиња богазе, куда турска стража не залази. Једино тим путем можеш избјећи невоље. Сви остали путеви су ризични.

Стојану лакну, кад зачу Хајкин одговор. Мало се поврати и осјети чудне искре у оку лијепе Туркиње, које га запљуснуше некаквом омамом, уздрхта од главе до пете и заборави да је већ кренуо да узјаше Дората.

Хајка настави умилним гласом несвјесно се приближавајући Стојану, ни сама не знајући због чега му ово говори.

Прича се сама намеће и ствара изазов.

"Слушала сам, док сам била мала, од мога баба Халила и осталих никшићких Турака, за дробњачке хајдуке.

Нијесу нам дали мира на крновским катунима. За њих не представља ништа ни везир ни султан, а камо ли мој бабо Халил. Плијене нам стада по Крнову, убијају Турке и отимају лијепе буле. Тако се ријтко ко од никшићких Турака одлучује да још издиже стоку на Крново.

Вољела бих, Стојане, кад би могао доћи у моје сараје да ми причаш неколико дана о вашој хајдучији и четовању. Можда смо заиста, ми Турци, наопаки зулумћари, па сте приморани да браните огњиште и породице. Знам добро, из прича моје мајке и осталих була из харема, каквим злодјелима се хвале никшићки јањичари, а предводи их мој вјереник и највећи крвопија Абди Љуца.

Моја младост ће, хајдуче, увенути поред тог зликовца, који ме испросио од мога Баба још на рођењу. Твоје ти вјере и хајдучких рана, поћи са мном до мојих сараја да ми испричаш праву истину о

вашем животу. Биће ми лакше да венем у харему Абди Љуце."

Говори Хајка Стојану оно што јој налаже унутрашњи порив а не свијест.

"Ова моја пратиља је из Мораче. Једва чека да утекне из никшићких зидина, гдје не гледа сунца ни мјесеца. Вјерна је и одана. Можемо се на њу ослонити да ће извршити задатак и однијети хајдуцима мелеме. А вјешта је и рану да превије, па ће бити од користи твојим хајдуцима, а једва ће дочекати слободу.

Кунем ти се срцем из њедара и братом Муселимом, нећу те одати никшићким Турцима. Испиаћеш слатку медовину и жежену ракију, док будеш боравио у мојим одајама.

Моја пратиља има вишка робе на себи, даће ти. Фереца јој и не треба. Пресвуци се у робињу, само тако те могу увести у Никшић."

Хајка, још несвјесна шта је изговорила пред хајдуком, гледа појудно у Стојана.

Стојан збуњен, ни сам не вјерујући својим ушима шта је чуо и какву му понуду нуди прелијепа Туркиња, мјерка је и гори у себи.

Хајдучка крв и љепота младе Туркиње не дају му мира, нити му дају да устукне пред изазовом какав му пружа Хајка. У борби са својим осјећањима, држећи Дората за дизгине као да са њим разговара:

-Откуд јутрос ова чудна Туркиња на требјешким изворима, овако заносна и омамна, да ме заводи и призива у своје сараје. Као да су је анђели послали, или је сам ђаво умијешао прсте?

Не зна шта да чини. Може изгубити главу идући за појудом. Проклеће га хајдуци из горе. А још горе, да му се наругају никшићки Турци.

-Још нешто, каурине! - не одустаје Хајка у своме изазовном заносу.

"Радо ћу те примити у моје одаје. Да сједимо на срцади и водимо еглен о твојим хајдуцима и мојим Турцима.

Али се бојим твоје младости и хајдучке крви, да не погријешеш и запалиш ватру ради заноса и моје близине. Могао би се онда белај изродити, да изгубиш главу под турским ханцарима. Не бих могла пребољети да таква момачка делија, јединац у мајке, изгуби главу због мене и мога наговора.

Да ти мајка изгуби и последњег сина од заклетве! Да тужи по Дробњаку, проклињући мене и моју будућност што сам те намамила у моје одаје.

Свак би рекао да сам те намјерно довела под турске сабље.

Ако би био присебан и обуздао хајдучку крв, могла бих те чувати да те нико не пронађе. У супротном, као што ти рекох ја сам заручница зликовца Љуце од кога зазире читав Никшић и хајдуци из горе.

Има кулу сазидану на девет бојева. Осам жена у своме харему и мени, кукавици, прави девето мјесто, гдје ће моја младост да увене.

Радо бих се објесила, хајдуче, него не могу да обрукам свога Баба и нанесем му љагу због задате ријечи. Ко зна шта би му Љуца учинио. У подрумима куле овога зликовца налази се апсана у коју доводи хајдуке и ставља их на страшне муке. И док их муче његове кабадахије, он ужива поред отвореног пенцера слушајући њихове јауке.

За три дана ти не бих испричала зло и биједу коју Љуца носи у себи.

Ако би њега некако разминули, чека нас бабо Халил који ме пази као очи у глави. И сам знаш какав је с ханцарем у руци. Памте га твоји дробњаци по његовом оштром јатагану. Ако би те срео, не би те пуштио жива."

Још Хајка имаше намјеру да говори али се Стојан окрену према њој, пушти дизгине Дорату и дохвати је за руку.

Уздрхта Хајка, као прут над водом, од додира хајдучке руке.

"Слушај ме добро, лијепа Туркињо:

Ти поштујеш своје обичаје, али зазиреш од моје младости а не од своје. Страшиш ме турским јањичарима и Абди Љуцом. Помињеш јунаштво твог баба Хаклила.

Сретао сам се са њима на мегдану! Доста су нам јада задали, али и бјежали преда мношвом и мојим хајдуцима.

Знам да је ово другачије! Сам да идем у сред Никшића и да им носим главу на поклон!

Али никад нећу бити ближи Никшићу нити Љуци, а ни теби, лијепа туркињо! Прихватићу твој позив и уризикати да изгубим главу, под једним условом:

Да нам свједок буде мјесец, заштитник стамболија! Да положимо ријеч једно другом и зарок, да спавамо да се не дирамо! Ти уложи ђердан са твог прелијепог врата, ја ћу заложити мога коња који вреди колико Љуцино благо!

Ти, Хајко, бирај конак!

Да ли ћемо под требјешким јелама, или у свили и кадифи у твојим одајама?"

Кад заврши са својим предлогом, Стојан стрекну у себи од свега што је рекао. Али му хајдучка крв и момачки изазов не дају да се повуче.

Хајкина младост није чекала дуго са одговором.

Док су јој груди немирно поигравале испод кошуље, обрати се Стојану покушавајући да изгледа отмено.

"Дивно си ме навукао на замку, хајдуче! Али, ко превари срамота га била!

Сакрићемо твога коња овдје у близини, да ти буде при руци, да га не би пронашли никшићки Турци.

Пресвуци се у женске хаљине што ти је Милица припремила и нико те неће познати. И ферецу навуци на главу.

Што помињеш Требјесу и њене јеле, ту није удобан конак за Хајку Мушовића. А ако би то и урадила, кренули би за мношвом у потрагу. Зато се морам на вријеме вратити.

Вратићемо се у сумрак, тако ћемо лакше преварити стражу. Кад прођем поред њих и зањишем куковима, неће се теби ни разумати.

Робиња нека иде!

Предај јој мелеме и реци код кога да однесе. Учињеће све како јој кажеш."

Док су они разговарали, робиња је донијела женску одјећу са ферецом за Стојана, по налогу Хајкином.

Предаде Стојан мелеме Милици и даде упуства.

-Кад дођеш до мојих чардака, предај све то мојој мајци и реци да сам те ја послао. Кажи, да сам се морао задржати и да ћу доћи сјутра прије мрака. Ако не дођем, онда им пренеси истину. Значи да су ме Турци заробили или убили.

Оде Милица са мелемима.

Хајка и Стојан скрише Дората. Стојан зађе за омар, обуче женске хаљине а своје одијело сакри у омар. Испод хаљина опаса тромолос, да би могао зађенути ханцар и кубуру да се не примијети. Није хајдук мога себи дозволити да голорук уђе у турски осињак. Ако би се неки белај десио, макар да уграби да замијени себе.

Стојан, занесен Хајкином љепотом, вођен поносом и хајдучком крви која му бијаше узаврела, није био свјестан опасности када даде ријеч Хајци да ће провести у њеним сарајима ноћ.

Шта би са мном, куд ми памет оде јутрос или ме омађија љепотом, те ћу улудо изгубити главу?

Ни Хајка није у бољем стању, као да је сам шејтан ушао у њу, искрено уз пут размишља како да одржи ријеч да Турци не открију Станка у њеним одајама.

Не би могла преживјети ту срамоту, да Стојан изгуби главу због њене ријечи. Ако би се то случајно десило, узеће живот себи да је не докучи Абди Љуца и одведе у свој прљави харем.

У сликама које је стварала у глави, како све да изведе и да Турци не препознају Станка, стигоше до градске капије.

Иде Хајка без зара на лицу према стражарима који је гледаху збуњено и појудно. Прије и дарова им по дукат.

-Удајем се скоро за Абди Љуцу, па вас дарујем у знак захвалности што ме пуштате ван зидина да се прошетам. Можда ћу још једном пред зору изаћи са мојом робињом, да се прошећамо никшићким пољима, да се надишем слободе. Кад будем у харему нема ми више изласка. Зато вас молим о овоме немојте никоме причати. Још ћу вам даровати кад се други пут сретнемо.

-Ми смо двојица само до пола ноћи. После нас су други. Али је један од њих мој брат. Хоћу ли му рећи да ћеш изаћи испред зоре са робињом?

-Реци му, частићу и њега. Само да ником не казује.

Хајка, још ошамућена развојем догађаја, није свјесна шта се збива у њеној глави.

Мрак је већ наткрилио никшићке зидине. Стојан и Хајка се ушуњаше у њене сараје.

Хајка послужи Стојана медовином и сједе на серцаду да слуша хајдучке приче.

Стојан потури ханџар поред себе, да му буде при руци, па отпоче причу о својим дробњацима.

Прича Стојан потанко о свему, о себи и својој породици. Прича јој о Илији Косорићу, чувеном војводи из Дробњака, и крвном сродству са њим.

Илијина жена, Анђелија, је убила пашу Селмановића из Пљеваља, што јој је на превару посјекао мужа а њу хтио да осрамоти. Њихова унука, моја бака по мајци, Анђелија Војводић, убила је твога дједа бега Мушовића јер јој је заробио мужа Станка Војводића а њу тражио у залог да би је повео у харем и осрамотио Станка.

Прича јој Стојан о племену Кричи које су прогнали дробњаци на челу са Косорићима, о ускочким о дробњачким братствима која су нашла склониште у овим нашим планинама, бјежећи од турског зулума. О турској неправди и сили, која је дошла да пороби српски народ да нам узме срећу и слободу.

-Друго нам ништа не преостје, Хајко, до хајдучије, да би се боље одбранили од твојих Турака и да би сачували слободу, која је наше највеће имање.

Хајка слуша Стојанову разбориту причу и ређа слике мученика из тих прича.

Поче да саосјећа са Стојаном и да сумња у исправност турског понашања према Србима.

До сада је сасвим друге приче слушала.

Убјеђивали су је да су хајдуци турске крвопије, који праве зулим Турцима, и да их морају све до једног побити да очисте зликовце са своје територије.

Сад је схватила да су управо њени Турци на туђој територији и да праве неправедне зулуме Србима.

Збуњује Хајку тмина у турским главама, док Стојан не престаје са причом.

Зашто се крије истина и историја?

Зашто се кољемо између себе, кад смо једне крви и кољена?

Зла времена су нас натјерала да се раздвојимо.

Неки промијенише вјеру због вечере, за лагоднији живот, неки због крви, бјежећи од освете и од самога себе најсигурније би им би да промијене вјеру. Неки због прогона од владара. Неки због ината, зато што их господар није наградио по заслуги. А неки се нијесу питали, кад су их одводили као дјецу у

јањичаре и од њих правили највеће зулумџаре свога рода.

Али је једно истина: сви су једног коријена и истог генетског поријекла. Сви су постали злочинци и вршили злочин вјековима над бившом браћом. Тако да су потврдили чињеницу да нико не може измислити већи злочин никоме као превјерени брат над својим братом.

Очигледно је прорадио комплекс због поријекла. Страхом и зулумима над српским народом су хтјели да затру траг истини о свом поријеклу.

Представљали су се азијатским Турцима и ако многи Турску нијесу ни видјели. Све зулуме су чинили у име вјере и султана. Измишљали најстрашније муке, само да се заборави истина да су поријеклом Срби.

На питање зашто то раде одговор су давали оштрицом ханџара по српском врату, набијањем Срба на колац, у новије вријеме бацањем у бездане јаме.

Све је то Стојан са Хајком прео у причи, под одсјајем мјесечевих зрака са њеног пенцера.

Испричао јој и о њеном поријеклу, да су јој преци од Јоксимовића из Вранеша.

Жао је Стојану младе Туркиње, јер она не може промијенити силе и зла која владају у љуцкој души. Али је морао испричати истину, да би разумјела његов отпор и отпор народа коме припада.

Хајки полеће суза низ образ од Стојанове приче.

-Нијесам до ноћас, Стојане, знала истину коју ми исприча. А слутила сам да моји нијесу у праву за зулуме које су вам нанијели Турци. Да попијемо кахву и још по једну медовину. Прича ме твоја размекша.

-Мило ми је, Хајко, са тобом причати, али, ако се сјећаш, нијесам само због тога дошао, ноћ одмиче а шта је са нашим зароком?

-Ријеч се не смије погазити, каурине!

Ватра од младости, подгријана медовином и Стојановом причом, као да разгара и ватру на огњишту, која се такмичила са мјесечевим зрацима да освијетли двоје младо и подгрије им машту.

"Него си у живу ватру ноћас угазио, хајдуче!

Бојим се да неће бити као што си научио!

Још не знаш шта те чека на мојем миндерлуку!

Јемца ти дајем, изгубићеш Дората ноћас и пјешке се вратити кући, на срамоту твојих дробњака!

Нема ти спаса, па да ти је срце од камена!

Мада, није гријех хајдуку из горе украсти јабуку из раја!

Ја знам добро, каурине, шта ће ноћас бити!

Замишљај, како ћу сјутра пројахати твога Дората никшићким сокацима, као плијен од хајдука Вуловић Стојана! Па нека се чуде никшићки Турци откуд Хајка Мушовића на хајдучком коњу! Зорила би се у инат Абди Љуце! Он није могао уграбити Стојану Дората, а ево га Хајка јаше никшићким сокацима!"

Стојан шути и не проговара, већ шета кроз Хајкине одаје.

Утрнуше пламен лучевих бакљи, које су уз огњиште и мјесечев зрак са пенцера давале драж на лицима двоје младих у Хајкиној одаји.

Стојан се прекрсти и помоли Богу, док је Хајка клањала поред миндерлука и молила се Алаху. Кад завршише са молитвом, поскидаше хаљине и легаше у постељу.

Стојан завуче ханцар и кубуру испод јастука, како му је налагао хајдучки опрез.

Огрнути Адамовим костимом, умиљеше уздрхталог срца испод покривача. Не проговарају ријечи. Само раде по договореном зароку.

Нека сила им затворила уста, не проговарају.

Стојан мисли да би му било лакше истрчати сам међу Турке са ханцарем у руци, него што може одржати ријеч.

Ко ли ће ноћас добити најслађи мегдан, 'валимо те руко небеска, моли се Стојан у себи Свевишњем.

Хајка је на стражи поставила робиње. Вјеровала је у њих јер су све биле српкиње, па је знала да ће чувати тајну да би заштитиле Стојана.

И она је на другом крају миндерлука горела у мислима као и Стојан, молећи се Алаху за опрост грешних мисли и да јој подари снагу да издржи, да савлада у себи осјећања која је невидљивом силом вуку према Стојану.

Обасјао мјесец са прозора миндерлук и у њему Хајку и Стојана, као да је зора сванула.

Негдје у даљини, у некој механи се чује турска пјесма и звук зурле.

Колико ли је ноћас испијено медовине под окриљем мјесечеве ноћи у граду Никшићу и загрљају младих була?

Мирише Хајкина одаја на кедар и неке Стојану непознате мирисе. У оваквој одаји би попустио и Обилић у оклопу, прије него је кренуо на Мурата, а не он Стојан из Дробњака, без ичега на себи, опијен медовином и Хајкином љепотом.

Не може Стојан да докучи до краја Хајкине намјере.

Да ли је баш жељна његове приче, или момачке љепоте и хајдучког бијеса, или хоће да испита чудесне законе природе, или је у питању младалачка радозналост и луда храброст?

Можда је несвјесно изазвала неизвјесност и опасност у чину скривања и исчекивања.

Стојанове године и пустоловни изазов не дозвољава разуму да спозна женску ћуд.

Дрхти Стојан као да га је грозница дохватила, бори се с природом и некаквим силама које га нагоне на немир.

Хајку хвата стољтна грозница, на крају миндерлука. Измакла се да не би дотакла горског хјдука. Стеже у руци амајлију свеца Мухамеда, молећи да издржи.

Обоје се надају да ће зора брзо сванути и да ће испунити дату ријеч.

Али је немогуће загасити сунце. Нагон никад није питао разум. Дрхти Стојан а дрхти и Хајка, бранећи се од унутрашње помаме. Како и не би, кад су највећи изазови управо кад је човјек у опасности, кад узима нешто о чему није сањо да га може запасти.

Природа је одредила сва правила, само је човјек не разумије.

Негдје испред саме зоре, Хајка осјети да јој нема спаса и да је природа савладала. Моли свеца Мухамеда да јој опрости гријех. Не знам шта ми се дешава, каква је ово рука која ме води у непознато а слатко, чему не могу одољети.

Проклет био онај ко је измислио накарадне обичаје! Проклет био онај ко нас страши разним силама ако не поштујемо измишљене обичаје. Кунем се у своје очи, па макар ме сјутра бацили са никшићког бедема, да ми више нико неће одређивати кога ћу љубити!

Љубићу и вољети онога којег моје срце одабере. Е неће Абди Љуца, вођа јањичара, олињали старац, китити са мном харем и своје дворе! Неће за мене доводити сватове! Биће онако како сад одлучим!

Окрену се Хајка према Стојану, примаче му се на ухо и прошапута, док јој врели уздаси заплъскују Стојанов врат.

Поче му мрсити дугачки перчин, уз благу клетву:

-Окрени се, Стојане, не окренуо се мајци, видиш да ћу полудјети, док ти спаваш и не хајеш, жалећи свога коња, дабогда га појели вуци, а моје ћердане

нек носе ђаволи и твоји хајдуци! Зар још спаваш,
кукала ти мајка, видиш да ће за мало зора!

Куне Хајка као да су је на ватру ставили. Али није
слутила да ни Стојану сан на очи није долазио
стрецајући од младе Туркиње.

Не због тога што је жалио Дората, већ због
младости и неискуства јер му је ријеч била преча од
живота. Радије би изашао пред бега Мушовића на
мегдан, него што може одржати ријеч коју је Хајци
обећао.

Мучи се и он са обичајима и такозваном срамотом.
Ако уради оно што га природа нагони, па се неки
белај роди, пући ће брука у Дробњаке због чега је
изгубио главу. То би била црна погибија.

Али кад осјети Хајкине руке у своме перчину и
дах на врату, као да му сипа дукате у њедра, окрену
се хајдучки склопивши јој руке око струка. На
Хајкиним уснама му застадоше уздаси, док је очима
гасио момачку жеђ са њених очију. Пољупцима јој
везе бисере низ врат и њедра. Нека га сила зауставља
и нагони да погледа на пенцер. Више хајдучки
инстинкт него разум. Да провјери кад ће зора.

Није се смјело, код Срба у том времену, обратити
рајска јабука прије него обичај налаже. Нашао се на
великој муци шта да ради у слатком заносу.

Зар да због чари Хајкиних заборава на свој обичај?

Хајка шапће својим врелим уснама, док јој рука дрхти милујући његово тијело, наговара га да заборава своје обичаје као што је она заборавила своје.

-Ако не можеш прекршити обичај, бјежи Стојане прије зоре! Украо си ми срце, каурине! Заклела сам се ноћас да ме Љуца неће уграбити, само мртву!

Стојан само прошапута - Неће те ни гледати више! Од ноћас си само моја, Хајко, и ничија више!

Није далеко била зора. Каквог су се напајали пића, док се зрак мјесеца повлачио са пенцера припремајући простор долазећој зори, то само они знају.

У само свитање обукли су оне исте хљине.

Стојан остави поруку Љуци на зиду, исписану врхом ханцара: Ако му је стало до вјеренице, да изведе своје јањичаре на крновске Закосе, а он ће своје хајдуке, па ко побиједи - његобва дјевојка!

Рок ти дајем за петнаест дана, до тада нећу свадбовати нити се вјенчавати.

Курва био ако преварио!

Сакри јатаган и кубуру испод хаљине и навуче зар преко лица.

Нико их није зауставио до градске капије.

Хајка испуни обећање и дарова стражу, затим продужише никшићким пољем према Требјеси.

Стојанова коња нађоше у густој шуми.

Стојан појаха а Хајку метну испред себе, па обрну уз Требјесу да заобиђу турске страже, не би ли избио на Крново и прешао према Дробњаку непримијећен.

Ошинуо свога Дората који трчи као помаман, не осјећа на себи терет, као да и он зна да треба што прије одмаћи од Никшића, да их не пристигну јањичари са Абди Љуцом. Нијесу се заустављали док су заобишли турске катуне на Крновиу.

Одјახаше крај планинског извора.

Стојан прострије своју доламу и на њу се спушти са Хајком. Пуста младост и врела крв не да мира, скреће им мисли са опасности која их може увребати од турских чобана ако случајно наиђу.

Причешћује Стојан жедно момачко срце са Хајкиних усана. Кад се повратише из љубавног заноса, Стојан поче причати Хајци о своме имању:

-Имам најљепше катуне у Дробњаку, окружене стољетном шумом и изворима питке воде. На самом извору ријеке Бијеле налази се чардак мога дједа попа Вуловића.

-Није важно шта имаш од имања, Стојане! Ти си моје све имање које ми треба! - прекиде га Хајка, гледајући га зажареним очима.

-Морамо стићи за вида кући, - рече Стојан - стара мајка ми се већ ужељела и једва чека да се вратим, страхујући да ме негдје Турци не засрету и доживим судбину моје браће.

Обуче Стојан доламу, подиже Хајку на коња па се вину са бињикташа и смјести у седло иза Хајке.

Језди дорин познајући пут и осјећајући близину куће свога домаћина, гдје га чека добро тимарење, па му још виша снага надлази као да има крила.

Хајка се замислила и не проговара, гледајући обронке Дурмитора и Сињајевине.

-Што си ми се нешто замислила? Да се нијеси можда покајала?

-Не, Стојане, тако ми Алаха, него ме нека летка стегла у грудима због оне поруке што остави Абди Љуци. Бојим ти се Стојане! Љуца је крвопија и вјешт са ханцарем! Бојим се да не погинеш улудо! То је ђаво на мегдану! Тако причају Турци. Немој да ми погинеш на крновским Закосима! Мени повратка нема ни код Љуце, ни код мога Баба! Или бих скочила у твоју Бијелу са каменом о врату.

Смјешка се Стојан, милујући јој косе расплетене.

"Јесам млад и плаховит, али су ме моја браћа и отац научили добро вјештини ханџара. Да сам се бојао Абди Љуце и твога баба Халила, не бих им оставио поруку нити зазивао на мегдан, још мање бих прихватио твоју понуду да ноћ проведем са тобом.

Свезаћу га живог, кунем ти се Богом јединијем, и послаћу га твоме Бабу! Тако ћу га више осрамотити! Он једва чека, са својим годинама и са толико посјечених српских глава, да погине на мегдану. То би му била част. Хоћу још једном да га обрукам. Сад је осрамоћен, кад сам му тебе преузео! Тек ће бити кад га жива вежем."

Хајка држи Стојанову руку на својим грудима, диви се његовој храбрости и некако му вјерује.

У причи и миловању, на Дорату, стигоше пред чардак Вуловића.

Стојан скиде Хајку у наручје са коња и понесе на горњи бој од куле. Назва мајци бога и рече да јој доводи невјесту без сватова.

-Тражим твој благослов, данас, мајко, за ово што учињех!

Скочи мајка гледајући у Стојана са дјевојком у наручју, не вјерујући својим очима.

-Чеговић ти је дјевојка, Стојане, те је сам доведе, или сама дође? Као да си је на путу нашао!

Не уграби Стојан да одговори од Хајке.

"Ја сам, мајко, була из Никшића! Терка сам бега Мушовића, твога крвника! Стојан ме није отео! Али се јесмо нашли на путу! Кунем ти се, својим очима, завољела сам Стојана! Да није тако, не бих дошла у ове планине и напустила градски живот!

Знам да ваша вјера и обичаји не дозвољавају да Срби жене буле.

Ни наша вјера не дозвољава да узимамо Србе!

Али, ето, судбина нам је одредила да прекршимо обичај и ја и Стојан! Наша љубав је очигледно заборавила и на вјеру и на обичаје, то је снага која ће нам дати будућност!"

Прекиде је старица загрљајем и пољуби у чело у знак благослова.

"Добро ми дошла, снахо, и нек вам је са срећом заједнички живот, да ми изродите здраву унучад, а обичаји ће се временом повинovati искреној љубави.

Нијеси ти никоговина, него од јуначке куће Мушовића! То што су ми убили мужа и синове, донијела им срећа на мегдану! Ти за то нијеси крива. Они су крвници цијелог српског народа, не само моји! Стојан ће се са њима обагонити са својим хајдуцима, бранећи сопствена огњишта! А мени и теби је суђено да сједимо на огњишту, ти да одгајаш

ако Бог да Стојанову дјецу, а ја унуке, да их учимо због чега им отац одлази у хајдуке, са ким се бију немилосрдно, због чега сви ми крај огњишта стрепимо да ли ће се жив вратити! Тако стрепе и остале мајке српеке, дјеца и вјерне љубе!

То нам је судбина додијелила, снахо! Да живот проводимо у црним крпама, тужећи у себи да нико не чује и трпећи што жив човјек не може! Захваљујући онима од којих си! Ако си свјесна овога што ти рекох и спремна да прегориш оне што си оставила, добродошла у кућу Вуловића! Ако нијеси, разумјећу тебе и твоју занесеност и вратићемо те здраву и живу твоме Бабу! Јер Срби не цвијељају немоћне жене, нити одводе туђу дјецу да би од њих правили некакве јањичаре! Срби само своју дјецу подмећу под туђинске ханцаре, зато што морају бранити сопствени праг!"

-Свјесна сам свега, мајко! Сама сам изабрала пут који ме чека и бићу вјерна и одана Стојанова љуба и жена каква доликује кући Вуловића!

Загрли је старица још једном и благосиља.

Истури Стојан абердарку, даје знак у Дробњаке да је дошао и довео дјевојку.

Утрча у кућу и Милица, Хајкина робиња. Рашири руке да загрли Хајку, радујући се што је види.

-Хвала Богу што дођосте живи, и теби, сестро моја, што ме избави из никшићких бедема! Није мени било тешко служити тебе, већ никшићке Турке и гледати тамни вилајет не осјећајући зеру слободе. Служићу те овдје, на чардаке Стојанове, али ћу бити слободна и своја на своме.

Док су Стојан и Хајка причали са мајком о њиховом сусрету, и ноћ је прекрила Дробњак.

Нешто прије него је сунце достигло зенит, стара беговица брижно уђе у Хајкине одаје да је пробуди, мислећи да спава.

Кад видје да нема Хајке и прочита поруку на зиду исписану врхом ханџара, закука из гласа.

Утрчаше, син јој Муселим и бег Халил.

Кад и Халил прочита поруку, сједе замишљено на миндерлук.

Позва робиње да му испричају све потанко шта су знале о Хајкином нестанку.

Оне, у страху од Бегова бијеса да их не погуби, испричаше све како је било.

Бег скрушен, гледа у своју хануму.

"Ја! Ми занесени ратом и отимачином, славом и престижом и не видимо љепоту живота! Све нам се стекло у лакомству и кукавичлуку. Љуцки осјећај је за нас престао да постоји!"

Овако нешто је морало да нам се деси! Само у лијепим стварима човјек се враћа стварности. Све осим љубави је магла и превара. Хајка је очигледно сама одлучила.

Ако се управљам вјером и обичајем, нанијела ми је велику срамоту!

А зар и Стојан овим чином није прекршио своје обичаје и своју вјеру?

Они су на истом! И ми смо на истом!

Не бих желио да пореметим срећу мојој мезимици. Како јој год буде, сама ће носити на плећима срећу или терет.

Не бих јој реметио одлуку, и ако ће се морати одрећи нас и учити дјецу да смо им ми крвници.

А зар нијесмо!? Зар мој унук неће сјутра убити њено дијете, ако се сретну на мегдану? Хоће, јер ће бити тако, да заступа интересе Турске царевине на овим просторима. А њен син ће да брани сопствено огњиште од нас. Гријех носе моји предци, носиће и потомци, а не њена дјеца.

У осталом, ко је питао мога претка Миљана које ће вјере бити када су га одвели у јањичаре и надјели му име Ахмед! Вратио се у завичај и није се вратио у вјеру, а могао је!

И ми, његови потомци, још мало ће триста година како управљамо Никшићем, и нико се не врати у стару вјеру.

Умјесто нас, то учиње моја Хајка!

Она се само вратила старом јату!

То је за сигурно промисао Онога што све види и све зна! Ми ту ништа не можемо исправити.

Како исправити нешто што се зове љубав? Љубав не можемо ни утамничити, ни посјећи, нити набити на колац!

Љубав је живјела и прије нас, и надживјеће нас!

Сви смо ми пролазни, а љубав остаје!

Једино се љубав побједоносно смије нашој неконтролисаној сили."

Беговица не може да вјерује својим ушима, како Бег гласно размишља.

-Шта ће Љуца рећи? - омаче јој се.

-Љуца ће донијети одлуку како једино зна! Неће му бити паметна. Знам ја дробњачке и ускочке хајдуке! Знају шта је Стојан учинио и биће веома опрезни. А Стојан није ко му драго, већ барјактарска кућа. Ко год мине Крново, за једно вријеме, неће се натраг враћати, па макар то био и Абди Љуца.

У њиховом разговору, бану и Љуца на врата. Запјенио од јада и бијеса, виче, још док се пео уз басамаче.

-Јесте ли се сви завјерили против мене? Хоћете да ме осрамотите пред никшићким Турцима! Дићи ћу јањичаре и све вас побити! Ено их испред куле! Само чекају мој миг! Што се не спремиш, Халиле, да идемо, да сперемо образ! Да вратимо Хајку, живу или мртву!

-Мртва ми Хајка не треба, Љуца! А живу је за сигурно нећемо вратити! Што се тиче образа, тешко је вратити оно што смо давно изгубили и ја и ти! Сломиле су ме и године и ситуација, па нешто немам снаге да идем уз крновске сунтулије да се гоним са хајдуцима. А теби, срећан пут! И приличи ти да се тако понашаш и да се са њима гониш!

Љуца крену преко врата, па се поврати:

-Кад се вратим са Стојановом главом, а надам се и са оном кучком што ме изневјери, све ћу вас на колац набити! Не чекајте ме у Никшићу!

-Све је у Алаховим рукама, Љуца! Ја са овог прага, под старе дане, немам куд, па бујрум! - одговори Халил и немарно окрете главу према прозору, гледајући замишљенио некуд пут Крнова.

Јурну према Крнову чета бијесних јањичара на челу са Абди Љуцом, истога дана. Ухвати их мрак на крновским катуницама, изнад Лукова.

Припремише вечеру турски чобани који су чували њихова стада на планини.

Јањичари вечераше и легоше да одморе, надајући се сјутра крвавим борбама.

Љуци сан није долазио на очи, готово до пред зору.

У бијесу није ни сањао да су га хајдучке очи угледале за дана, још кад је био на помолу Крнова.

Ускочки харамбаша Вук Лопушина сакупи чету и у саму зору удари на турске јањичаре.

Поклаше се крвнички.

Кад зачу кркљанац и гушење, скочи Љуца као помаман. Видје црну погибију јањичара затечених на спавању.

Не хтје да бјежи, а није ни имао прилике за такав подухват. Исука јатаган, ријеша да се замијени.

Уби једног хајдука у налету, као у најбољим данима младости. Године му не сметају за вјешто баратање ханџарем.

Другога препозна, од кога му се следи крв у жилама.

Надао се младоме Стојану, мислећи да је дошао да га убије на превару, но кад угледа испред себе страшнога Вука Лопушину, чувеног мегданџију, ускочког и хајдучког харамбашу, устукну.

Али инстинкт храброг ратника у Љуци проради, те обрани Вука по десној руци у којој је држао ханџар.

Понада се да ће га докрајчити, али се Вук вјешто измаче, пребаци ханџар у лијеву руку и засјече Љуцу преко појаса. Већ другим замахом, одсјече му главу.

Тројица јањичара уграбише да умакну испод хајдучког ханџара и да однесу причу у Никшић.

Поскидаше хајдуци оружје и остале вриједности са Турака и подијелише између себе. Заплијенише им и стоку и потјераше у Ускоке.

Вуку је преко дана био дошао глас шта је урадио његов побратим Стојан Вуловић. Било му је мило што је такав подвиг урадио баш Стојан и што је ћерка бега Мушовића у његовом двору.

Још вјереница Абди Љуце, највећег крвника српског кога је Никшић изродио.

Знао је искусни хајдук да Турци неће часити, чим сазнају шта се десило, не би ли на препад повратили Хајку и сачували част.

Пошто се већ налазио са својом четом близу Крнова, одлучи да мотри са хајдуцима на Турке и чува прилаз према Дробњацима.

Било је све како је и предвидио.

Чим су се разишли са бојног поља, кад је издао натредбу шта ће ко да ради, Вук се упути према чардаку Вуловића да честита побратиму невјесту.

Окупили се дробњаци око подне на чардаке Вуловића, шенлуче и пјевају, желе добродошлицу Хајки и честитају Стојану невјесту. Вије се коло испод куле а предводи га младожења Стојан. Почиње пјесму и помиње Абди Љуцу, како ће га срести на крновске Закосе и да ће га послати Мушовићу жива везана.

У пјесми и весељу, бану Вук Лопушина на бијесном Вранцу.

Опали цефердаром у знак поздрава и честитке, па скочи са коња.

Коло и пјесма се прекиде, сви хоће да поздраве чувеног харамбашу.

Вук скиде бисаге са Вранца па приђе Стојану.

-Опрости ми побратиме, ненадно се ожени па немадох времена да се припремим! Ево ти дар у бисагама, надам се да ти неће бити мрзак.

Извади кесу дуката и пружи Хајки.

-Добро нам дошла, Хајко, у кућу Вуловића! Надам се да ћеш бити вјерна љуба нашем Стојану, и да ми нећеш замјерити што га замијених у сусрету са твојим вјереником на Крнову и даровах га ханцарем иза врата!

Стојан завуче руке у бисаге и извади главу Абди Љуце.

-Вуче, брате!? А био сам рекао тврду ријеч да ћу га ја сачекати на Закосе за петнаест дана!

-Јеси! Али је мало поранио и погазио поруку, тако да сте квит! Сматрам, пошто смо побратими, да имам право да те замијеним на мегдану?

-Аферим, побратиме! Позлатила ти се рука којом посјече крвника куће Вуловића и свих Срба у околини Никшића до Таре и Пиве!

Наздрави побратиму, па настави пјесму и весеље.

Веселење је трајало до мрака.

Вук преноћи код Стојана. Сјутри дан, као ручни дјевер оде са Стојаном и Хајком у цркву да присуствује вјенчању.

Пошто се нијесу могли вјенчати двоје ако припадају различитим вјерама, прије самог чина вјенчања Хајка је добровољно пристала да прими

православну вјеру. Крстила је Милица, до скоро њена робиња, и надјела јој име **АНЂЕЛИЈА**.

Стојан и Анђелија се вјенчаше и вратише на чардак Вуловића, гдје су диван пород изродили.

Анђелија је постала смјерна хришћанка. Живот у слободарским планинама је научио да има нешто велико и скупо, што није спознала живећи међу никшићким Турцима. То су част, слобода и љубав, које немају цијену.

ПОГОВОР

»Све за образ, а образ низашто.«

Седамнаест километара с камена на камен до манастира Мораче.

Цијелом дужином по земљи поредана камена скакала до светилишта. Као да се, за моменат, пресликала Јаковљева лествица испружена по земљи, јер пут до неба, до божанског савршенства, треба још мало да попричека.

И да се није неким случајем то камење проскитало у времену – био би то најтврђи доказ да је *моба* најљепша ријеч у српском језику.

Црквени камен не може у шталу; не може ни у кућу; не може ни у школу. Црквени камен је натопљен молитвом и окађен тамјаном – он има душу.

Запамтио је камен и погано – изречену ријеч градитеља цркве.

Зар би се знало за Павино поље да на надгробном камену није исписано њено име.

Са каменом се није играти – то најбоље Сизиф зна.

Све од камена, а тврђе од камена.

Због таквог камена створен је, можда, и најљепши стих у епској поезији:

»Тврђа ми је вјера од камена,
тврда вјера – преварит те нећу.«

Камена светилишта и вјера тврђа од камена сачували су српски род и српски сој кроз његову бурну историју.

Ево томе нас учи и поново »Опомиње« Жељко Чуровић – Лисански кроз ову чудесну књигу коју је Божјим промислом назвао АНЂЕЛИЈА.

Читајући у рукопису овај роман учинило ми се да сам много тога и прије однекле знао. То је због тога што се Жељко, пишући ову књигу, држао историјских чињеница, притом вјешто кокетирао са легендама и усменим предањима, уносећи у све то своја луцидна и по свој прилици исправна и логична запажања.

Жанровски ово би се дјело могло означити и као поезија у прози, јер на тако мало страница испричати толико много, а да то опет има један дубоки смисао, могу само велики умјетници.

Вријеме у коме је смјештена радња ове књиге јесте доба непрестане борбе »за крст часни и слободу златну«.

Жена тога доба била је, не ријетко, стожер куће, братства, племена и свог српског рода.

И овом приликом Жељко Чуровић – Лисански, онако узгред, а не случајно, поменуо је једну царицу, једну принцезу и једну монахињу које су послје косовске голготе великим дипломатским подвигом спасиле даљи погром и суноврат народа који се Српским зове.

Најстрашнија мука која се Србима десила био је данак у крви. Али »крв је људска 'рана наопака« а данак у крви понекад се удави у сопственој камати, јер како то лијепо народ каже: »Крв није вода«.

У АНЂЕЛИЈИ кроз Анђелије аутор је опсједнут женом – Српкињом тог времена. Четири Анђелије у једној АНЂЕЛИЈИ. Од прве Миљанове и Павине ћерке безгрешне која са својим именом, заједно са мајком одмах по рођењу умире, преко оне двије у дому Косорића до четврте, првобитно Хајке, најљепшег пупољка у дрвету живота чији су коријени Пава и Миљан.

Господ је удесио да свако мушко чељаде, док може о себи, на женску љепоту гледа очима слатке заблуде. И аутор ове књиге пише о чарима женске љепоте маштовито и усхићено, па се некако чини да то не пише он већ његов јунак Микоња из претходног

романа. И ако њих двојица нијесу један те исти, то му опет на исто дође.

Господ је, такође, учинио да жена буде украс овог свијета, па ипак то није примарно у овој књизи.

Жељкове Анђелије су само неке од многобројних жена тога доба које су као сестре у роду и супруге у дому прале кржаве кошуље, а знао је, не ријетко, да сијевне нож из потаје за славу и част кућа из којих су потекле и братстава којима су припадале.

Али да би Анђелије биле достојне анђела по којима су име добивале морале су посједовати царицу свих врлина која доминира чак и над љепотом, а та се врлина зове – образ.

»Све за образ, а образ низашто« био је императив тога времена – главно полазиште у моралним расуђивањима – основ свакодневног понашања и у добру и у ономе што није добро.

Окаљаног образа није се могло у свијет ни међу свијет, а најстрашнија клетва је: »Црн ти образ био«.

Изговорена људска ријеч била је моћније оружје и од *абердарке* и од *синцирлије*. Кома је стало до образа његова ријеч је остајала тамо гдје је и изговорена, а ко за образ није марио његову ријеч је вјетар односио.

А н ђ е л и ј а

Остало је од Марка Миљанова да *јунак чоџу коња вада* а то је била и Жељкова водиља док је писао ову књигу. Он се прећутно пита: јесмо ли достојни својих предака. Забринут је, с разлогом, за свој Српски сој који је негдје затурио своју духовност, културу и моралност, па се ту крије и бојазан да нам потомство неће опростити.

У овом дјелу разрађује се она хамлетовска дилема: бити или не бити, са рефлексijом на ово садашње вријеме: јесмо ли, или нисмо, а све се више чини да мање јесмо.

Шта нам је чинити? Имамо мајдан за камена скакала да преко њих, ради себе, дођемо до себе!

Па шта онда чекамо? Понајприје ће бити да чекамо Господа да нам преко својих Анђела – гласника пошаље поруку, као што је то учинио Жељко Чуровић – Лисански кроз своју АНЂЕЛИЈУ.

пјесник Божидар М. Глоговац

Аутор

ЗАШТО ЛИСАНСКИ?

Рођен у селу Кичави, испод планине Лисе окићене буковом гором, извезене са триста шездесет и пет извора колико у години има дана, напајао се бистром и хладном водом, шибали ме вјетрови и зиме од момента настанка на овоземаљски свијет.

Тако је Лиса урезала дубок траг у мојој души. Још видим намрачени облак више Маркова камена, који с Мрамора слути невријеме и вјетар што ми пали лице.

Кад се над Лисом надвију црни облаци и муње почну сипати и ударати по небодерним буквама, а гора захучи и стабла запуцају, тада се у нама јављао страх, постајали смо свјесни колико смо мали, под Лисом, њеном ћуди, пред природом. Од ње је све зависило. Ми смо били немоћни, шћућурени једни уз друге, молили се Богу да нас не одрине, да киша промине, да усјеве не понесе. Да муња не одабере баш нас за циљ. Крстили смо се и молили Свевишњем, и ако је било забрањено . . .

Лиси нијесу одољели људи. Она је одољела и времену и онима који су је ништили. Док су је харали

и рушили, злочиначки и без плана, Лиса је узвраћала топлином у сваком дому.

Отишао сам са родног огњишта. Лиса ми је остала дубоко у срцу, велика и тајновита. Остала је да пркоси цивилизацији. Уз њу сам, и ако шибан њеним вјетровима који су били блажи од других шибача, одолио као и моја Лиса рањена и опстала.

Сви сјекачи и шибачи су прошли. Лиса је остала и нека је уз моје име. Нека ме чува са својим изворима и вјетровима, као и својим гороломом. Носићу је у себи и уз своје име као штит од шибача, јер је топлија од оних који су сјекли и њу и мене.

Овим чином хоћу да сачувам и њу и себе.